วิชาวินัย (อุโบสถศีล)
ธรรมศึกษา ชั้นโท
ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๗

วิชาวินัย (อุโบสถศีล)
ธรรมศึกษา ชั้นโท

อุโบสถศีล เป็นศีลระดับสูง เข้าลักษณะเป็น “วัตร” เรียกว่า “ศีลวัตร” หมายถึงข้อปฏิบัติสำหรับฝึกฝนขัดเกลากิเลสให้เบาบาง เป็นศีลบารมีที่ส่งเสริมให้ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมได้บรรลุผลเร็วยิ่งขึ้น เป็นการฝึกใช้ชีวิตแบบสมถะเรียบง่าย เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรม และเป็นการเจริญรอยตามพระอริยเจ้าทั้งหลาย แม้พระโพธิสัตว์ก็ล้วนรักษาอุโบสถศีลนี้เพื่อบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ การเข้าอยู่จำอุโบสถของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ซึ่งมีภาระหน้าที่ในการหาเลี้ยงชีพนั้น จึงเป็นโอกาสได้ปลดเปลื้องหน้าที่การงาน ปล่อยวางภาระทางโลก ได้ประพฤติปฏิบัติวัตรพิเศษ เพื่อชำระกายวาจาใจของตนให้สะอาด เป็นฐานให้เกิดสมาธิและปัญญา

อุโบสถศีลนี้ เป็นวิชาหนึ่งที่กำหนดให้ศึกษาในระดับธรรมศึกษาชั้นโท เป็นการศึกษาต่อยอดมาจากวิชาเบญจศีลเบญจธรรมที่ได้กำหนดไว้ในธรรมศึกษาชั้นตรี เป็นหลักสูตรวิชาวินัย ซึ่งได้มีการจัดพิมพ์เป็นรูปเล่มและใช้ศึกษาเล่าเรียนมาก่อนหน้านี้แล้ว การปรับปรุงหลักสูตรครั้งนี้ ได้ใช้เค้าโครงเนื้อหาตามหลักสูตรเดิม แต่ได้เพิ่มเติมเนื้อหาในเรื่องความมุ่งหมาย เหตุผล โทษ และอานิสงส์ของการรักษาอุโบสถศีล พร้อมทั้งตัวอย่างเรื่องที่ชี้ให้เห็นโทษของการล่วงละเมิดและอานิสงส์ของการรักษา โดยเรียบเรียงเนื้อหาสาระให้เหมาะสมเพื่อเสริมสร้างศรัทธาปสาทะและความเข้าใจในการรักษาอุโบสถศีลได้ดียิ่งขึ้น

ความหมายของอุโบสถศีล

อุโบสถศีล หมายถึง ศีลที่รักษาในวันอุโบสถ มาจากคำว่า อุโบสถ และ ศีล มีความหมายดังนี้

อุโบสถ หมายถึง การเข้าจำ หรืออยู่จำ เพื่อหยุดการงานทางโลก พักการงานทางบ้าน เป็นอุบายควบคุมกาย วาจา ใจให้สงบและขัดเกลากิเลส เป็นการเข้าอยู่จำรักษาศีลประพฤติพรหมจรรย์ ใช้ชีวิตตามวิถีพุทธด้วยวัตรปฏิบัติที่พิเศษยิ่งขึ้น

ศีล หมายถึง เจตนาหรือความตั้งใจที่จะงดเว้นจากความชั่ว ความทุจริต สิ่งที่ไม่ดีไม่งามทั้งหลาย มีคำแปลหลายอย่างตามรูปศัพท์ภาษาบาลี ดังนี้

๑. ศีล มาจากคำว่า “สิระ” แปลว่า ยอด หมายถึงส่วนสูงสุด เพราะฉะนั้นผู้มีศีลจึงชื่อว่า เป็นยอดคน คือเป็นผู้ที่มีความสูงสุดด้วยการประพฤติปฏิบัติ เพราะผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นยอดคนนั้น แท้จริงไม่ได้อยู่ที่การมีทรัพย์สิน อำนาจ ความรู้ หรือความสามารถเหนือกว่าผู้อื่น แต่อยู่ที่ความบริสุทธิ์ของศีล ผู้มีศีลจึงเป็นผู้ประเสริฐที่สุด อีกนัยหนึ่ง “สิระ” ยังแปลว่า ศีรษะ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของร่างกาย บุคคลจะมีชีวิตอยู่ได้ต้องมีศีรษะ ถ้าไม่มีศีรษะก็ไม่สามารถมีชีวิตอยู่ได้ เหมือนคนไม่มีศีลจะมีชีวิตอยู่อย่างปกติไม่ได้

๒. ศีล มาจากคำว่า “ สีละ” แปลว่า ปกติ โดยปกติของคนจะไม่ฆ่ากัน ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงละเมิดในคู่ครองคนอื่น ไม่พูดเท็จ และไม่เสพสิ่งเสพติดให้โทษ ถ้ากระทำในสิ่งที่ตรงกันข้ามก็ชื่อว่าผิดปกติ

๓. ศีล มาจากคำว่า “ สีตละ” แปลว่า เย็น บุคคลผู้มีศีล จะมีความเย็นกาย เย็นใจ แม้ผู้ที่อยู่ใกล้ ก็จะรู้สึกปลอดภัย เย็นกายเย็นใจไปด้วย ดุจร่มไม้ใหญ่ให้ความร่มเย็นแก่บุคคลผู้เข้าไปพักอาศัย

๔. ศีล มาจากคำว่า “ สิวะ” แปลว่า ปลอดโปร่ง บุคคลผู้มีศีล มีความปลอดโปร่งโล่งใจอยู่เป็นนิจ เพราะไม่มีเรื่องใดที่จะทำให้เดือดร้อนกังวลใจอันเกิดจากการกระทำของตน

ดังนั้น ศีล จึงเป็นคุณธรรมที่ทำให้บุคคลเข้าถึงความเป็นยอดคน เป็นบุคคลผู้สมบูรณ์แบบ มีความเป็นปกติ เป็นผู้ที่เย็นกาย เย็นใจ และมีชีวิตที่ปลอดโปร่ง ปลอดภัยอยู่เสมอ

วัตถุประสงค์ของการรักษาอุโบสถศีล

การรักษาอุโบสถศีล เป็นการเตรียมสภาพทั่วไปของชีวิตให้พร้อมสำหรับความเจริญงอกงามของคุณธรรมที่สูงขึ้นไป คือ สมาธิและปัญญา โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญอยู่ ๕ ประการ คือ

๑. เพื่อป้องกันการเบียดเบียนกันในชีวิตและทรัพย์สิน

๒. เพื่อให้เกิดความสุข และความดีงาม ในการดำเนินชีวิต

๓. เพื่อประพฤติพรหมจรรย์ ขัดเกลากิเลสให้เบาบาง

๔. เพื่อตัดความกังวลในเรื่องอาหาร

๕. เพื่อใช้ชีวิตแบบสมถะเรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย

๕. เพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาคุณธรรมให้สูงขึ้น

ประวัติความเป็นมาของอุโบสถศีล

อุโบสถศีล เป็นเรื่องของกุศลกรรมที่สำคัญประการหนึ่งของคฤหัสถ์ เป็นการหยุดพักการงานไว้ชั่วคราวเช่น การทำนา ทำไร่ และค้าขาย เป็นต้น เพื่อบำเพ็ญบุญกุศลหรือกระทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นอุบายสงบระงับความอยากแบบโลกิยวิสัยที่ตกเป็นทาสหลงใหลในวัตถุนิยม และเป็นการขัดเกลากิเลสอย่างหยาบให้เบาบางเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน ความพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

อุโบสถนั้น ถือปฏิบัติกันมาก่อนพุทธกาล ปรากฏหลักฐานในอรรถกถาคังคมาลชาดก อัฏฐกนิบาต และในอุโบสถขันธกะ ดังนี้

ในอรรถกถาคังคมาลชาดก มีใจความว่า สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระวิหารเชตวัน ตรัสเรียกคนรักษาอุโบสถมาแล้ว ตรัสว่า พวกเธอทั้งหลายผู้รักษาอุโบสถชื่อว่าได้ทำความดีแล้ว นอกจากการรักษาอุโบสถแล้ว พวกเธอควรให้ทาน รักษาศีล ไม่ควรโกรธ ควรเจริญเมตตาภาวนา ควรอยู่จำอุโบสถให้ครบเวลา เพราะว่าบัณฑิตในปางก่อนอาศัยอุโบสถเพียงกึ่งเดียวยังได้ยศใหญ่มาแล้ว เมื่ออุบาสกและอุบาสิกาเหล่านั้นทูลขอให้ทรงเล่าเรื่องนั้น จึงได้ทรงนำเรื่องในอดีตมาตรัสเล่า ดังนี้

ในอดีตกาล มีเศรษฐีคนหนึ่ง ชื่อว่า สุจิบริวาร มีทรัพย์มาก มีบริวาร มีจิตใจสะอาด ชอบทำบุญบริจาคทาน แม้ภรรยา บุตร ธิดา บริวารชน กระทั่งคนเลี้ยงวัวของเศรษฐีนั้นก็ล้วนเป็นผู้เข้าจำอุโบสถ เดือนละ ๖ วัน ในสมัยนั้น พระโพธิสัตว์เกิดในครอบครัวคนยากจนมีอาชีพรับจ้าง เป็นอยู่อย่างอัตคัดขัดสน ได้เข้าไปยังบ้านของเศรษฐีเพื่อขอทำงาน เศรษฐีบอกว่า ทุกคนในบ้านนี้ ล้วนแต่เป็นผู้รักษาศีล ถ้าเธอรักษาศีลได้ ก็ทำงานได้ แต่เศรษฐีลืมบอกวิธีการรักษาศีลแก่เขาว่าจะต้องทำอย่างไรบ้าง

พระโพธิสัตว์ เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย เมื่อได้เข้าไปทำงานที่บ้านเศรษฐีแล้วก็ทำงานแบบถวายชีวิต ไม่คำนึงถึงความยากลำบาก ตื่นก่อน นอนทีหลังเสมอ ต่อมาวันหนึ่งมีการละเล่นมหรสพในเมือง เศรษฐีเรียกสาวใช้มาสั่งว่า วันนี้ เป็นวันอุโบสถ เธอจงหุงอาหารให้คนงานแต่เช้าตรู่ พวกเขารับประทานอาหารแล้ว จะได้รักษาอุโบสถ ฝ่ายพระโพธิสัตว์

ตื่นนอนแล้ว ได้ออกไปทำงานแต่เช้ามืด ไม่มีใครบอกว่าวันนี้เป็นวันอุโบสถ คนทั้งหมดรับประทานอาหารเช้าแล้ว ต่างรักษาอุโบสถ แม้เศรษฐีพร้อมภรรยาและบุตรธิดาก็ได้อธิษฐานรักษาอุโบสถ นั่ง ณ ที่อยู่ของตนรำลึกนึกถึงศีลที่ตนรักษา ส่วนพระโพธิสัตว์ทำงานตลอดวัน เมื่อถึงเวลาพระอาทิตย์ตก จึงได้กลับมายังที่พักอาศัย แม่ครัวได้นำอาหารไปให้พระโพธิสัตว์รู้สึกแปลกใจ จึงถามว่า วันอื่นๆ ในเวลาเช่นนี้จะมีเสียงดังอื้ออึง วันนี้คนเหล่านั้นไปไหนกันหมด ครั้นทราบว่าทุกคนสมาทานอุโบสถ ไม่รับประทานอาหารทุกคนต่างพักในที่อยู่ของตนๆ จึงคิดว่า เราคนเดียวที่ไม่มีศีลในท่ามกลางของผู้มีศีล เราจะอยู่ได้อย่างไร เราควรจะอธิษฐานอุโบสถ ในตอนนี้จะได้หรือไม่หนอ จึงเข้าไปถามเศรษฐี เศรษฐีบอกว่า เมื่อรักษาอุโบสถตอนนี้ จะได้อุโบสถกรรมครึ่งเดียว เพราะไม่ได้อธิษฐานตั้งแต่เช้า พระโพธิสัตว์บอกว่า ครึ่งเดียวก็ได้ขอรับ จึงสมาทานศีลกับเศรษฐี อธิษฐานอุโบสถเข้าไปยังที่อยู่ของตนนอนนึกถึงศีลที่ตนรักษา ในเวลาปัจฉิมยาม เขาเกิดหิวอาหารจนเป็นลมเพราะตลอดทั้งวันยังไม่ได้รับประทานอาหารเลย เศรษฐีนำเอาเภสัชต่างๆ มาให้เขาก็ไม่ยอมรับประทาน ยอมเสียชีวิต แต่ไม่ยอมเสียศีล ในขณะใกล้จะเสียชีวิต พระเจ้ากรุงพาราณสีเสด็จประพาสน์พระนครมาถึงที่นั้น พระโพธิสัตว์ได้เห็นสิริมงคลของพระราชา จึงปรารถนาราชสมบัติ ครั้นสิ้นชีวิตแล้ว ได้ถือปฏิสนธิในพระครรภ์อัครมเหสีของพระราชา เพราะผลแห่งอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่งนั้น ครั้นประสูติแล้ว ทรงได้รับขนานพระนามว่า “อุทัยกุมาร” เมื่อเจริญวัยแล้ว สำเร็จการศึกษาศิลปะทุกอย่าง ระลึกถึงบุรพกรรมของตนได้ด้วยญาณเครื่องระลึกชาติ จึงเปล่งอุทานตรงๆ ว่า นี้เป็นผลแห่งกรรมเล็กน้อยของเรา ครั้นพระราชบิดาสวรรคตแล้ว ได้ขึ้นครองราชย์สมบัติ พระองค์ทอดพระเนตรดูสิริราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ทรงเห็นว่าด้วยอานุภาพแห่งการรักษาอุโบสถกรรมแม้เพียงกึ่งหนึ่ง ยังได้มหาสมบัติถึงเพียงนี้

ในอุโบสถขันธกะ ได้กล่าวถึงเหตุให้มีวันธัมมัสสวนะ หรือวันพระ มีใจความว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ ใกล้พระนครราชคฤห์ พวกปริพาชกผู้นับถือลัทธิอื่น ประชุมกล่าวธรรมในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และวัน ๘ ค่ำ มีคนจำนวนมากไปฟังธรรมของพวกปริพาชกแล้วเกิดความรัก ความเลื่อมใส และเป็นพวกกับปริพาชกเหล่านั้น

พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ทรงเกิดความคิดว่า แม้พระสงฆ์ก็สมควรจะประชุมกันในวันเช่นนั้นบ้าง จึงเสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า กราบทูลเรื่องนั้น

แล้วเสด็จกลับ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เธอทั้งหลายประชุมพร้อมกัน ในวันธัมมัสสวนะ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำและ ๘ ค่ำ ภิกษุทั้งหลายได้ประชุมกันตามพุทธดำรัส แต่นั่งอยู่เฉยๆ ทั้งๆ ที่ชาวบ้านมาที่วัดเพื่อจะฟังธรรม ภิกษุทั้งหลายก็ไม่พูดด้วย จึงถูกติเตียน ค่อนขอดว่า เหมือนพวกสุกรใบ้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้เธอทั้งหลายประชุมกันแล้วแสดงธรรม ในวันธัมมัสสวนะ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำและ ๘ ค่ำ ภิกษุทั้งหลายจึงได้ทำตามพระบรมพุทธานุญาตนั้น เรื่องนี้จึงเป็นปฐมเหตุทำให้มีวันพระหรือวันธรรมสวนะ มาจนถึงปัจจุบัน

เรื่องที่นำมากล่าวนี้ ย่อมเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า อุโบสถนั้น มีปฏิบัติกันมาก่อนแล้ว และเป็นชื่อของวันที่เจ้าลัทธินั้นๆ กำหนดไว้ เพื่อความสะดวกในการทำกิจกรรมตามลัทธิของตน ด้วยการงดอาหาร ต่อมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จอุบัติขึ้นแล้ว จึงทรงบัญญัติอุโบสถศีล อันประกอบด้วย สิกขาบท ๘ ประการ พร้อมทั้งไตรสรณคมน์ เพราะฉะนั้น อุโบสถจึงมี ๒ แบบ คือ

๑. อุโบสถก่อนพุทธกาล ได้แก่ การเข้าจำศีลอุโบสถด้วยการงดอาหาร ตั้งแต่เวลาเที่ยงวันไปแล้ว และรักษาตลอดวันเวลาที่ได้กำหนดไว้ ดังเรื่องที่กล่าวแล้วในอรรถกถา-คังคมาลชาดก และในอุโบสถขันธกะ

๒. อุโบสถในสมัยพุทธกาล ได้แก่ อุโบสถที่เป็นพุทธบัญญัติ อันประกอบด้วยไตรสรณคมน์ และสิกขาบท ๘ ประการ มี ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เป็นต้น

อานิสงส์ของอุโบสถศีล

บุคคลผู้รักษาอุโบสถศีลด้วยจิตศรัทธา โดยวิธีการสมาทาน หรือโดยการงดเว้นเฉพาะหน้า ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความเจริญรุ่งเรือง เพราะศีลนั้น สามารถสร้างสวรรค์ สร้างความเสมอภาค และสร้างความปลอดภัยให้แก่มนุษย์ ดังนี้

๑. อุโบสถศีลสร้างสวรรค์แก่มนุษย์ ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสแก่นางวิสาขา ในวิสาขาสูตร อัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า ดูก่อนวิสาขา อุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ อันบุคคลเข้าอยู่จำแล้ว ย่อมมีอานิสงส์มาก มีผลมาก มีความรุ่งเรืองมาก มีความ

เจริญแผ่ไพศาลมาก ดูก่อนวิสาขา การที่สตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้ เข้าอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ หลังจากเขาเสียชีวิตแล้ว พึงได้ไปอยู่ร่วมกับชาวสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชิกา ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานรดี และชั้นปรนิมมิตวสวัตดี ข้อนั้นย่อมเป็นไปได้อย่างแน่นอน

๒. อุโบสถศีลเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุข ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสกับวาเสฏฐะอุบาสก ในอัฏฐกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า “ดูก่อนวาเสฏฐะ แม้ถ้ากษัตริย์ทั้งหลาย พราหมณ์ทั้งหลาย แพศย์ทั้งหลาย และศูทรทั้งหลาย พึงเข้าอยู่จำอุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ การเข้าอยู่จำนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข แก่กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทรทั้งหลายเหล่านั้นชั่วกาลนาน”

๓. อุโบสถศีลสร้างความปลอดภัยแก่มนุษย์ บุคคลผู้รักษาอุโบสถศีล ย่อมไม่เบียดเบียน ไม่มีเวร ไม่มีภัยแก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมประสบความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

อนึ่ง แม้บุคคลผู้อำนวยความสะดวก และให้การสนับสนุนผู้รักษาอุโบสถศีลด้วยการให้อาหารเป็นต้น ก็ย่อมได้ผล ได้อานิสงส์ ได้ความรุ่งเรือง และความเจริญไพศาลมากเช่นเดียวกัน ดังเรื่องของปุโรหิตคนหนึ่ง ดังนี้

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ได้เป็นพระเจ้ากรุงพาราณสี เป็นผู้ไม่ประมาทในการบริจาคทาน รักษาศีล และอุโบสถกรรม ทรงชักชวนอำมาตย์เป็นต้น ให้บำเพ็ญกุศลเช่นนั้น คนทั้งหมดได้ทำตาม แต่มีปุโรหิตอยู่คนหนึ่งที่ทรงตั้งไว้ในตำแหน่งผู้พิพากษาเป็นผู้หากินบนหลังคนด้วยการรับสินบน จึงไม่สมาทานศีลในวันอุโบสถ วันหนึ่งเขารับสินบนทำคดีโกงแล้วไปเฝ้าพระราชา ถูกตรัสถามว่า อาจารย์ ท่านก็รักษาอุโบสถด้วยหรือ จึงทูลเท็จว่า พระพุทธเจ้าข้า แล้วถวายบังคมลากลับไป อำมาตย์คนหนึ่งท้วงเขาว่า ท่านไม่ได้รักษาอุโบสถมิใช่หรือ เขาพูดว่า เราบริโภคอาหารในเวลาเท่านั้น เมื่อกลับไปบ้านแล้วบ้วนปาก อธิษฐานอุโบสถตอนเย็น จักรักษาศีลตอนกลางคืน เมื่อเป็นเช่นนี้ อุโบสถกรรมกึ่งหนึ่งจักมีแก่เรา ครั้นไปถึงเรือนแล้ว ได้ทำอย่างนั้น ในวันอุโบสถอีกวันหนึ่ง มีสตรีคนหนึ่งคิดว่าจะต้องรักษาอุโบสถกรรมให้ได้ เมื่อเวลาใกล้เข้ามา จึงเริ่มจะบ้วนปาก ปุโรหิตคนนั้นรู้ว่าสตรีนี้เป็นผู้รักษาอุโบสถ จึงได้ให้ผลมะม่วงแก่เธอ ความดีของเขามีเพียงเท่านี้ ครั้นเขาสิ้นชีวิต ได้เกิดเป็นเวมานิกเปรต มีนางเทพกัญญาห้อมล้อมมากมาย เขาเสวยสมบัติเฉพาะในเวลากลางคืน ส่วนกลางวันต้องเข้าไปอยู่ในป่ามะม่วง อัตภาพอันเป็นทิพย์ของเขาหายไป เขามีร่างกายที่น่าเกลียด ถูกไฟไหม้ลุกโชนทั้งตัว มือของเขามีนิ้วข้างละนิ้ว มีเล็บนิ้วมือขนาด

เท่าจอบเล่มใหญ่ๆ เขาเอาเล็บมือทั้งสองนั้นกรีดเนื้อหลังของตนควักออกมากิน ได้รับความเจ็บปวด ร้องลั่นป่า ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส เมื่อพระอาทิตย์ตกดิน ร่างกายนั้นก็หายไป กายอันเป็นทิพย์เกิดขึ้นแทน เขาได้กลับเข้าสู่วิมานดังเดิมคือทิพยวิมานอันน่ารื่นรมย์ เพราะผลแห่งการให้ผลมะม่วงแก่สตรีผู้รักษาอุโบสถ แต่เขาควักเนื้อหลังของตนเองออกมากิน เพราะผลแห่งการรับสินบนและตัดสินคดีโกง เขามียศใหญ่ ไปที่ไหนมีนางเทพกัญญาห้อมล้อม เพราะผลแห่งการรักษาอุโบสถกรรมกึ่งหนึ่ง

อนึ่ง ในมหาปรินิพพานสูตร ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของศีลไว้ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ย่อมได้โภคสมบัติมาก เพราะความไม่ประมาทเป็นเหตุ

๒. กิตติศัพท์อันดีงาม ย่อมขจรขจายไป

๓. มีความองอาจ กล้าหาญ ในท่ามกลางชุมชน

๔. มีสติในเวลาตาย

๕. ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

อุโบสถศีลนั้น มีความไม่เดือดร้อนเป็นผล เป็นอานิสงส์ โดยสรุปมีอานิสงส์ ๓ ประการ คือ

๑. ศีล เป็นเหตุให้ไปสู่สุคติ ตามบาลีว่า สีเลน สุคตึ ยนฺติ

๒. ศีล เป็นเหตุให้ได้โภคทรัพย์ ตามบาลีว่า สีเลน โภคสมฺปทา

๓. ศีล เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน ตามบาลี สีเลน นิพฺพุตึ ยนฺติ

โทษของการไม่มีศีล

บุคคลผู้ไม่มีศีล ไม่รักษาศีล หรือเป็นคนทุศีลนั้น ชีวิตย่อมมีแต่ความเดือดร้อน ยิ่งไปกว่านั้น ยังนำความเดือดร้อนไปสู่บุคคลอื่น สังคม และประเทศชาติ ประมวลโทษของการทุศีลได้ ดังนี้

๑. ไม่เป็นที่ชอบใจของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๒. เป็นผู้ที่บัณฑิตไม่ควรพร่ำสอน เพราะคนทุศีลเป็นผู้ว่ายากสอนยาก

๓. มีทุกข์ เพราะถูกครหา

๔. เมื่อผู้มีศีลสรรเสริญ ก็เกิดความร้อนใจ

๕. มีผิวพรรณเศร้าหมอง

๖. เป็นผู้มีสัมผัสหยาบ เพราะทำให้ผู้ประพฤติตามพลอยได้รับความทุกข์ไปด้วย
๗. เป็นผู้มีค่าน้อย เพราะไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม
๘. เป็นผู้ที่ล้างให้สะอาดได้ยาก เหมือนหลุมคูถที่หมักหมมไว้นานปี
๙. เป็นผู้เสื่อมจากประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น
๑๐. เป็นผู้หวาดสะดุ้งอยู่เป็นนิจ
๑๑. เป็นผู้ไม่ควรแก่การอยู่ร่วม ไม่ควรคบหาสมาคม
๑๒. ถึงแม้จะเป็นผู้มีการศึกษา ก็ไม่ควรยกย่องบูชา
๑๓. เป็นผู้หมดหวังในพระสัทธรรม เหมือนเด็กจัณฑาลหมดหวังในราชสมบัติ
๑๔. แม้จะสำคัญตนว่ามีความสุข ก็ชื่อว่ามีความทุกข์อยู่ร่ำไป

การรักษาอุโบสถศีล เป็นข้อปฏิบัติเพื่อข่มกิเลส

การรักษาอุโบสถศีลนี้ เป็นวงศ์แห่งโบราณกบัณฑิต เป็นวัตรปฏิบัติที่โบราณกบัณฑิตได้ประพฤติปฏิบัติมา เพื่อขจัดขัดเกลากิเลสให้เบาบาง เป็นการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี เพื่อออกจากทุกข์ เป็นศีลบารมีที่จะส่งเสริมให้ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมได้บรรลุผลเร็วยิ่งขึ้น ดังข้อความในอรรถกถา ปัญจอุโปสถชาดก ว่า

ครั้งหนึ่ง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ท่ามกลางบริษัท ๔ ในธรรมสภา ทรงทอดพระเนตรดูบริษัทด้วยพระทัยอ่อนโยน ทรงทราบว่า วันนี้จะมีการแสดงธรรม เพราะอาศัยถ้อยคำของอุบาสกทั้งหลาย จึงตรัสเรียกพวกอุบาสกมาถามว่า เธอทั้งหลายกำลังรักษาอุโบสถกันหรือ เมื่อพวกอุบาสกทูลตอบว่า พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสว่า พวกเธอทำดีแล้ว ชื่อว่าอุโบสถนี้ เป็นวงศ์แห่งโบราณกบัณฑิต ด้วยว่าโบราณกบัณฑิตทั้งหลาย ได้อยู่จำอุโบสถ เพื่อข่มกิเลสมีราคะเป็นต้น อุบาสกเหล่านั้น ทูลวิงวอนให้ทรงเล่าเรื่องดังกล่าวแล้ว จึงได้ทรงนำอดีตนิทานมาตรัส ดังนี้

ในอดีตกาล มีสถานที่ที่เป็นป่าอันน่ารื่นรมย์ยิ่งแห่งหนึ่ง ตั้งอยู่ระหว่างแคว้นทั้ง ๓ มีแคว้นมคธเป็นต้น พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาลในแคว้นมคธนั้น ครั้นเจริญวัยแล้ว ละฆราวาสวิสัยที่ยังหมกหมุ่นอยู่ในกาม ออกไปอยู่ในป่า สร้างอาศรมบวชเป็นฤาษี ในสถานที่ซึ่งไม่ห่างจากอาศรมของฤาษีนั้น มีนกพิราบสองตัวผัวเมีย อาศัยอยู่ที่ป่าไพรแห่งหนึ่ง งูตัวหนึ่งอาศัยอยู่ที่จอมปลวก สุนัขจิ้งจอก อาศัยอยู่ที่พุ่มไม้ หมีอาศัยอยู่ที่พุ่มไม้อีกแห่งหนึ่ง สัตว์ทั้ง ๔ นั้น เข้าไปหาพระฤาษีแล้วฟังธรรมตามกาลเวลาอันสมควร

ต่อมาวันหนึ่ง นกพิราบสองตัวผัวเมีย ออกจากรังไปหาอาหาร เหยี่ยวได้เฉี่ยวเอาลูกน้อยซึ่งบินตามหลังไป แล้วจิกกิน ทั้งที่ลูกน้อยนั้นยังส่งเสียงร้อง นกพิราบผัวเมียเสียใจมาก คิดว่าความรักครั้งนี้ทำให้ทุกข์ใจเหลือเกิน จึงไปยังสำนักของพระฤษี สมาทานอุโบสถแล้วนอนอยู่ ณ ที่เหมาะสมแห่งหนึ่ง

ฝ่ายงู ออกจากที่อยู่ไปหากิน ได้ไปยังทางสัญจรไปมาของฝูงโค เพราะกลัวเสียงเท้าโค จึงหลบเข้าไปยังจอมปลวกแห่งหนึ่ง ครั้งนั้น โคอุสภะซึ่งเป็นโคมงคลของผู้ใหญ่บ้านเข้าไปที่จอมปลวกนั้น เอาสีข้างถูจอมปลวก ได้เหยียบงูนั้น งูโกรธจัด จึงกัดโคอุสภะนั้นถึงแก่ความตาย พวกชาวบ้าน ทราบข่าวว่า โคตาย จึงพากันบูชาโคด้วยดอกไม้เป็นต้น ขุดหลุมฝังโคแล้วก็กลับไป งูคิดว่า เราฆ่าโคนี้ เพราะความโกรธ ถ้ายังข่มความโกรธไม่ได้ เราจะไม่ออกไปหากิน จึงไปยังอาศรมของฤาษี แล้วสมาทานอุโบสถ เพื่อข่มความโกรธ

ฝ่ายสุนัขจิ้งจอก ออกจากที่อยู่ไปหากิน พบซากช้าง จึงแทรกตัวเข้าไปภายในท้องช้าง ซากช้างนั้นได้ยุบลง สุนัขจิ้งจอกออกมาข้างนอกไม่ได้ ติดอยู่ในท้องช้างนั้นหลายวัน ได้รับความทุกข์ทรมานมาก ต่อมาวันหนึ่ง ฝนตกลงมาอย่างหนัก ทำให้หนังของช้างเน่าพองขึ้นจึงออกมาได้ จึงคิดว่าเพราะความโลภแท้ๆ เราจึงประสบความทุกข์เช่นนี้ ถ้ายังข่มความโลภไม่ได้ จะไม่ออกไปหากินอีกแล้ว จึงไปยังอาศรมของพระฤาษี สมาทานอุโบสถเพื่อข่มความโลภ

ฝ่ายหมี เกิดความโลภจัด ออกจากป่าไปยังหมู่บ้านชายแดน แคว้นมัลละ พวกชาวบ้านบอกต่อๆ กันว่า หมีเข้ามายังหมู่บ้าน ต่างถือธนูและท่อนไม้เป็นต้น ออกไปล้อมพุ่มไม้ที่หมีนั้นหนีเข้าไป ช่วยกันทุบตีหัวหมีแตกจนเลือดไหล หมีนั้นคิดว่าความทุกข์นี้เกิดแก่เรา เพราะความโลภจัดแท้ๆ ถ้าเรายังข่มความโลภนี้ไม่ได้ จะไม่ออกไปหากิน แล้วได้ไปยังอาศรมของพระฤาษี สมาทานอุโบสถ เพื่อข่มความโลภนั้น

แม้ฤาษีเอง ก็ตกอยู่ใต้อำนาจของมานะความถือตัว เพราะอาศัยชาติตระกูล จึงไม่สามารถจะทำฌานให้เกิดขึ้นได้ ครั้งนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ทราบว่าเขาเป็นผู้ถือตัว คิดว่าฤาษีผู้นี้ไม่ใช่คนธรรมดา เป็นพุทธางกูร จะได้บรรลุสัพพัญญุตญาณในกัลป์นี้ เราจักทำการข่มมานะของฤาษีนี้ แล้วทำให้เขาได้ฌานสมาบัติ ในขณะที่ฤาษีกำลังนอนในบรรณศาลา พระปัจเจกพุทธเจ้าจึงมาจากป่าหิมพานต์ นั่งบนแท่นหินของฤาษี ฤาษีทราบว่า พระปัจเจก-พุทธเจ้านั่งบนอาสนะของตน มีความโกรธ จึงเข้าไปหา ชี้หน้าด่าว่า เจ้าสมณะโล้นถ่อย

กาฬกิณี จงฉิบหาย เจ้ามานั่งบนแผ่นหินที่นั่งของข้าทำไม พระปัจเจกพระพุทธเจ้าได้พูดกับฤาษีนั้นว่า ท่านสัตบุรุษ ทำไมจึงถือตัวนักเล่า อาตมาบรรลุปัจเจกพุทธญาณแล้ว ท่านก็จะเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าในกัลป์นี้ ท่านเป็นหน่อเนื้อแห่งพุทธะ บำเพ็ญความดีมามากแล้ว เมื่อเวลาผ่านไปเท่านี้ ท่านก็จักได้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่าสิทธัตถะ ได้ให้โอวาทต่อไปว่า ท่านเป็นผู้ถือตัว หยาบคาย ร้ายกาจ เพื่ออะไร ทำอย่างนี้ ไม่สมควรแก่ท่านเลย ฤาษีนั้น ก็ยังไม่ไหว้ท่าน และไม่ถามว่า ตนเองจะได้เป็นพระพุทธเจ้าเมื่อไหร่ พระปัจเจก-พุทธเจ้าพูดกับฤาษีว่า ท่านไม่รู้หรือว่า เราก็มีชาติสูงและมีคุณใหญ่เหมือนกัน ถ้าแน่จริงก็เหาะให้ได้เหมือนเราสิ และแล้วพระปัจเจกพุทธเจ้าก็ได้เหาะขึ้นไปในอากาศ โปรยฝุ่นที่เท้าของท่านลงบนมวยผมของฤาษีแล้วกลับไปยังป่าหิมพานต์

ฤาษีเกิดความสลดใจ หลังจากพระปัจเจกพุทธเจ้ากลับไปแล้ว จึงคิดว่า พระสมณะองค์นี้ มีร่างกายหนัก แต่เหาะไปเหมือนปุยนุ่นที่ถูกลมพัด เราไม่ไหว้ท่าน ไม่ถามท่านด้วยความเย่อหยิ่งเพราะชาติ ขึ้นชื่อว่าชาติ ชนชั้นวรรณะ จะทำประโยชน์อะไรได้ การประพฤติศีลเท่านั้น เป็นคุณที่ยิ่งใหญ่ในโลก แต่มานะถือตัวของเรา เมื่อเกิดขึ้นแล้ว มีแต่จะนำไปสู่นรก ถ้าเรายังข่มมานะนี้ไม่ได้ จะไม่ไปหาผลาผลมาบริโภค จึงเข้าสู่บรรณศาลาสมาทานอุโบสถเพื่อข่มมานะ

ชาดกเรื่องนี้ ได้แสดงให้เห็นว่า ความทุกข์และภัยอันตรายที่เกิดขึ้นกับมนุษย์และสัตว์เป็นการส่วนตัว หรือเกิดขึ้นกับสังคมก็ตาม มักเกิดขึ้นเพราะความขาดศีลธรรม การจะแก้ไขความทุกข์และภัยอันตรายนั้น ควรแก้ไขด้วยศีลธรรม ไม่ควรแก้ไขด้วยกิเลสหรือด้วยอบายมุข เพราะจะยิ่งเป็นการเพิ่มปัญหาให้มากและกว้างขวางออกไปอีก การเข้าอยู่จำอุโบสถ สงบจิตใจ จะทำให้เกิดปัญญา มองเห็นวิธีแก้ไขปัญหาและป้องกันภัยอันตรายได้อย่างถูกต้อง

วิรัติ
เจตนางดเว้นจากการล่วงละเมิดศีล

ศีล จะมีได้ ก็ด้วยการตั้งเจตนางดเว้นจากการล่วงละเมิดศีล ถ้าไม่มีเจตนาจะงดเว้น แม้มิได้ทำการละเมิดศีล ก็ยังไม่ได้ชื่อว่ามีศีล เช่น ผู้ร้ายที่ถูกจับขังไว้ ขณะที่อยู่ในห้องขังนั้น แม้เขาไม่ได้ฆ่าใคร ไม่ลักของใคร ก็ยังไม่ได้ชื่อว่ามีศีล เพราะไม่ได้มีเจตนางดเว้น ต่อเมื่อใดเขาได้ตั้งเจตนางดเว้น เมื่อนั้นเขาจึงจะได้ชื่อว่ามีศีล

เจตนางดเว้นจากการล่วงละเมิดศีล เรียกว่า วิรัติ มี ๓ ประการคือ

๑. สัมปัตตวิรัติ หมายถึง เจตนางดเว้นเมื่อประจวบกับเหตุที่จะทำให้ผิดศีล คือ เว้นสิ่งประสบเฉพาะหน้า หรือเว้นได้ทั้งที่ประจวบกับโอกาสที่เอื้ออำนวยให้กระทำผิดศีล เป็นการงดเว้นที่ไม่ได้ตั้งเจตนาไว้ก่อน ไม่ได้สมาทานสิกขาบทไว้เลย แต่เมื่อประสบเหตุที่จะทำชั่ว นึกคิดพิจารณาขึ้นได้ในขณะนั้นว่า ตนมีชาติ ตระกูล วัย หรือคุณวุฒิอย่างนี้ ไม่สมควรกระทำกรรมชั่วเช่นนั้น แล้วงดเว้นเสียได้ ไม่ทำผิดศีล สมดังความในอรรถกถาสัมมาทิฏฐิสูตรว่า

ในสมัยที่นายจักกนะอุบาสกยังเป็นเด็ก มารดาของเขาป่วย และหมอบอกว่า ถ้าได้เนื้อกระต่ายสดมาปรุงยาจึงจะรักษาโรคนี้ได้ พี่ชายของเขา สั่งให้นายจักกนะไปหากระต่ายในท้องนา นายจักกนะไปพบกระต่ายกำลังกินข้าวกล้าอ่อนอยู่ กระต่ายเห็นเขาแล้ว วิ่งหนีไป แต่ถูกเถาวัลย์พันรอบตัว นายจักกนะจึงจับกระต่ายตัวนั้นได้โดยง่าย ตั้งใจว่าจะเอาไปทำยาให้กับมารดา แต่ก็หวนคิดได้ว่า “การที่เราฆ่าทำลายชีวิตสัตว์อื่น เพื่อแลกกับชีวิตของมารดา เป็นการกระทำที่ไม่สมควร” แล้วจึงปล่อยกระต่ายเข้าป่าไป เมื่อกลับไปถึงบ้าน เขาถูกพี่ชายถาม จึงบอกเรื่องที่เป็นไปทั้งหมด เมื่อถูกพี่ชายต่อว่าเขาจึงเข้าไปหามารดาแล้วกล่าวคำสัตย์ว่า “ตั้งแต่ข้าพเจ้าเกิดมา ยังไม่คิดที่จะฆ่าสัตว์เลย เพราะการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอให้มารดาของเรา จงหายจากโรคเถิด” ทันใดนั้น มารดาของเขา ก็ได้หายจากอาการเจ็บป่วย

๒. สมาทานวิรัติ หมายถึง เจตนางดเว้นด้วยการสมาทานศีล คือ ได้ตั้งใจสมาทานศีลและงดเว้นตามที่ได้สมาทานนั้น สมดังความในอรรถกถาสัมมาทิฏฐิสูตรว่า

อุบาสกคนหนึ่ง รับสิกขาบท ในสำนักของพระปิงคลพุทธรักขิตเถระผู้อยู่ในอัมพริยวิหารแล้วได้ออกไปไถนา แต่โคที่จะใช้ไถนาได้หายไป เขาจึงเที่ยวตามหาโค ไปถึง

ภูเขา ชื่อทันตรวัฑฒมานะ งูใหญ่ที่อยู่บนภูเขานั้นรัดตัวเขาไว้ จึงคิดว่า“เราจะเอามีดตัดหัวงูตัวนี้เสีย” เขาคิดอย่างนี้ถึง ๓ ครั้ง แล้วฉุกคิดได้ว่า“การที่เรารับสิกขาบทในสำนักครูผู้น่าเคารพสรรเสริญแล้วทำลายสิกขาบทนั้นเสียเป็นการกระทำที่ไม่สมควร” จึงตัดสินใจว่า “เรายอมสละชีพแต่จะไม่ยอมสละสิกขาบท”แล้วทิ้งมีดไป ทันใดนั้น งูใหญ่ได้คลายจากการรัดตัวเขาแล้ว

๓. สมุจเฉทวิรัติ หมายถึง เจตนางดเว้นเด็ดขาดของพระอริยะทั้งหลาย คือเว้นด้วยตัดขาด อันประกอบด้วยอริยมรรคซึ่งขจัดกิเลสที่เป็นเหตุแห่งความชั่วนั้นๆ เสร็จสิ้นแล้วไม่เกิดมีแม้แต่ความคิดที่จะประกอบกรรมชั่วนั้นเลย สมดังความในอรรถกถาสัมมาทิฏฐิ-สูตรว่า ก็แม้ความคิดว่า “เราจักฆ่าสัตว์” ดังนี้ ย่อมไม่เกิดขึ้นแก่พระอริยบุคคลทั้งหลาย ตั้งแต่การเกิดขึ้นแห่งวิรัติที่สัมปยุตด้วยอริยมรรคเรียกว่า “สมุจเฉทวิรัติ”

ประเภทของอุโบสถศีล

อุโบสถศีลนั้น แบ่งประเภทตามระยะเวลาของการรักษา มี ๓ ประเภท คือ

๑. ปกติอุโบสถ ได้แก่ อุโบสถที่รักษากันตามปกติ เฉพาะวันหนึ่งคืนหนึ่งอย่างที่อุบาสกอุบาสิการักษากันอยู่ทุกวันนี้ มีเดือนละ ๔ วัน คือ วันขึ้น ๘ ค่ำ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ วันแรม ๘ ค่ำ วันแรม ๑๔ ค่ำ หรือวันแรม ๑๕ ค่ำ คำว่า “วันหนึ่งกับคืนหนึ่ง” นั้นท่านกำหนดนับตั้งแต่อรุณขึ้นของวันที่รักษา ไปถึงอรุณขึ้นของวันใหม่ ซึ่งผู้รักษาพึงคำนึงถึงข้อกำหนดเวลาเช่นนี้ด้วย เพื่อจะได้รักษาให้เต็มวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง

๒. ปฏิชาครอุโบสถ ได้แก่ อุโบสถที่รักษาเป็นพิเศษกว่าปกติ คือ รักษาคราวละ ๓ วัน คือ วันรับ วันรักษา และวันส่ง เช่นจะรักษาอุโบสถวัน ๘ ค่ำ จะต้องรับมาแต่รุ่งอรุณของวัน ๗ ค่ำ รักษาในวัน ๘ ค่ำ และส่งไปจนถึงวัน ๙ ค่ำ จวบถึงอรุณขึ้นของวันใหม่ในวัน ๑๐ ค่ำนั้นเอง จึงครบตามเวลาที่กำหนด

๓. ปาฏิหาริยอุโบสถ ได้แก่ อุโบสถที่ต้องเข้าอยู่รักษาติดต่อกันอย่างต่ำ ๑ ปักษ์ อย่างสูงรักษาตลอด ๔ เดือนตลอดฤดูฝน ปาฏิหาริยอุโบสถ เรียกอีกอย่างว่า นิพัทธอุโบสถ หมายถึง อุโบสถที่ต้องรักษาติดต่อกันเป็นระยะเวลายาว โดยมีกำหนดระยะเวลาการเข้าอยู่รักษา ๔ ระดับ คือ

๓.๑ ระดับต่ำ ต้องอยู่รักษาอุโบสถ ๑ ปักษ์ นับตั้งแต่วันออกพรรษาแรกเป็นต้นไปจนครบ ๑ ปักษ์ คือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๑

๓.๒ ระดับกลาง ต้องอยู่รักษาอุโบสถ ๑ เดือนติดต่อกัน นับแต่วันออกพรรษาแรกเป็นต้นไปจนครบ ๑ เดือน คือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒

๓.๓ ระดับสามัญ ต้องอยู่รักษาอุโบสถ ๓ เดือนติดต่อกัน ตลอดพรรษา นับแต่วันเข้าพรรษาจนถึงวันออกพรรษา คือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑

๓.๔ ระดับสูง ต้องอยู่รักษาอุโบสถ ๔ เดือนติดต่อกัน ตลอดฤดูฝน นับแต่วันเข้าพรรษาเป็นต้นไปจนครบ ๔ เดือน คือตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒

การรักษาอุโบสถศีลนี้ ยึดถือปฏิบัติตามคตินิยมของคนอินเดียในสมัยนั้น ดังเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุอยู่จำพรรษา โดยปรารภการปฏิบัติของปริพาชกอัญญ-เดียรถีย์ โดยในครั้งนั้น พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันมหาวิหาร พระนครราชคฤห์ พระองค์ยังมิได้ทรงบัญญัติให้ภิกษุทั้งหลายอยู่จำพรรษา ภิกษุทั้งหลายเที่ยวจาริกไปตลอดฤดูหนาว ฤดูร้อน และฤดูฝน คนทั้งหลายจึงเพ่งโทษติเตียน โพนทะนาว่า ไฉน พระสมณะเชื้อสายศากยบุตร จึงได้เที่ยวจาริกไปอย่างนี้ เหยียบย่ำข้าวกล้าที่เขียวสด เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตทำสัตว์เล็กๆ จำนวนมากให้ถึงความวอดวายเล่า ก็พวกปริพาชกอัญญเดียรถีย์ ผู้กล่าวธรรมอันต่ำทราม ยังพักอาศัยอยู่ประจำตลอดฤดูฝน ภิกษุทั้งหลาย จึงกราบทูลเรื่องนั้นแก่พระพุทธองค์ ลำดับนั้น พระพุทธเจ้า จึงทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย ปรารภเหตุนั้นแล้วตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้อยู่จำพรรษา ครั้งนั้น ภิกษุทั้งหลายคิดว่า พวกเราพึงจำพรรษาเมื่อไรหนอ จึงทูลถามพระพุทธเจ้า พระองค์รับสั่งว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้จำพรรษาในฤดูฝน นี้เป็นคตินิยมของคนอินเดียในสมัยนั้น การรักษาปาฏิหาริย-อุโบสถ อาจเกี่ยวเนื่องกับคตินิยมนี้ก็ได้ กล่าวคือเมื่อภิกษุพากันจำพรรษาในช่วงเข้าพรรษา ๓ เดือน ในส่วนของฆราวาส ผู้เป็นอุบาสกอุบาสิกาก็ควรจะอยู่จำเช่นเดียวกัน ซึ่งไม่ใช่เป็นการอยู่จำพรรษา แต่เป็นการอยู่จำอุโบสถโดยให้สมาทานสิกขาบท ๘ ข้ออย่างเคร่งครัด จึงเป็นที่มาของการรักษาปาฏิหาริยอุโบสถซึ่งต้องใช้เวลาอยู่จำถึง ๓-๔ เดือน ด้วยระยะเวลาที่ยาวนานดังกล่าวเกรงว่าจะรักษาให้บริสุทธิ์ได้ยาก จึงกำหนดให้อยู่จำอุโบสถจำนวน ๓ วัน

ที่เรียกว่า ปฏิชาครอุโบสถ และให้เหลือเพียง ๑ วัน กับ ๑ คืน ที่เรียกว่า ปกติอุโบสถ และปัจจุบันนี้อุโบสถที่รักษากันทั่วไปก็คือปกติอุโบสถ เพราะเป็นการรักษาได้ง่าย เนื่องจากเป็นช่วงระยะเวลาสั้น

อุโบสถศีล มีผลน้อย และมีผลมาก

การรักษาอุโบสถศีล จะมีผลน้อยหรือผลมาก ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย คือ คุณธรรม กาลเวลา ประเภท เป้าหมาย เจตนา และองค์ของศีล ดังต่อไปนี้

๑. คุณธรรม หมายถึง คุณธรรมที่มีอยู่ในจิตใจของผู้ที่จะรักษาอุโบสถศีลนั้น มีมากหรือน้อย โดยเฉพาะคุณธรรมคืออิทธิบาททั้ง ๔ ประการ หากผู้รักษามีศรัทธา มีฉันทะความรักความพอใจ ความชอบใจในการรักษาอุโบสถศีล มีความพากเพียรพยายามรักษาอย่างต่อเนื่อง มีความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะประพฤติปฏิบัติตามสิกขาบท และมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในการรักษาอุโบสถศีล เมื่อมีคุณธรรมทั้ง ๔ ประการอยู่ในระดับต่ำ อุโบสถศีลย่อมมีผลระดับต่ำ เมื่อมีคุณธรรมอยู่ในระดับกลาง อุโบสถศีลก็ย่อมมีผลระดับกลาง และถ้ามีคุณธรรมอยู่ในระดับสูง อุโบสถศีลย่อมมีผลระดับสูงตามไปด้วย

๒. กาลเวลา คือ ระยะเวลาที่รักษา หากผู้รักษาอุโบสถศีลมีระยะเวลาการรักษาน้อย ย่อมมีอานิสงส์น้อยกว่าผู้ที่มีระยะเวลารักษานานกว่า แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยแห่งคุณธรรมของผู้รักษาเป็นเครื่องประกอบการวินิจฉัยควบคู่กันไปด้วย เพราะบางคนอาจจะรักษาหลายวันแต่มีศรัทธา ความเพียร ความมุ่งมั่น และความเข้าใจในอุโบสถศีลน้อยหรือไม่ถูกต้อง ปัจจัยแห่งวันเวลาก็ไม่ได้เป็นหลักวินิจฉัยเด็ดขาดเลยทีเดียว แต่อย่างไรก็ตามโดยทั่วๆ ไป หากผู้รักษามีคุณธรรมเท่ากัน การรักษาแบบปกติอุโบสถ ที่รักษาวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ย่อมมีอานิสงส์น้อยกว่าการรักษาแบบปฏิชาครอุโบสถ ที่รักษา ๓ วัน และการรักษาแบบปฏิชาครอุโบสถก็ย่อมมีผลน้อยกว่าการรักษาแบบปาฏิหาริยอุโบสถ ที่มีระยะเวลารักษา ๑ ปักษ์ ๑ เดือน หรือ ๓-๔ เดือนตามลำดับ ดังเรื่องคนใช้ของเศรษฐีในอรรถกถาคังคมาลชาดกที่กล่าวมาแล้ว

๓. ประเภท การสมาทานรักษาอุโบสถศีลนั้นมี ๓ ประเภท คือ โคปาลอุโบสถ นิคคัณฐอุโบสถ และอริยอุโบสถ ซึ่งแบ่งประเภทตามอัธยาศัยของผู้สมาทาน อุโบสถทั้ง ๓ ประเภทนี้ มีผลไม่เหมือนกัน บางคนมีอัธยาศัยหนักไปในความโลภ ใช้ชีวิตวันหนึ่งๆ ให้หมด

ไปกับความโลภ บางคนรักษาไม่ถูกวิธี ไม่ได้ศึกษาให้ถูกต้อง ย่อมได้รับผลน้อย แต่บางคนรักษาไปตามแบบอย่างของพระอริยเจ้า ซึ่งเป็นการรักษาอย่างประเสริฐย่อมได้รับผลมาก ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสแก่นางวิสาขา ในอุโบสถสูตร สรุปความว่า การรักษาอุโบสถศีล มี ๓ ประเภท คือ โคปาลอุโบสถ นิคคัณฐอุโบสถ และอริยอุโบสถ ดังนี้

๓.๑ โคปาลอุโบสถ หมายถึง อุโบสถที่อุบาสกอุบาสิการักษามีอาการเหมือนคนเลี้ยงโค ซึ่งไม่คำนึงถึงการรักษาอุโบสถศีล แต่คำนึงถึงผลประโยชน์ที่จะพึงได้รับเป็นประมาณ ดังความในอุโบสถสูตรว่า คนเลี้ยงโค มอบโคทั้งหลายให้เจ้าของในเวลาเย็นแล้ว คำนึงอย่างนี้ว่า วันนี้โคเที่ยวหากินในที่โน้นๆ ดื่มน้ำในที่โน้นๆ พรุ่งนี้โคจักเที่ยวหากินในที่โน้นๆ จักดื่มน้ำในที่โน้นๆ ฉันใด คนรักษาอุโบสถบางคน ก็ฉันนั้นเหมือนกัน คำนึงอย่างนี้ว่า วันนี้ เราบริโภคของกินของเคี้ยวสิ่งนี้ๆ พรุ่งนี้เราจักบริโภคของกินของเคี้ยวสิ่งนี้ๆ คนรักษาอุโบสถเช่นนี้ มีใจประกอบกับความโลภความอยาก ใช้วันหนึ่งๆ ให้หมดไปกับความโลภความอยากนั้นๆ การรักษาอุโบสถเช่นนี้ ย่อมไม่มีผลมาก ไม่มีอานิสงส์มาก ไม่รุ่งเรืองมาก ไม่แผ่ไพศาลมาก

ในเรื่องนี้ มีเรื่องเล่าประกอบถึงคนถือศีลไปเกิดเป็นเปรต แต่คนตกเบ็ดไปเกิดเป็นเทวดาว่า ในวันอุโบสถ มีคนๆ หนึ่งไปถือศีลอยู่ที่ศาลาวัด และมีอีกคนหนึ่งไปนั่งตกปลาอยู่ที่ฝั่งคลองตรงข้ามกับศาลาวัด วันนั้นปลากินเบ็ดเยอะมาก คนตกเบ็ดก็ได้ปลามาก คนถือศีลอยู่บนศาลามองไปที่คนตกปลา ก็เกิดความโลภ อยากได้ปลา นึกว่าทำไมวันนี้ต้องเป็นวันอุโบสถ ถ้าไม่เช่นนั้นเราคงได้ไปตกเบ็ดและได้ปลากับเขาบ้าง จิตใจคิดถึงแต่เรื่องปลา ไม่คิดถึงศีล ไม่คิดถึงกรรมฐาน และไม่ฟังธรรมเลย ฝ่ายคนตกปลามองไปบนศาลาวัด เห็นคนนุ่งขาวห่มขาวถือศีลกัน แต่ตัวเองต้องมานั่งตกปลาไม่รู้จักวันโกนวันพระ เกิดหิริโอตตัปปะขึ้นในใจ กลับไปถึงบ้านตั้งใจหยุดการทำบาป เกิดสัมปัตตวิรัติ คือตั้งเจตนางดเว้นด้วยตนเอง แม้เมื่อเหตุการณ์เอื้ออำนวยประจวบเหมาะก็ไม่ละเมิด จิตใจสุขสบาย ส่วนคนถือศีลบนศาลานั้นกลับร้อนรนไปด้วยความโลภ เร่งวันเร่งเวลา ใจจึงมีแต่ความทุกข์เพราะความโลภ จึงเปรียบเสมือนกับเป็นเปรต ส่วนคนที่ใจมีความสุข เพราะตั้งใจงดทำบาปเปรียบเสมือนได้ขึ้นสวรรค์ ดังคำพูดว่า สวรรค์อยู่ในอก นรกอยู่ในใจ การไปอยู่วัดอย่างคนที่อยู่บนศาลาวัดนั้น ย่อมไม่เกิดประโยชน์อะไร เพราะจิตใจไม่ได้เข้าถึงธรรมเลย

๓.๒ นิคคัณฐอุโบสถ หมายถึง อุโบสถของนักบวชนอกพระพุทธศาสนา ดังความในอุโบสถสูตรว่า ครั้นถึงวันอุโบสถ นิครนถ์จะเรียกพวกสาวกมาสอนว่า สูเจ้าจงเปลื้องผ้าออกให้หมดแล้ว ประกาศตนอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าไม่เกี่ยวข้องกับใครๆ ในที่ไหนๆ และไม่มีความกังวลในสิ่งอะไรๆ และในที่ไหนๆ แต่ในความจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น พวกนิครนถ์ยังกังวลอยู่กับบิดามารดา สามีภรรยา บุตรธิดา และญาติพี่น้องของตน เพราะต้องอาศัยคนเหล่านั้นดำรงชีพอยู่ เขาชักชวนในการพูดเท็จ ไม่ชักชวนในการพูดคำสัตย์ ดังนั้น สิ่งที่นิครนถ์สอนนั้นจึงไม่เป็นความจริง ฉะนั้น ผู้รักษาอุโบสถแบบพวกนิครนถ์นี้ย่อมมีผลน้อย

๓.๓ อริยอุโบสถ หมายถึง อุโบสถที่อุบาสกอุบาสิการักษาอย่างประเสริฐ รักษาตามแบบอย่างของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมมีผลมาก อธิบายว่า จิตของมนุษย์ที่เศร้าหมองด้วยอำนาจกิเลสนี้ สามารถชำระล้างให้สะอาดได้ด้วยความเพียร เหมือนศีรษะที่เปื้อนทำให้สะอาดได้ด้วยเครื่องสนานศีรษะ ร่างกายที่เปื้อน ทำให้สะอาดได้ด้วยเครื่องชำระล้างร่างกาย ผ้าที่สกปรก ทำให้สะอาดได้ด้วยการฟอกหรือด้วยเครื่องซักผ้า แว่นที่มัวหมองทำให้สดใสได้ด้วยน้ำยาเช็ดกระจก ทองคำที่หมองคล้ำ ทำให้สุกปลั่งได้ด้วยเครื่องมือช่างทอง และสิ่งที่จะทำจิตที่เศร้าหมองให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้วได้นั้น คือการระลึกถึงอารมณ์กรรมฐาน คืออนุสสติ ดังต่อไปนี้

พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณความดีของพระพุทธเจ้า โดยระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ดังความในอุโบสถสูตรว่า ดูกรนางวิสาขา อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ย่อมระลึกถึงพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกบุรุษที่สมควรฝึกได้อย่างไม่มีผู้ใดยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม เมื่อเธอหมั่นนึกถึงพระตถาคตอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้

บุคคลที่รักษาอริยอุโบสถ ด้วยการเจริญพุทธานุสสติ เรียกว่า เข้าจำ“พรหมอุโบสถ” คือได้อยู่ร่วมกับพรหม มีจิตผ่องใสเพราะปรารภพรหม เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองของจิตเสียได้ ในที่นี้ คำว่า พรหม แปลว่า ผู้ประเสริฐ หมายถึงพระพุทธเจ้านั่นเอง

ธัมมานุสสติ ระลึกถึงคุณความดีของพระธรรม ดังความในอุโบสถสูตรว่า ดูกรนางวิสาขา อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมระลึกถึงพระธรรมว่า พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว อันบุคคลผู้บรรลุจะพึงเห็นได้ด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้ได้เฉพาะตน เมื่อเธอหมั่นนึกถึงพระธรรมอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้

บุคคลที่รักษาอริยอุโบสถด้วยการเจริญธัมมานุสสติ เรียกว่าเข้าจำ “ธรรมอุโบสถ” คือได้อยู่ร่วมกับพระธรรม มีจิตผ่องใสเพราะปรารภพระธรรม เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้

สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณความดีของพระสงฆ์ ดังความในอุโบสถสูตรว่า ดูกรนางวิสาขา อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ หมั่นระลึกถึงพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว เป็นผู้ปฏิบัติเป็นธรรม เป็นผู้ปฏิบัติสมควร นี้คือคู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ นับได้เป็นบุคคล ๘ บุคคล นี้คือพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า เป็นผู้ควรแก่ของคำนับ เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ของทำบุญ เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลี เป็นเนื้อนาบุญของโลก ไม่มีเนื้อนาบุญอื่นยิ่งกว่า เมื่อเธอหมั่นนึกถึงพระสงฆ์อยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้

บุคคลที่รักษาอริยอุโบสถด้วยการเจริญสังฆานุสสติ เรียกว่าเข้าจำ“สังฆอุโบสถ” คือได้อยู่ร่วมกับพระสงฆ์ มีจิตผ่องใสเพราะปรารภคุณของพระสงฆ์ เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้

สีลานุสสติ ระลึกถึงคุณของศีลที่ตนรักษา ดังความในอุโบสถสูตรว่า ดูกรนางวิสาขา อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมระลึกถึงศีลของตนซึ่งไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ด่าง ไม่พร้อย เป็นไทแก่ตัว ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกตัณหาทิฏฐิเข้ามาแตะต้อง เป็นไปเพื่อสมาธิ เมื่อเธอระลึกถึงศีลอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้

บุคคลที่รักษาอริยอุโบสถด้วยการเจริญสีลานุสสติ เรียกว่าเข้าจำ“ศีลอุโบสถ” คือได้อยู่ร่วมกับศีล มีจิตผ่องใสเพราะปรารภศีลของตน เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้

เทวตานุสสติ ระลึกถึงความดีที่เป็นสาเหตุทำให้เกิดเป็นเทวดา ดังความในอุโบสถสูตรว่า ดูกรนางวิสาขา อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมระลึกถึงเทวดาว่า เทวดาชั้น

จาตุมมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตตีมีอยู่ เทวดาพวกที่นับเนื่องเข้าในหมู่พรหมมีอยู่ เทวดาพวกที่สูงกว่านั้นขึ้นไปก็มีอยู่ เทวดาเหล่านั้นประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญาเช่นใด แม้ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญาเช่นนั้นของเราก็มีอยู่ เมื่อเธอระลึกคุณธรรมเหล่านั้นของตนกับของเทวดาอยู่ จิตย่อมผ่องใส เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้

บุคคลที่รักษาอริยอุโบสถด้วยการเจริญเทวตานุสสติ เรียกว่าเข้าจำ“เทวดาอุโบสถ” คือได้อยู่ร่วมกับเทวดามีจิตผ่องใสเพราะปรารภเทวดา เกิดความปราโมทย์ ละเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้

เมื่อผู้รักษาอริยอุโบสถระลึกถึงอนุสสติทั้ง ๕ นี้ ชื่อว่าประพฤติพรหมอุโบสถ ธรรมอุโบสถ สังฆอุโบสถ สีลอุโบสถ และเทวตาอุโบสถ จิตของเธอย่อมผ่องใสด้วยการปรารภพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ศีล และเทวดา ความปราโมทย์ย่อมเกิดขึ้น เธอย่อมละอุปกิเลสเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตเสียได้ การทำจิตที่เศร้าหมองให้ผ่องแผ้ว ย่อมมีได้ด้วยความเพียร ระลึกถึงอารมณ์กรรมฐาน คืออนุสสติอย่างนี้แล

๔. เป้าหมาย บุคคลผู้รักษาอุโบสถศีล มีเป้าหมายของการรักษาต่างกัน ซึ่งจะเป็นเหตุให้ได้รับผลของการรักษามากน้อยต่างกัน ดังนี้

๔.๑ การรักษาอุโบสถศีลเพราะต้องการชื่อเสียง จัดเป็นบุญอย่างต่ำ มีผลน้อย เพราะชื่อเสียงนั้นเป็นสิ่งที่คนอื่นเขามอบให้ แสดงให้เห็นว่า ผู้รักษาที่ต้องการเช่นนี้ชื่อว่ายังไม่เป็นไทต่อตนเอง เพราะกระทำความดีโดยหวังการยกย่องสรรเสริญจากคนอื่น หากไม่มีใครยกย่องสรรเสริญก็อาจยกเลิกการรักษาได้

๔.๒ การรักษาอุโบสถศีลเพราะต้องการผลบุญ จัดเป็นบุญอย่างกลาง มีผลมากกว่าการรักษาอุโบสถศีลเพราะต้องการชื่อเสียง การรักษาอุโบสถศีลเช่นนี้สามารถพัฒนานำไปสู่เป้าหมายที่สูงขึ้นไปได้

๔.๓ การรักษาอุโบสถศีลเพราะต้องการขจัดกิเลส จัดเป็นบุญอย่างสูง มีผลมากที่สุด เนื่องจากเป็นความต้องการที่ไม่อิงบุคคล ไม่อิงอามิสสิ่งของ ไม่อิงสวรรค์ แต่มุ่งหวังเพื่อขจัดขัดเกลากิเลสให้หมดไป กล่าวคือเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน

๕. เจตนา หมายถึง ความตั้งใจ ความจงใจที่จะรักษาอุโบสถศีล ซึ่งการรักษาอุโบสถศีลนั้น จะมีผลมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับเจตนาในการรักษาทั้ง ๓ กาล คือ

๕.๑ บุพพเจตนา หมายถึง เจตนาก่อนการรักษาอุโบสถศีล คือผู้รักษาคิดมาตั้งแต่ก่อนการรักษาว่า เราจะรักษาอุโบสถศีล ก็มีความดีใจ พอใจ

๕.๒ มุญจนเจตนา หมายถึง เจตนาขณะรักษาอุโบสถศีล คือ ขณะที่กำลังรักษาอุโบสถศีลนั้น ย่อมมีจิตเลื่อมใส

๕.๓ อปราปรเจตนา หมายถึง เจตนาหลังจากการรักษาอุโบสถศีลแล้ว ย่อมมีใจชื่นบาน

หากบุคคลผู้รักษาอุโบสถศีลมีเจตนาครบทั้ง ๓ กาล ย่อมมีผลมาก หากมีเจตนาจำนวนสองกาลหรือเพียงกาลเดียว ก็จะมีผลน้อยลงไปตามลำดับ

๖. องค์ของศีล หมายถึง องค์ที่จะทำให้ศีลแต่ละข้อขาด หากผู้รักษาอุโบสถศีลคอยระมัดระวังมิให้องค์ของศีลขาด รักษาให้บริสุทธิ์ครบถ้วน ย่อมได้รับผลมาก แต่หากทำให้องค์ของศีลข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายๆ ข้อขาด ก็จะได้รับผลน้อยลงไปตามลำดับ

ความแตกต่างระหว่างอุโบสถศีลและศีล ๘

ศีลอุโบสถและศีล ๘ ต่างก็มี ๘ สิกขาบทเท่ากัน ห้ามกระทำในเรื่องเดียวกัน แต่มีความแตกต่างกัน ๓ ประการ คือ วิธีการสมาทาน วันเวลาในการรักษา และการขาดของศีล ดังนี้

๑. วิธีการสมาทาน

อุโบสถศีล มีวิธีการสมาทาน คำประกาศอุโบสถ และคำอาราธนา ดังนี้

เมื่อตั้งใจจะรักษาอุโบสถศีล พึงตื่นนอนแต่เช้า ชำระร่างกายให้สะอาด ไปวัดที่ตนตั้งใจจะไปอยู่จำ เมื่อผู้รักษาอุโบสถศีลพร้อมแล้ว พึงประกาศอุโบสถ ดังนี้

อชฺช โภนฺโต ปกฺขสฺส <u>อฏฺฐมีทิวโส</u> (๑๔ ค่ำ ให้**ว่า “<u>จาตุทฺทสีทิวโส</u>”** ๑๕ ค่ำ ให้ว่า “**<u>ปณฺณรสีทิวโส</u>**”**) เอวรูโป โข โภนฺโต ทิวโส พุทฺเธน ภควตา ปญฺญตฺตสฺส ธมฺมสฺสวนสฺส เจว ตทตฺถาย อุปาสกอุปาสิกานํ อุโปสถกมฺมสฺส จ กาโล โหติ ฯ หนฺท มยํ โภนฺโต สพฺเพ อิธ สมาคตา ตสฺส ภควโต ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา ปูชนตฺถาย อิมญฺจ รตฺตึ อิมญฺจ ทิวสํ อุโปสถํ อุปวสิสฺสามาติ กาลปริจฺเฉทํ กตฺวา ตํ ตํ เวรมณึ อารมฺมณํ กริตฺวา อวิกฺขิตฺตจิตฺตา หุตฺวา สกฺกจฺจํ อุโปสถงฺคานิ สมาทิเยยฺยาม อีทิสํ หิ อุโปสถกาลํ สมฺปตฺตานํ อมฺหากํ ชีวิตํ มา นิรตฺถกํ โหตุฯ**

อนึ่ง ผู้ประสงค์จะรักษาอุโบสถศีลให้เต็มเวลาวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง พึงตื่นนอนก่อนอรุณขึ้นของวันนั้น พึงชำระร่างกายให้สะอาด ครั้นได้เวลารุ่งอรุณ ให้กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย เปล่งวาจาสมาทานอุโบสถด้วยตนเองก่อน**ว่า "อิมํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ พุทฺธปญฺญตฺตํ อุโปสถํ อิมญฺจ รตฺตึ อิมญฺจ ทิวสํ สมฺมเทว อภิรกฺขิตุํ สมาทิยามิ"** หลังจากนั้นก็ไปสมาทานที่วัดอีกครั้งหนึ่ง

คำอาราธนาอุโบสถศีลว่าดังนี้

มยํ ภนฺเต ติสรเณน สห อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ ยาจาม
ทุติยมฺปิ มยํ ภนฺเต ติสรเณน สห อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ ยาจาม
ตติยมฺปิ มยํ ภนฺเต ติสรเณน สห อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ ยาจาม

ส่วนศีล ๘ ไม่มีคำประกาศ แต่มีวิธีการสมาทานและคำอาราธนา ดังนี้

คำอาราธนาศีล ๘ ว่าดังนี้

มยํ ภนฺเต ติสรเณน สห อฏฺฐ สีลานิ ยาจาม
ทุติยมฺปิ มยํ ภนฺเต ติสรเณน สห อฏฺฐ สีลานิ ยาจาม
ตติยมฺปิ มยํ ภนฺเต ติสรเณน สห อฏฺฐ สีลานิ ยาจาม

๒. วันเวลาในการรักษา

อุโบสถศีล มีวันพระเป็นแดนเกิดหรือเป็นวันรักษา คือรักษาได้เฉพาะวันพระหรือเนื่องด้วยวันพระเท่านั้น ตามวันเวลาที่กำหนด เช่น ปกติอุโบสถจะกำหนดรักษาในวันพระ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ แล้วต้องรักษาไปจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่ คือมีเวลารักษาวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง คำว่า "วันหนึ่งกับคืนหนึ่ง" นั้น ท่านกำหนดนับตั้งแต่อรุณขึ้นของวันที่รักษา ไปจนถึงอรุณขึ้นของวันใหม่ เป็นต้น

ส่วนศีล ๘ ไม่ได้กำหนดวันเวลาในการรักษา จะรักษาในวันและเวลาใดก็ได้

๓. การรักษาและการขาดของศีล

อุโบสถศีล เมื่อสมาทานแล้วต้องรักษารวมทั้ง ๘ ข้อให้ครบถ้วน เนื่องจากเป็นศีลรวมหรือศีลพวงต้องรักษารวม ไม่แยกข้อในการรักษา ถ้าขาดข้อใดข้อหนึ่งก็ไม่จัดเป็นอุโบสถศีลตามพุทธบัญญัติ

ศีล ๘ เมื่อสมาทานแล้วจะรักษารวมหรือแยกรักษาเฉพาะข้อก็ได้ เพราะไม่ได้กำหนดเจาะจงไว้ ถ้ารักษาแบบรวม เมื่อศีลข้อใดข้อหนึ่งขาด ก็ไม่ได้ชื่อว่ารักษาศีล ๘ ตามที่ตั้งใจสมาทานไว้ แต่ถ้ารักษาแบบแยก เมื่อศีลข้อใดข้อหนึ่งขาดก็ขาดเฉพาะข้อนั้นๆ

ระเบียบพิธีสมาทานอุโบสถศีล

พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาอุโบสถสูตรว่า บุคคลผู้จะเข้าอยู่จำอุโบสถศีลนั้น พึงตั้งใจว่า พรุ่งนี้เราจักรักษาอุโบสถ ตรวจตราการทำอาหาร เป็นต้น ตั้งแต่ในวันนี้ สั่งการงานให้เรียบร้อยว่า ท่านทั้งหลายจงทำสิ่งนี้และสิ่งนี้

เวลาเช้าตรู่ในวันอุโบสถ พึงเปล่งวาจาสมาทานองค์อุโบสถ ในสำนักของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ได้ ซึ่งเป็นผู้รู้จักลักษณะของศีลอุโบสถ ถ้าไม่รู้ภาษาบาลี พึงอธิษฐานว่า ข้าพเจ้าอธิษฐานอุโบสถที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เมื่อไม่มีผู้อื่น พึงอธิษฐานด้วยตนเองก็ได้ ในการอธิษฐานด้วยตนเองนั้น ให้ออกเสียงเปล่งวาจาด้วย เมื่อเข้าอยู่จำอุโบสถแล้ว ไม่ควรจัดแจงการงานใดๆ ที่เกี่ยวกับการเบียดเบียนผู้อื่น ควรให้เวลาผ่านไปด้วยการไหว้พระ สวดมนต์ และบำเพ็ญจิตภาวนา

ส่วนพระฎีกาจารย์อธิบายว่า ตั้งแต่สมาทานศีลแล้ว ผู้รักษาอุโบสถไม่ควรทำกิจการงานของชาวโลกอะไรอย่างอื่น ควรให้เวลาผ่านไปด้วยการฟังธรรม หรือมนสิการกรรมฐานบำเพ็ญจิตภาวนา เมื่อถึงวันอุโบสถ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ ผู้รักษาอุโบสถนำภัตตาหารคาวหวานไปทำบุญที่วัดซึ่งอยู่ใกล้บ้าน หรือที่ตนศรัทธาเลื่อมใส หลังจากที่พระสงฆ์ทำวัตรเช้าเสร็จแล้ว พึงเริ่มกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัยว่า

อิมินา สกฺกาเรน พุทฺธํ อภิปูชยามิ
อิมินา สกฺกาเรน ธมฺมํ อภิปูชยามิ
อิมินา สกฺกาเรน สงฺฆํ อภิปูชยามิ
อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา พุทฺธํ ภควนฺตํ อภิวาเทมิ (กราบ)
สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม ธมฺมํ นมสฺสามิ (กราบ)
สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สงฺฆํ นมามิ (กราบ)

ต่อจากนั้น ผู้เป็นหัวหน้าพึงคุกเข่าประนมมือกล่าวคำประกาศอุโบสถ ดังนี้

อชฺช โภนฺโต ปกฺขสฺส <u>อฏฺฐมีทิวโส</u> (๑๔ ค่ำ ให้ว่า **“<u>จาตุทฺทสีทิวโส</u>”** ๑๕ ค่ำ ให้ว่า **“<u>ปณฺณรสีทิวโส</u>”) เอวรูโป โข โภนฺโต ทิวโส พุทฺเธน ภควตา ปญฺญตฺตสฺส ธมฺมสฺสวนสฺส เจว ตทตฺถาย อุปาสกอุปาสิกานํ อุโปสถกมฺมสฺส จ กาโล โหติ ฯ หนฺท มยํ โภนฺโต สพฺเพ อิธ สมาคตา ตสฺส ภควโต ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺติยา ปูชนตฺถาย อิมญฺจ รตฺตึ อิมญฺจ ทิวสํ อุโปสถํ อุปวสิสฺสามาติ กาลปริจฺเฉทํ กตฺวา ตํ ตํ เวรมณึ อารมฺมณํ กริตฺวา อวิกฺขิตฺตจิตฺตา หุตฺวา สกฺกจฺจํ อุโปสถงฺคานิ สมาทิเยยฺยาม อีทิสํ หิ อุโปสถกาลํ สมฺปตฺตานํ อมฺหากํ ชีวิตํ มา นิรตฺถกํ โหตุฯ**

ข้าพเจ้า ขอประกาศเริ่มเรื่องความที่จะได้สมาทานรักษาอุโบสถตามกาลสมัย พร้อมด้วยองค์ ๘ ประการ ให้สาธุชนที่จะตั้งจิตสมาทานทราบทั่วกันก่อนแต่จะสมาทาน ณ บัดนี้

ด้วยวันนี้ เป็นวันอัฏฐมี ดิถีที่ ๘ (วันจาตุททสี ดิถีที่ ๑๔, วันปัณณรสี ดิถีที่ ๑๕) แห่งปักษ์มาถึงแล้ว ก็แลวันเช่นนี้ เป็นกาลที่จะฟังธรรมและทำการรักษาอุโบสถ เพื่อประโยชน์แห่งการฟังธรรม บัดนี้ ขอกุศลอันยิ่งใหญ่ คือตั้งจิตสมาทานอุโบสถ จงเกิดมีแก่เราทั้งหลาย บรรดามาประชุม ณ ที่นี้ เราทั้งหลายพึงมีจิตยินดีว่าจะรักษาอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ วันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ณ เวลาวันนี้แล้ว จงตั้งจิตคิดงดเว้นไกลจากการทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป คือฆ่าสัตว์เองและใช้ให้คนอื่นฆ่า ๑ เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ คือลักและฉ้อ และใช้ให้ลักและฉ้อ ๑ เว้นจากอพรหมจรรย์ ๑ เว้นจากพูดคำเท็จคำไม่จริงและล่อลวงอำพรางท่านผู้อื่น ๑ เว้นจากดื่มกินซึ่งสุราเมรัยสารพัดน้ำกลั่นน้ำดอง อันเป็นของให้ผู้ดื่มแล้วเมา ซึ่งเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความประมาท ๑ เว้นจากบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ตั้งแต่พระอาทิตย์เที่ยงแล้วไปจนถึงเวลาอรุณขึ้นใหม่ ๑ เว้นจากฟ้อนรำ ขับร้อง และประโคมดนตรี และดูการเล่นบรรดาเป็นข้าศึกแก่กุศล และทัดทรงระเบียบดอกไม้ ลูบไล้ทาตัวด้วยของหอม เครื่องย้อมเครื่องแต่ง และประดับร่างกายด้วยเครื่องอาภรณ์วิจิตรงดงามต่างๆ ๑ เว้นจากนั่งนอนเหนือที่นั่งที่นอนอันสูงมีเตียงตั่งเท้าสูงกว่าประมาณ และที่นั่งที่นอนอันใหญ่ภายในมีนุ่นและสำลี และเครื่องลาดอันวิจิตรงดงาม ๑ จงทำความเว้นองค์ที่จะพึงเว้น ๘ ประการนี้เป็นอารมณ์ อย่ามีจิตฟุ้งซ่านส่งไปในที่อื่น จงสมาทานองค์อุโบสถ ๘ ประการนี้โดยเคารพเถิด เพื่อบูชาพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้านั้นด้วยข้อปฏิบัติอย่างยิ่งตามกำลังของเราทั้งหลายซึ่งเป็นคฤหัสถ์ ชีวิตแห่งเราทั้งหลายเป็นมาถึงวันอุโบสถนี้ จงอย่าล่วงไปปราศจากประโยชน์เลย

ต่อจากนั้น พึงกล่าวคำอาราธนาอุโบสถศีล พร้อมกันดังนี้

มยํ ภนฺเต ติสรเณน สห อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ ยาจาม

ทุติยมฺปิ มยํ ภนฺเต ติสรเณน สห อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ ยาจาม

ตติยมฺปิ มยํ ภนฺเต ติสรเณน สห อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ ยาจาม

เสร็จแล้ว พึงตั้งใจรับสรณคมน์และอุโบสถศีลโดยเคารพ โดยว่าตามพระสงฆ์ ดังนี้

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

เมื่อพระสงฆ์ว่า **ติสรณคมนํ นิฏฺฐิตํ** พึงรับพร้อมกันว่า **อาม ภนฺเต** ต่อจากนั้น พึงรับอุโบสถศีลทั้ง ๘ ข้อ ดังนี้

ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ

อทินฺนาทานา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ

อพฺรหฺมจริยา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ

มุสาวาทา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ

สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ

วิกาลโภชนา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ

นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนมาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสนฏฺฐานา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ

อุจฺจาสยนมหาสยนา เวรมณี สิกฺขาปทํ สมาทิยามิ

เมื่อรับศีลจบแล้ว พึงกล่าวตามพระสงฆ์ว่า **อิมํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ พุทฺธปญฺญตฺตํ อุโปสถํ อิมญฺจ รตฺตึ อิมญฺจ ทิวสํ สมฺมเทว อภิรกฺขิตุํ สมาทิยามิ**

ต่อจากนั้นพระสงฆ์จะกล่าวต่อไปว่า **อิมานิ อฏฺฐ สิกฺขาปทานิ อุโปสถสีลวเสน สาธุกํ กตฺวา อปฺปมาเทน รกฺขิตพฺพานิ**

ให้รับพร้อมกันว่า **อาม ภนฺเต**

ต่อจากนั้น พระสงฆ์จะกล่าวสรุปอานิสงส์ของศีลต่อไปว่า

สีเลน สุคตึ ยนฺติ สีเลน โภคสมฺปทา
สีเลน นิพฺพุตึ ยนฺติ ตสฺมา สีลํ วิโสธเย

จบพิธีสมาทานอุโบสถศีลเพียงเท่านี้ ต่อจากนั้น พึงตั้งใจฟังพระธรรมเทศนาหรือมนสิการกรรมฐานบำเพ็ญจิตภาวนาต่อไป เมื่อรักษาครบเวลาวันหนึ่งกับคืนหนึ่งหรือตามที่กำหนดแล้ว การรักษาอุโบสถศีลก็สิ้นสุดลง

หลักการใช้คำว่า มิ หรือ มะ

ในการกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย คำนมัสการพระรัตนตรัย คำอาราธนาศีล และคำสมาทานศีล เป็นต้น ให้คำนึงถึงคำกิริยาซึ่งจะบ่งบอกถึงการกระทำของผู้กล่าวว่า เป็นการกระทำเฉพาะตน หรือเป็นการกระทำร่วมกัน โดยมีหลักการใช้ดังนี้

๑. คำว่า “มิ” ให้ใช้ในกรณีที่เป็นการกระทำเฉพาะตน ไม่สามารถให้คนอื่นกระทำแทนได้ เช่น อภิปูชยามิ อภิวาเทมิ นมสฺสามิ นมามิ สมาทิยามิ เป็นต้น

๒. คำว่า “มะ” ให้ใช้ในกรณีที่เป็นการกระทำร่วมกัน เช่น ยาจาม กโรม เส เป็นต้น

อุโบสถศีลกับพระรัตนตรัย

บุคคลที่จะสมาทานรักษาอุโบสถศีลนั้น เบื้องต้นต้องยอมรับนับถือพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึก พระรัตนตรัยมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับพุทธศาสนิกชน เพราะเป็นเสมือนหนึ่งประตูเข้าสู่พระพุทธศาสนา ผู้ที่จะเข้ามาสู่พระพุทธศาสนา จะเป็นมนุษย์หรือเทวดาก็ตาม ต้องเข้ามาทางพระรัตนตรัยทั้งสิ้น คือ จะต้องมีศรัทธาเลื่อมใส เคารพนับถือบูชาพระรัตนตรัย ด้วยการกล่าวถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก

การถึงพระรัตนตรัย หมายถึง การยอมรับนับถือพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก อีกนัยหนึ่ง หมายถึง การกำจัดกิเลสที่เกิดขึ้นในจิตใจออกไป ด้วยความศรัทธาเลื่อมใสและเคารพหนักแน่นในพระรัตนตรัย การถึงพระรัตนตรัยนี้ เรียกว่า ไตรสรณคมน์ มีคำกล่าวการยอมรับนับถือพระรัตนตรัย ดังนี้

	พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ	ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง
	ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ	ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมว่าเป็นที่พึ่ง
	สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ	ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง
ทุติยมฺปิ	**พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ**	ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่สอง
ทุติยมฺปิ	**ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ**	ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมว่าเป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่สอง
ทุติยมฺปิ	**สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ**	ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่สอง
ตติยมฺปิ	**พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ**	ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่สาม
ตติยมฺปิ	**ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ**	ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมว่าเป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่สาม
ตติยมฺปิ	**สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ**	ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่สาม

ดังนั้น พุทธศาสนิกชน ควรจะศึกษาเรื่องพระรัตนตรัยให้มีความรู้ เพื่อเป็นการปลูกศรัทธาปสาทะให้เกิดฉันทะในการรักษาอุโบสถศีลมากยิ่งขึ้น ในที่นี้จะกล่าวถึงเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับพระรัตนตรัย ดังนี้

๑. การกล่าวถึงพระรัตนตรัยเป็นครั้งแรก

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระรัตนตรัยเป็นครั้งแรก ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ในโอกาสที่ทรงส่งพระอรหันต์ ๖๐ รูป ไปประกาศพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นการให้บรรพชาอุปสมบทแก่ผู้ที่ศรัทธาปรารถนาใคร่จะบวชในพระพุทธศาสนา ดังพระพุทธดำรัสว่า ภิกษุพึงปลงผมและหนวดแก่กุลบุตรผู้ประสงค์จะขอบรรพชาอุปสมบทก่อน แล้วให้นุ่งห่มผ้ากาสายะ ให้กราบเท้าภิกษุทั้งหลาย แล้วพึงสอนให้ว่าตามดังนี้ **“พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ฯเปฯ ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ”** เพื่อให้กุลบุตรยอมรับนับถือพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกเป็นเบื้องต้นก่อน แล้วจึงให้การบรรพชาอุปสมบท ดังนั้น พระรัตนตรัยนี้ จึงมีความสำคัญต่อทุกคนที่จะเข้ามาเป็นชาวพุทธ เพราะเป็นประตูเข้าสู่พระพุทธศาสนา

๒. ความหมายของพระรัตนตรัย

การที่บุคคลจะยอมรับนับถือสิ่งใดว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก หรือเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัตินั้น เบื้องต้นจะต้องศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งนั้นให้ถ่องแท้ก่อน จึงจะเป็นความเคารพนับถือหรือความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ชาวพุทธ ต้องศึกษาเรื่องพระรัตนตรัยให้เข้าใจเป็นเบื้องต้น ดังนี้

พระพุทธ หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ทรงรู้ดีรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง ทรงบริสุทธิ์สิ้นเชิง ทรงมีพระกรุณาคุณ ทรงเป็นศาสดาของศาสนาพุทธ เมื่อตรัสรู้แล้วได้ทรงสั่งสอนประชุมชนให้ประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ ทรงประกาศพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคงมาถึงปัจจุบันนี้

พุทธคุณ หมายถึง คุณของพระพุทธเจ้า มี ๙ ประการ คือ

๑. อรหํ เป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส

๒. สมฺมาสมฺพุทฺโธ เป็นผู้ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง

๓. วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

๔. สุคโต เป็นผู้ไปแล้วด้วยดี

๕. โลกวิทู เป็นผู้รู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง

๖. อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ เป็นผู้สามารถฝึกบุรุษที่สมควรฝึกได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า

๗. สตฺถา เทวมนุสฺสานํ เป็นครูผู้สอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๘. พุทฺโธ เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานด้วยธรรม

๙. ภควา เป็นผู้มีความจำเริญจำแนกธรรมสั่งสอนสัตว์

พระธรรม หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นสัจธรรมอันประเสริฐ เป็นธรรมที่ทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติตามพ้นจากทุกข์ได้จริง มี ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แบ่งเป็น ๓ ปิฎก เรียกว่า พระไตรปิฎก คือ

พระวินัยปิฎก มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

พระสุตตันตปิฎก มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

พระอภิธรรมปิฎก มี ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์

เมื่อกล่าวโดยย่อมี ๓ ประการ เรียกว่า หัวใจพระพุทธศาสนา คือ การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม และการทำจิตใจให้บริสุทธิ์

ธรรมคุณ หมายถึง คุณของพระธรรม มี ๖ ประการ คือ

๑. สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว

๒. สนฺทิฏฺฐิโก เป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาและปฏิบัติพึงเห็นได้ด้วยตนเอง

๓. อกาลิโก เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้และให้ผลได้ไม่จำกัดกาล

๔. เอหิปสฺสิโก เป็นสิ่งที่ควรกล่าวกะผู้อื่นว่าท่านจงมาดูเถิด

๕. โอปนยิโก เป็นสิ่งที่ควรน้อมเข้ามาใส่ตน

๖. ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญฺญูหิ เป็นสิ่งที่ผู้รู้ก็รู้ได้เฉพาะตน

พระสงฆ์ หมายถึง สาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เป็นศาสนทายาทสืบต่ออายุพระพุทธศาสนามาถึงทุกวันนี้

สาวกของพระพุทธเจ้านี้ หมายถึง พุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้ยอมรับนับถือพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึก แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่ได้บรรลุธรรมแล้วตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นไป เรียกว่า อริยสาวก มีทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ และกลุ่มที่ยังไม่ได้บรรลุธรรม เรียกว่า สาวกผู้เป็นปุถุชน

คำว่า สังฆะ แปลว่า กลุ่มหรือหมู่ หมายถึง กลุ่มหรือหมู่พระสงฆ์ ที่มีธรรมะเป็นเครื่องอยู่ร่วมกัน มีศีลและทิฏฐิเสมอกัน ไม่ขัดแย้งกัน เป็นไปในทางเดียวกัน สมดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

“ดูก่อนอานนท์ เธอจะสำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน ธรรมเหล่าใดที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่ง สำหรับเธอทั้งหลาย คือ สติปัฏฐาน ๔, สัมมัปปธาน ๔, อิทธิบาท ๔, อินทรีย์ ๕, พละ ๕, โพชฌงค์ ๗, และอริยมรรคมีองค์ ๘, ดูก่อนอานนท์ เธอจะไม่เห็นภิกษุแม้สองรูป มีวาทะต่างกันในธรรมเหล่านี้เลย”

สังฆคุณ หมายถึง คุณของพระสงฆ์ มี ๙ ประการ คือ

๑. สุปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติดี

๒. อุชุปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติตรง

๓. ญายปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อรู้ธรรมเป็นเครื่องออกจากทุกข์

๔. สามีจิปฏิปนฺโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควร

๕. อาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่เขานำมาบูชา

๖. ปาหุเนยฺโย เป็นผู้ควรแก่สิ่งของที่เขาจัดไว้ต้อนรับ

๗. ทกฺขิเณยฺโย เป็นผู้ควรรับทักษิณาทาน

๘. อญฺชลิกรณีโย เป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปควรทำอัญชลี

๙. อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺส เป็นเนื้อนาบุญของโลก ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า

๓. ความเป็นหนึ่งแห่งพระรัตนตรัย

พระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้ แยกจากกันไม่ได้ เพราะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน เมื่อมีพระพุทธเจ้า ก็ต้องมีพระธรรม เพราะพระธรรมเป็นผลแห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเมื่อมีพระพุทธเจ้าและพระธรรม ก็ต้องมีพระสงฆ์ เพราะพระสงฆ์เป็นผู้รับพระธรรมมาประพฤติปฏิบัติและนำไปเผยแผ่ และยังเป็นผู้ยืนยันหรือเป็นพยานว่าพระพุทธเจ้าและพระธรรมมีอยู่จริง ดังคำอุปมาของพระอรรถกถาจารย์ได้กล่าวถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพระรัตนตรัย ไว้ดังนี้

พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนดวงจันทร์ พระธรรมเปรียบเหมือนกลุ่มรัศมีของดวงจันทร์ที่มีความสว่างและเย็นตาเย็นใจ พระสงฆ์เปรียบเหมือนสัตว์โลกที่ได้รับประโยชน์จากดวงจันทร์และแสงจันทร์

พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนดวงอาทิตย์ พระธรรมเปรียบเหมือนแสงสว่างและความร้อนของดวงอาทิตย์ พระสงฆ์เปรียบเหมือนสัตว์โลก ที่ได้รับแสงสว่างและไออุ่นจากดวงอาทิตย์

พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนก้อนเมฆ พระธรรมเปรียบเหมือนน้ำฝนที่เกิดจากก้อนเมฆ พระสงฆ์เปรียบเหมือนโลกพร้อมทั้งแมกไม้ตลอดถึงกอหญ้าที่ได้รับความชุ่มชื้นจากน้ำฝน

พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนสารถีผู้ชาญฉลาด พระธรรมเปรียบเหมือนอุบายวิธีสำหรับฝึกม้า พระสงฆ์เปรียบเหมือนม้าที่ได้รับการฝึกหัดไว้ดีแล้ว

พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ชี้ทาง พระธรรมเปรียบเหมือนหนทางที่ถูก ที่ตรง และมีความปลอดภัย พระสงฆ์เปรียบเหมือนคนเดินทางไปสู่ที่หมาย

พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนผู้ชี้ขุมทรัพย์ พระธรรมเปรียบเหมือนขุมทรัพย์ พระสงฆ์เปรียบเหมือนคนที่ได้นำทรัพย์นั้นไปใช้ให้มีความสุข

๔. พระรัตนตรัยเป็นสรณะที่ปลอดภัย

พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะที่ปลอดภัย เป็นสรณะที่ประเสริฐ ไม่มีสรณะอื่นใดที่จะปลอดภัยหรือประเสริฐยิ่งกว่า ผู้ที่มีจิตศรัทธาเลื่อมใสและเคารพนับถือบูชา เชื่อมั่นในพระรัตนตรัย รักษาพระรัตนตรัยไว้ด้วยชีวิต ไม่ยอมให้ไตรสรณคมน์ขาด ย่อมได้รับผลคือได้ที่พึ่งอันปลอดภัยและได้ที่พึ่งอันสูงสุด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึก ชนเหล่านั้นละกายมนุษย์ไปแล้ว จักไม่ไปสู่อบายภูมิ จักได้ไปเกิดในสวรรค์

บุคคลใดถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะแล้ว เห็นอริยสัจ ๔ คือ เห็นทุกข์ เห็นเหตุให้ทุกข์เกิด เห็นความดับทุกข์ และเห็นมรรคมีองค์ ๘ อันประเสริฐ ซึ่งเป็นหนทางนำไปสู่ความดับทุกข์ ด้วยปัญญาอันชอบแล้ว สรณะของบุคคลนั้น เป็นสรณะที่ปลอดภัย เป็นสรณะอันสูงสุด เขาอาศัยสรณะนั้นแล้ว ย่อมพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้

จากพระพุทธพจน์นี้ เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า พระรัตนตรัย เป็นสรณะที่ปลอดภัย เป็นสรณะอันสูงสุดของสัตว์ทั้งหลาย สิ่งอื่นๆ เช่น ภูเขา ต้นไม้ ป่าไม้ เทพเจ้า เป็นต้น ไม่ใช่สรณะอันปลอดภัย ไม่ใช่สรณะอันสูงสุด เพราะผู้ที่ถึงสิ่งเหล่านั้นเป็นสรณะแล้วย่อมพ้นจากทุกข์ไม่ได้

การที่บุคคลได้พบพระรัตนตรัยอันเป็นสรณะที่ปลอดภัย เป็นสรณะที่สูงสุด สามารถดับทุกข์ได้จริง แต่ไม่ยอมรับนับถือ ไม่ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอน ก็เท่ากับเป็นผู้ปฏิเสธสิริคือบุญที่มาถึงตน ดังที่พระมหาปันถกเถระ กล่าวไว้ว่า ผู้ที่ได้พบพระพุทธเจ้าแล้วปล่อยโอกาสนั้นให้ผ่านไปโดยไม่สนใจศึกษา และไม่ปฏิบัติตามโอวาทของพระองค์ ผู้นั้นเป็นคนไม่มีบุญ เหมือนกับคนที่ใช้มือและเท้าปัดสิริคือบุญที่มาถึงตนออกไปเสีย

๕. การเข้าไปหาพระรัตนตรัย

การเข้าไปหาพระรัตนตรัยด้วยจิตที่เป็นกุศลย่อมได้รับผลบุญ แต่การเข้าไปหาพระรัตนตรัย ด้วยจิตที่เป็นอกุศลย่อมได้รับผลเป็นบาป ดังเช่นมาร ได้เข้าไปหาพระพุทธเจ้าด้วยจิตที่เป็นอกุศลหลายครั้ง เช่น ในครั้งเสด็จออกผนวชก็ไปห้ามว่า จักรรัตนะจะเกิดขึ้นแก่พระองค์ภายใน ๗ วัน พระองค์จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระองค์จะเสด็จออกผนวชเพื่ออะไร และในครั้งที่ได้ตรัสรู้แล้ว ก็ได้ทูลขอให้พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่พระพุทธองค์ทรงห้ามปรามมารนั้น ดังความในมหาปรินิพพานสูตรว่า

มารผู้มีบาป บริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้เป็นสาวกและสาวิกาของเรา จักเป็นผู้ฉลาด ได้รับแนะนำดี แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม เป็นผู้ปฏิบัติชอบ ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนสำเร็จแล้ว จักบอกแสดง บัญญัติ แต่งตั้ง เปิดเผย จำแนก กระทำให้ตื้นให้เข้าใจง่าย แสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ ข่มขี่ปรัปปวาทที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสหธรรม ยังไม่ได้เพียงใด เราจะไม่ปรินิพพานเพียงนั้น มารผู้มีบาป พรหมจรรย์คือพระพุทธศาสนานี้ของเรา จักยังไม่บริบูรณ์ กว้างขวาง แพร่หลาย เป็นที่รู้เข้าใจโดยทั่วกัน เป็นปึกแผ่น จนถึงพวกเทวดาและมนุษย์ประกาศได้ดีแล้ว ยังไม่ได้เพียงใด เราจะไม่ปรินิพพาน เพียงนั้น

ต่อจากนั้น พระยามารก็ติดตามรังควานทั้งพระศาสดา และพระสาวกมาตลอดเวลา แม้แต่พระมหาโมคคัลลาเถระ ก็ถูกรังควานด้วย ครั้งหนึ่ง พระเถระได้กล่าวกับมารว่า ไฟไม่ได้ติดเพื่อจะเผาไหม้คนโง่ คนโง่ต่างหากที่เข้าไปหาไฟที่กำลังลุกโชน เขาเข้าไปหาไฟให้เผาไหม้ตัวเขาเอง ดูก่อนมารผู้มีบาป ไฉนท่านจึงเข้าไปหาพระตถาคต เหมือนคนโง่เข้าไปหาไฟเล่า คนโง่เข้าไปหาพระตถาคต แทนที่จะได้บุญกลับได้บาป ซ้ำยังสำคัญผิดว่า ไม่เห็นจะเป็นบาปอะไร

สรณะ

สรณะ แปลว่า ที่พึ่ง ที่ระลึก มีความหมายหลายอย่าง ดังนี้

๑. สรณะ หมายถึง “เป็นเครื่องเบียดเบียน กำจัด นำออก ย่ำยี” ซึ่งโทษคือภัย ความกลัว ความสะดุ้ง ความทุกข์ ทุคติ และกิเลส เมื่อมีพระรัตนตรัยสถิตอยู่ในใจแล้ว ความกลัว ความสะดุ้ง ความไม่สบายใจ ทุคติ และกิเลสก็จะถูกกำจัดหรือถูกทำลายหมดสิ้นไป

๒. สรณะ หมายถึง “เป็นที่อาศัยไป” ปกติใจของมนุษย์นั้นมีสิ่งที่เกิดกับใจ อาศัยอยู่ได้เพียงอย่างเดียว ถ้ากิเลสอยู่ในใจ พระรัตนตรัยก็ไม่อยู่ ถ้าพระรัตนตรัยอยู่ในใจ กิเลสก็ไม่อยู่ เพราะพระรัตนตรัยกับกิเลสหรือความชั่วนั้น เหมือนความสว่างกับความมืด เมื่อมีความสว่างก็ไม่มีความมืด ผู้ที่มีพระรัตนตรัยสถิตอยู่ในใจ จะไปไหนก็มีพระรัตนตรัยไปด้วย พระรัตนตรัยจึงได้ชื่อว่า “เป็นที่อาศัยไป”

๓. สรณะ หมายถึง “เป็นที่ระลึก”เมื่อใจมีพระรัตนตรัยแล้ว ใจก็ระลึกคิดถึงแต่พระรัตนตรัย ในขณะใดที่ใจระลึกคิดถึงพระรัตนตรัย ปีติปราโมทย์ก็เกิดขึ้น ความกลัว ความสะดุ้ง ทุกข์ ทุคติ กิเลส ก็จะหายไป พระรัตนตรัยจึงได้ชื่อว่า“เป็นที่ระลึก”

๔. สรณะ หมายถึง “เป็นที่พึ่งและกำจัดภัยได้จริง”เมื่อมีพระรัตนตรัยเป็นที่ระลึก ก็ชื่อว่ามีที่พึ่ง ทุกข์ภัยต่างๆ ก็หมดไปด้วยอำนาจพระรัตนตรัยนั้น จึงได้ชื่อว่า “เป็นที่พึ่งและกำจัดภัยได้จริง”

พระพุทธเจ้า ชื่อว่า สรณะ เพราะเป็นผู้กำจัดภัยของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยการนำออกจากสิ่งที่เป็นโทษภัยซึ่งไม่เป็นประโยชน์ แล้วนำไปให้ถึงสิ่งที่เป็นคุณซึ่งเป็นประโยชน์

พระธรรม ชื่อว่า สรณะ เพราะทรงไว้หรือรักษาผู้ปฏิบัติตามไม่ให้ตกไปในที่ชั่ว หรืออบายภูมิทั้ง ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดียรัจฉาน ทำให้ผู้ปฏิบัติตามได้รับความสุข บรรลุถึงแดนอันเกษมกล่าวคือพระนิพพาน

พระสงฆ์ ชื่อว่า สรณะ เพราะเป็นเนื้อนาบุญของโลก ไม่มีเนื้อนาบุญอื่นยิ่งกว่า หมายความว่า พระสงฆ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบที่เรียกว่าอริยสงฆ์นั้น เป็นเนื้อนาบุญของโลกที่ดีที่สุด การได้ถวายทานแก่พระอริยสงฆ์นั้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก

ไตรสรณคมน์

ไตรสรณคมน์ แปลว่า การถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่ง ที่ระลึก แยกออกเป็น ๓ ศัพท์ คือ ไตร แปลว่า สาม สรณะ แปลว่า ที่พึ่ง ที่ระลึก คมน์ แปลว่า การถึง หรือความเข้าถึง

การยอมรับนับถือพระรัตนตรัย ความมีศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยแล้ว ขอถึงหรือปฏิญาณตนว่าจะขอน้อมนำพระรัตนตรัยเท่านั้นมาเป็นที่พึ่ง ที่ระลึก เพื่อยึดถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต เรียกว่า ไตรสรณคมน์

การถึงไตรสรณคมน์หรือการเข้าถึงพระรัตนตรัยนั้น มีวิธีการเข้าถึง ดังนี้

๑. วิธีสมาทาน คือ เจตนาที่ตั้งไว้ล่วงหน้าว่าจะยอมรับนับถือพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่ง ที่ระลึก โดยการสมาทานขอยอมรับนับถือพระรัตนะ จำนวน ๒ รัตนะก็มี ๓ รัตนะก็มี ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ผู้ยอมรับนับถือพระรัตนะเพียง ๒ รัตนะ คือพาณิชสองพี่น้อง นามว่า ตปุสสะและภัลลิกะ ได้เปล่งวาจาขอถึง ๒ รัตนะ คือพระพุทธเจ้า และพระธรรม ว่าเป็นสรณะ ดังนี้

“เอเต มยํ ภนฺเต ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉาม ธมฺมญฺจ อุปาสเก โน ภควา ธาเรตุ อชฺชตคฺเค ปาณุเปเต สรณํ คเต” แปลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสองนี้ ขอถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า และพระธรรมว่าเป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้า จงทรงจำข้าพระองค์ทั้งสองว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะด้วยชีวิต ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป”

ผู้ยอมรับนับถือพระรัตนะครบ ๓ รัตนะเป็นคนแรก คือเศรษฐีผู้เป็นบิดาของพระยสเถระ ที่ได้เปล่งวาจาถึง พระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ซึ่งวิธีสมาทานหรือเปล่งวาจาถึงพระรัตนตรัยนี้ ได้ใช้มาถึงปัจจุบัน เรียกว่าการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ มีคำกล่าวแสดงตน ดังนี้

“เอเต มยํ ภนฺเต สุจิรปรินิพฺพุตมฺปิ ตํ ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉาม ธมฺมญฺจ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ พุทฺธมามกาติ โน สงฺโฆ ธาเรตุ” แปลว่า “ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอถึงซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น แม้ปรินิพพานนานแล้ว พร้อมด้วยพระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึ่ง ที่ระลึก ขอพระสงฆ์จงจำข้าพเจ้าทั้งหลายไว้ว่า เป็นพุทธมามกะ ผู้ยอมรับนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป”

๒. วิธีมอบตนเป็นสาวก คือการมอบตนเองเป็นพุทธสาวก เช่น พระมหากัสสปเถระครั้งยังเป็นปิปผลิมาณพ ออกบวชอุทิศพระอรหันต์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก ได้ไปพบพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิอยู่ที่โคนต้นพหุปุตตนิโครธ ในระหว่างทางจากเมืองราชคฤห์ไปเมืองนาลันทา เข้าใจว่าเป็นพระอรหันต์ จึงน้อมกายเข้าไปเฝ้าด้วยความเคารพอย่างยิ่ง แล้วเปล่งวาจามอบตนเป็นสาวกว่า

“สตฺถา เม ภนฺเต ภควา สาวโกหมสฺมิ” แปลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก”

๓. วิธีนอบน้อมเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า คือ การแสดงความเคารพน้อมใจเลื่อมใสศรัทธา เช่นพรหมายุพราหมณ์ ในพรหมมายุสูตร มัชฌิมนิกาย กล่าวว่า พรหมายุพราหมณ์เป็นพราหมณ์ผู้ใหญ่ เชี่ยวชาญไตรเวท รู้จักศาสตร์ว่าด้วยคดีโลกคือเรื่องราวทางโลก และมหาปุริสลักษณะคือวิธีดูลักษณะของมหาบุรุษ ได้ยินกิตติศัพท์ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีมหาปุริสลักษณะครบ ๓๒ ประการ จึงส่งอุตตรมาณพผู้เป็นศิษย์เอกไปพิสูจน์ความจริง อุตตรมาณพรับคำของอาจารย์แล้วเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ได้เห็นพระมหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และพระอิริยาบถทั้งปวงของพระพุทธเจ้าแล้ว จึงกลับไปแจ้งให้อาจารย์ทราบ

ครั้นอุตตรมาณพพรรณนาพระมหาปุริสลักษณะของพระพุทธเจ้าจบลง พรหมายุพราหมณ์เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า จึงได้ลุกขึ้นยืนห่มผ้าเฉวียงบ่า ผินหน้าไปทางทิศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ประณมมือเปล่งวาจาว่า

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

แปลว่า "ข้าพเจ้า ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น"

๔. วิธีมอบตน คือ การมอบกายถวายชีวิตเพื่อทำความดี เช่น พระโยคีผู้มีศรัทธาขวนขวายในการเจริญกรรมฐาน ก่อนแต่จะสมาทานกรรมฐาน ต้องกล่าวคำมอบตนต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **"อิมาหํ ภนฺเต ภควา อตฺตภาวํ ตุมฺหากํ ปริจฺจชามิ"** แปลว่า "ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เจริญ ข้าพระองค์ ขอมอบกายถวายชีวิตนี้แก่พระพุทธองค์" ซึ่งวิธีมอบตนเช่นนี้ ปัจจุบันนิยมใช้ในการเข้าปฏิบัติพระกรรมฐาน

๕. วิธีปฏิบัติหน้าที่ของพุทธบริษัท คือการประพฤติปฏิบัติด้วยปฏิบัติบูชา หมายถึงการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยการประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ เพื่อกำจัดกิเลสและบรรลุมรรคผลนิพพาน ปฏิบัติบูชานี้ จัดเป็นวิธีถึงสรณคมน์ขั้นสูงสุด

ไตรสรณคมน์ขาด

ไตรสรณคมน์ขาด หมายถึง การขาดจากพระรัตนตรัย บุคคลจะได้ชื่อว่าขาดจากพระรัตนตรัย หรือพระรัตนตรัยขาดจากบุคคลนั้น มีเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. ตาย บุคคลที่ตายแล้วถือว่าไตรสรณคมน์ขาด เป็นการขาดจากพระรัตนตรัยที่ไม่มีโทษ ไม่เป็นเหตุให้ไปสู่อบาย

๒. ทำร้ายพระศาสดา บุคคลผู้ทำร้ายพระศาสดาถือว่าไตรสรณคมน์ขาด เป็นอนันตริยกรรม เป็นเหตุให้ไปสู่อบายเหมือนพระเทวทัตทำร้ายพระศาสดาด้วยการสั่งนายขมังธนูไปลอบปลงพระชนม์ กลิ้งศิลาหวังจะให้ทับ ปล่อยช้างนาฬาคีรีหวังจะให้ไปทำร้าย จัดเป็นการขาดสรณคมน์ที่มีโทษมาก เพราะเป็นเหตุทำให้พระเทวทัตไปตกนรกอเวจี

๓. นับถือศาสดาอื่น บุคคลที่หันไปนับถือศาสดาอื่น หรือนับถือศาสนาอื่นแล้ว ถือว่าไตรสรณคมน์ขาด เพราะไปนับถือศาสดาอื่น เนื่องจากการถึงไตรสรณคมน์นั้น เป็นการยอมรับนับถือพระรัตนตรัยว่าเป็นที่พึ่งที่ระลึกของตน เมื่อหันไปนับถือศาสดาอื่นหรือศาสนาอื่น ก็เท่ากับปฏิเสธศาสดาหรือศาสนาของตน

ไตรสรณคมน์ขาด จะเกิดขึ้นได้เฉพาะในปุถุชนเท่านั้น ส่วนพระอริยบุคคลไตรสรณคมน์จะไม่ขาด เพราะพระอริยบุคคลเป็นผู้มีศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย ดังเรื่องนายสุปปพุทธกุฏฐิ ผู้มีความเลื่อมใสศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย ดังนี้

วันหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทในพระวิหารเวฬุวัน นายสุปปพุทธะซึ่งเป็นโรคเรื้อน ยากจนเข็ญใจ ได้ไปฟังธรรม นั่งอยู่ข้างท้ายของบริษัทสี่ เขาได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน ประสงค์จะกราบทูลการบรรลุธรรมให้พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบ แต่ไม่มีโอกาส เพราะบริษัทมีจำนวนหนาแน่นมาก จึงกลับไปที่อยู่ของตน ครั้นบริษัทกลับไปหมดแล้ว เขาจึงได้มาเฝ้าพระพุทธเจ้าอีกครั้ง ท้าวสักกะเทวราช ทราบเช่นนั้น ต้องการจะทดลองศรัทธาของเขา จึงได้เสด็จลงมาตรัสกับเขาว่า “สุปปพุทธะ ท่านเป็นคนขัดสน ท่านจงกล่าวคำว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่พระพุทธเจ้าที่แท้จริง พระธรรมไม่ใช่พระธรรมที่แท้จริง พระสงฆ์ไม่ใช่พระสงฆ์ที่แท้จริง พอกันทีกับพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เมื่อท่านกล่าวอย่างนี้ เราจะให้ทรัพย์มากมายนับประมาณไม่ได้แก่ท่าน”

นายสุปปพุทธะ ถามว่า ท่านเป็นใคร ท้าวสักกะ ตอบว่า เราเป็นท้าวสักกะจอมเทพ นายสุปปพุทธะกล่าวว่า ท่านท้าวสักกะผู้ไม่มีหิริ ตามที่ท่านพูดว่า ข้าพเจ้าเป็นคนขัดสนยากจน แต่ข้าพเจ้าไม่ได้ขัดสนจนธรรม ไม่ได้จนความสุขเลย ท่านไม่สมควรจะพูดเช่นนี้กับข้าพเจ้า คนมีอริยทรัพย์สามารถมีความสุขได้ในสภาพที่คนอื่นเขารู้สึกเป็นทุกข์ ท้าวสักกะเมื่อไม่อาจจะให้นายสุปปพุทธะพูดอย่างนั้นได้ จึงเสด็จจากไปแล้วเข้าเฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กราบทูลถ้อยคำที่โต้ตอบกันให้พระพุทธเจ้าทรงทราบ พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ท้าวสักกะ บุคคลเช่นกับพระองค์เป็นจำนวนร้อยหรือจำนวนพัน ก็ไม่สามารถจะให้สุปปพุทธะพูดคำว่า พระพุทธเจ้าไม่ใช่พระพุทธเจ้า พระธรรมไม่ใช่พระธรรม พระสงฆ์ไม่ใช่พระสงฆ์

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าผู้บรรลุสัจจะ เป็นพระอริยบุคคลแล้ว จะไม่ยอมละทิ้งพระรัตนตรัย เพราะเหตุแห่งทรัพย์ อวัยวะ และแม้แต่ชีวิตอย่างแน่นอน เป็นผู้มีศรัทธาไม่คลอนแคลน ไม่หวั่นไหวในพระรัตนตรัย

ไตรสรณคมน์เศร้าหมอง

ไตรสรณคมน์เศร้าหมอง หมายถึง การประพฤติที่ไม่เหมาะสมต่อพระรัตนตรัย ด้วยความไม่รู้ ด้วยความรู้แบบผิดๆ ด้วยความสงสัย และด้วยความไม่เอื้อเฟื้อในพระรัตนตรัย แม้ไตรสรณคมน์ไม่ขาด แต่ก็เป็นเหตุทำให้ไตรสรณคมน์เศร้าหมอง ดังนี้

ความไม่รู้ คือ การไม่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยให้รู้แจ้งเห็นจริง การปฏิบัติแบบคิดเอง และการนำไปสอนคนอื่น โดยไม่ถูกต้องตามพระธรรมวินัย

ความรู้แบบผิดๆ คือ การเรียนพระปริยัติธรรม แต่ไม่ยึดตามหลักพระไตรปิฎก ตีความเอาตามความพอใจของตนแล้วนำไปสอนผู้อื่น

ความสงสัย คือ ความสงสัยในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น สงสัยว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริงหรือไม่ พระธรรมให้ผลจริงหรือไม่ พระสงฆ์ปฏิบัติชอบจริงหรือไม่ ทำบุญทำบาปแล้วมีผลจริงหรือไม่ ชาติหน้า นรก สวรรค์ มีจริงหรือไม่ เป็นต้น

ความไม่เอื้อเฟื้อ คือ การไม่เคารพ หรือการไม่ให้ความสำคัญต่อพระรัตนตรัย ไม่เคารพพระพุทธเจ้า เช่น ติเตียนพระพุทธเจ้า ตัดเศียรพระพุทธรูป ลักขโมยพระพุทธรูป เหยียบย่ำทำลายพระพุทธรูป เป็นต้น ไม่เคารพพระธรรม เช่นคัดค้านหลักธรรมคำสอน เหยียบย่ำทำลายหนังสือธรรมะ หรือสิ่งอื่นใดที่จารึกพระธรรม และไม่เคารพพระสงฆ์ เช่น ด่าว่าพระสงฆ์ ยุยงให้พระสงฆ์แตกกัน ไม่ทำบุญกับพระสงฆ์ และขัดขวางผู้อื่นไม่ให้ทำบุญกับพระสงฆ์ เป็นต้น

ประโยคของการล่วงละเมิดสิกขาบท

การล่วงละเมิดสิกขาบท มีประโยค ๒ ประการ คือ

๑. สาหัตถิกประโยค คือ การล่วงละเมิดโดยการกระทำด้วยตนเอง เป็นไปในสิกขาบททั้ง ๘ ข้อ

๒. อาณัตติกประโยค คือ การล่วงละเมิดโดยการสั่งหรือใช้ให้คนอื่นกระทำ เป็นไปในสิกขาบทข้อที่ ๑ และข้อที่ ๒ เท่านั้น

โทษของการล่วงละเมิดสิกขาบท

การล่วงละเมิดสิกขาบท มีโทษ ๒ ประเภท คือ

๑. โลกวัชชะ คือ โทษทางโลก ข้อเสียหายที่ชาวโลกติเตียน เป็นไปในสิกขาบทข้อที่ ๑-๕ ใครล่วงละเมิดคงเป็นโทษแก่ผู้นั้นเพราะถ้าใครๆ จะรักษาหรือไม่รักษาก็ตาม เมื่อล่วงละเมิดแล้ว คงเป็นโทษแก่ผู้นั้น

๒. ปัณณัตติกวัชชะ คือ โทษตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติ เป็นไปในสิกขาบทข้อที่ ๖-๘ ถ้าผู้มีจิตหยาบกระด้าง ฝ่าฝืนล่วงละเมิดจึงเป็นโทษ ถ้าไม่แกล้งล่วงละเมิด ก็ไม่มีโทษ

เวรของการล่วงละเมิดสิกขาบท

การล่วงละเมิดสิกขาบทมีทั้งเป็นเวรและไม่เป็นเวร ดังนี้

๑. การล่วงละเมิดสิกขาบทที่เป็นเวร ได้แก่การล่วงละเมิดสิกขาบทข้อที่ ๑ - ๕ เพราะผู้ล่วงละเมิดเกี่ยวข้องกับผู้อื่น

๒. การล่วงละเมิดสิกขาบทที่ไม่เป็นเวร ได้แก่การล่วงละเมิดสิกขาบทข้อที่ ๖ – ๘ เพราะผู้ล่วงละเมิดไม่ได้เกี่ยวข้องกับผู้อื่น เป็นการล่วงละเมิดเฉพาะตัว

อุโบสถสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปราสาทของมิคารมารดาในบุพพาราม ใกล้พระนครสาวัตถี....ตรัสว่าดูกรนางวิสาขา พระอริยสาวกนั้นย่อมพิจารณาเห็น ดังนี้ว่า

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ วางศาสตราแล้ว มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สรรพสัตว์ตลอดชีวิต แม้เราก็ได้ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑะ วางศาสตราแล้ว มีความละอาย มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สรรพสัตว์อยู่ตลอดคืนหนึ่งกับวันหนึ่งนี้ในวันนี้ แม้ด้วยองค์อันนี้ เราก็ชื่อว่าได้ทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย ทั้งอุโบสถก็จักเป็นอันเราเข้าอยู่จำแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤติตนเป็นคนขโมย เป็นผู้สะอาดตลอดชีวิต แม้เราก็ละการ

ลักทรัพย์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับแต่ของที่เขาให้ ต้องการแต่ของที่เขาให้ ไม่ประพฤติตนเป็นคนขโมย เป็นผู้สะอาดอยู่ตลอดคืนหนึ่งกับวันหนึ่งนี้ในวันนี้ แม้ด้วยองค์อันนี้ เราก็ชื่อว่าได้ทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย ทั้งอุโบสถก็จักเป็นอันเราเข้าอยู่จำแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละกรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกลจากกาม เว้นขาดจากเมถุนอันเป็นเรื่องของชาวบ้านตลอดชีวิต แม้เราก็ได้ละกรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกลจากกาม เว้นขาดจากเมถุนอันเป็นเรื่องของชาวบ้านตลอดคืนหนึ่งกับวันหนึ่งนี้ในวันนี้ แม้ด้วยองค์อันนี้ เราก็ชื่อว่าได้ทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย ทั้งอุโบสถก็จักเป็นอันเราเข้าอยู่จำแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ พูดเป็นหลักฐานควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลกตลอดชีวิต แม้เราก็ได้ละการพูดเท็จ เว้นขาดจากการพูดเท็จ พูดแต่คำจริง ดำรงคำสัตย์ พูดเป็นหลักฐานควรเชื่อได้ ไม่พูดลวงโลกตลอดคืนหนึ่งกับวันหนึ่งนี้ในวันนี้ แม้ด้วยองค์อันนี้ เราก็ชื่อว่าได้ทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย ทั้งอุโบสถก็จักเป็นอันเราเข้าอยู่จำแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ละการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทตลอดชีวิต แม้เราก็ละการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เว้นขาดจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทตลอดคืนหนึ่งกับวันหนึ่งนี้ในวันนี้ แม้ด้วยองค์อันนี้ เราก็ชื่อว่าได้ทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย ทั้งอุโบสถก็จักเป็นอันเราเข้าอยู่จำแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ฉันหนเดียว เว้นการบริโภคในราตรี งดจากการฉันในเวลาวิกาลตลอดชีวิต แม้เราก็บริโภคหนเดียว เว้นการบริโภคในราตรี งดจากการบริโภคในเวลาวิกาลตลอดคืนหนึ่งกับวันหนึ่งในวันนี้ แม้ด้วยองค์อันนี้ เราก็ชื่อว่าได้ทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย ทั้งอุโบสถจักเป็นอันเราเข้าอยู่จำแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย เว้นขาดจากฟ้อนรำขับร้องการประโคมดนตรี และการดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล เว้นจากการทัดทรงประดับและตกแต่งกายด้วยดอกไม้ของหอมและเครื่องทาผิวตลอดชีวิต แม้เราก็เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง การประโคมดนตรี และดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศล เว้นจากการทัดทรงประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้

ของหอม และเครื่องทาผิวตลอดคืนหนึ่งกับวันหนึ่งนี้ในวันนี้ แม้ด้วยองค์อันนี้ เราก็ชื่อว่าได้ทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย ทั้งอุโบสถก็จักเป็นอันเราเข้าอยู่จำแล้ว

พระอรหันต์ทั้งหลาย ไม่นั่งและนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ เว้นขาดที่นั่งที่นอนสูงใหญ่ ใช้ที่นอนต่ำ บนเตียงบ้าง บนเครื่องลาดด้วยหญ้าบ้างตลอดชีวิต แม้เราทั้งหลายก็ไม่นั่งและนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ เว้นขาดที่นั่งที่นอนสูงใหญ่ ใช้ที่นอนต่ำ บนเตียงบ้าง บนเครื่องลาดด้วยหญ้าบ้างตลอดคืนหนึ่งกับวันหนึ่งในวันนี้ แม้ด้วยองค์อันนี้ เราก็ชื่อว่าได้ทำตามพระอรหันต์ทั้งหลาย ทั้งอุโบสถก็จักเป็นอันเราเข้าอยู่จำแล้ว

ดูกรนางวิสาขา อริยอุโบสถเป็นเช่นนี้แล อริยอุโบสถอันบุคคลเข้าจำแล้วอย่างนี้แล ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก มีความรุ่งเรืองมาก

อุโบสถศีลสิกขาบทที่ ๑
ปาณาติปาตา เวรมณี
เจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์

๑. ความมุ่งหมาย

พระพุทธองค์ทรงบัญญัติศีลข้อนี้ไว้ เพื่อมุ่งให้มนุษย์อบรมจิตของตนให้คลายความเหี้ยมโหด มีเมตตากรุณาต่อกันและเผื่อแผ่แก่สัตว์ทั้งปวง

๒. เหตุผล

ชีวิตเป็นสมบัติชิ้นเดียวที่สัตว์มีอยู่ และเป็นสิ่งที่มนุษย์และสัตว์ทุกรูปทุกนามหวงแหนที่สุด ดังนั้น การกระทำผิดต่อสัตว์ ไม่มีสิ่งใดร้ายแรงยิ่งกว่าการทำลายชีวิตของเขา เพราะเท่ากับเป็นการทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่เขามีอยู่ การไม่ฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เท่ากับเป็นการให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ท่านจึงเรียกศีลข้อนี้ว่า มหาทาน หมายถึงการให้อันยิ่งใหญ่ การประพฤติเป็นคนโหดร้ายละเมิดศีลข้อนี้ ย่อมเป็นการทำลายมนุษยธรรมในตัวเราเองด้วย ทั้งเป็นการทำลายความสงบสุขของสังคมและประเทศชาติของเราด้วย

๓. ข้อห้าม

สิกขาบทนี้ ห้ามการฆ่าโดยตรง แต่ผู้รักษาอุโบสถศีล พึงเว้นจากพฤติกรรมที่โหดร้ายด้วย เช่น การทำร้ายร่างกาย การทรกรรม ซึ่งเป็นกิริยาเบื้องต้นที่นำไปสู่การฆ่าชีวิตสัตว์ ความหมายของข้อห้าม ๓ ประการ ดังนี้

การฆ่า กิริยาที่ฆ่า หมายถึง การทำชีวิตสัตว์ให้ตกล่วงไป คือการฆ่าให้ตาย คำว่า สัตว์ หมายถึงมนุษย์ ทั้งที่อยู่ในครรภ์และนอกครรภ์ และสัตว์เดียรัจฉานทุกชนิด การฆ่านี้รวมไปถึงการฆ่าตัวเองด้วย ซึ่งถือว่าเป็นบาปกรรมมาก

การทำร้ายร่างกาย หมายถึง การทำให้ร่างกายเสียรูป เสียความงาม เจ็บปวด หรือพิการ ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ยิง ฟัน ทุบ ตี เป็นต้น ด้วยเจตนามุ่งร้าย แต่ไม่ถึงตาย

การทรกรรม หมายถึง การทำให้สัตว์ได้รับความลำบาก โดยขาดความเมตตาปรานี เช่น

๑. การใช้งานเกินกำลัง ไม่ให้ได้รับการพักผ่อนหรือไม่เลี้ยงดูตามควร

๒. การกักขังให้อยู่ในที่คับแคบไม่อาจเปลี่ยนอิริยาบถได้ หรือกักขังไว้ในที่อันตราย

๓. การนำสัตว์ไปโดยวิธีอันทรมาน เช่น ลากหรือหิ้วเป็ด ไก่ สุกรเอาหัวลงและเอาเท้าชี้ขึ้น ทำให้สัตว์ได้รับความทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง

๔. การทรมานสัตว์ด้วยความสนุกสนาน เช่น ใช้ประทัดผูกหางสุนัขแล้วจุดไฟเพื่อให้สุนัขตกใจและวิ่งสุดชีวิต การใช้ก้อนหินก้อนดินขว้างปาสัตว์เพื่อความสนุกของตนเป็นต้น

๕. การยั่วสัตว์ให้ทำร้ายกัน เพราะเห็นแก่ความสนุกสนาน เช่น กัดปลา ชนไก่ เป็นต้น

การทำร้ายร่างกายก็ดี การทรกรรมก็ดี จัดเป็นอนุโลมปาณาติบาต ห้ามไว้ด้วยสิกขาบทนี้

๔. หลักวินิจฉัย

การล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๑ ที่ทำให้ศีลขาด ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๔.๑ ปาโณ สัตว์มีชีวิต

๔.๒ ปาณสญฺญิตา รู้ว่าสัตว์มีชีวิต

๔.๓ วธกจิตฺตํ จิตคิดจะฆ่า

๔.๔ อุปกฺกโม พยายามฆ่า

๔.๕ เตน มรณํ สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น

๕. โทษของการล่วงละเมิด

ในคัมภีร์ชั้นอรรถกถาได้วางหลักวินิจฉัยการฆ่าว่ามีโทษมากหรือน้อยไว้ ๔ ประการ คือ

๑. คุณ ฆ่าสัตว์มีคุณมากก็มีโทษมาก ฆ่าสัตว์มีคุณน้อยหรือไม่มีคุณ ก็มีโทษน้อย เช่น ฆ่าพระอรหันต์ มีโทษมากกว่าฆ่าปุถุชน ฆ่าสัตว์ช่วยงานมีโทษมากกว่าฆ่าสัตว์ดุร้าย เป็นต้น

การฆ่าบิดามารดา การฆ่าพระอรหันต์ มีบาปหนัก เป็นอนันตริยกรรม ห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน

การฆ่าคนที่มีคุณ เช่น พระอริยบุคคลที่ต่ำกว่าพระอรหันต์ หรือกัลยาณชนผู้รักษาศีลปฏิบัติธรรม หรือคนที่ประกอบคุณงามความดีต่อสังคมก็มีบาปมาก แต่น้อยกว่าการทำอนันตริยกรรม

การฆ่าคนทั่วไป ก็มีบาปเช่นเดียวกัน แต่น้อยกว่าการฆ่าคนที่มีคุณ

แม้การฆ่าคนที่ไร้ศีลธรรมและเป็นภัยแก่คนอื่น ก็จัดว่าเป็นบาป แต่น้อยกว่าการฆ่าคนทั่วไป กล่าวโดยสรุปแล้วการฆ่าล้วนเป็นบาปทั้งสิ้น

๒. ขนาดกาย สำหรับสัตว์จำพวกเดียรัจฉานที่ไม่มีคุณเหมือนกัน ฆ่าสัตว์ใหญ่มีโทษมาก ฆ่าสัตว์เล็กก็มีโทษน้อย เพราะการฆ่าสัตว์ที่มีขนาดร่างกายใหญ่ต้องใช้ความพยายามในการฆ่ามากขึ้น

๓. ความพยายาม มีความพยายามฆ่ามากก็มีโทษมาก มีความพยายามน้อยก็มีโทษน้อย การฆ่าด้วยวิธีการที่ทรมาน คือทำให้ตายอย่างลำบาก หวาดเสียว ให้เกิดความช้ำใจ หรือฆ่าด้วยวิธีพิสดาร ย่อมมีบาปมาก แม้การฆ่าด้วยการใช้เทคโนโลยี เช่น การใช้ระเบิด อาวุธชีวะเคมี ที่เกิดความสูญเสียมากย่อมมีบาปมาก

๔. กิเลสหรือเจตนา มีกิเลสหรือเจตนาแรงก็มีโทษมาก มีกิเลสหรือเจตนาอ่อนก็มีโทษน้อย เช่น ฆ่าด้วยโทสะหรือจงใจเกลียดชังมีโทษมากกว่าฆ่าเพื่อป้องกันตัว เป็นต้น การฆ่าด้วยความอำมหิต โหดเหี้ยม เครียดแค้น พยาบาท การฆ่าด้วยความเป็นมิจฉาทิฐิ การฆ่าด้วยการเห็นแก่อามิสสินจ้างรางวัล การฆ่าโดยไม่มีเหตุผล หรือการฆ่าเพื่อความสนุกสนาน ย่อมมีบาปมากน้อยลดหลั่นกันไป ในกรณีที่ไม่มีเจตนาก็ไม่บาป ดังเรื่องพระจักขุบาลเถระซึ่งมีจักษุบอดทั้งสองข้าง เดินจงกรมเหยียบแมลงเม่าตายเป็นจำนวนมาก แต่ไม่มีเจตนาที่จะฆ่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า“ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าเจตนาเป็นเหตุฆ่าสัตว์ให้ตายของพระขีณาสพทั้งหลาย คือบุคคลผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว มิได้มี”

การห้ามฆ่าสัตว์นี้ ทางพระพุทธศาสนายังรวมถึงการห้ามฆ่าตัวเองด้วย เพราะการฆ่าตัวเองนั้นเป็นปาณาติบาต เพราะครบองค์ประกอบของปาณาติบาตทั้ง ๕ ข้อเช่นเดียวกัน นอกจากนั้น ผู้ล่วงละเมิดอุโบสถศีลสิกขาบทที่ ๑ ย่อมได้รับกรรมวิบาก ๕ อย่าง คือ

๕.๑ เกิดในนรก

๕.๒ เกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน

๕.๓ เกิดในกำเนิดเปรตวิสัย

๕.๔ มีอวัยวะพิการ

๕.๕ มีอายุสั้น

๖. อานิสงส์

ผู้รักษาอุโบสถศีล ข้อที่ ๑ ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๖.๑ มีร่างกายสมส่วน ไม่พิการ

๖.๒ เป็นคนแกล้วกล้าว่องไว มีกำลังมาก

๖.๓ ผิวพรรณเปล่งปลั่งสดใส ไม่เศร้าหมอง

๖.๔ เป็นคนอ่อนโยน มีวาจาไพเราะ เป็นเสน่ห์แก่คนทั้งหลาย

๖.๕ ศัตรูทำร้ายไม่ได้ ไม่ถูกฆ่าตาย

๖.๖ มีโรคภัยเบียดเบียนน้อย

๖.๗ มีอายุยืน

ตัวอย่างโทษของการล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๑
เรื่องชน ๓ คน

กาถูกไฟไหม้ตายในอากาศ

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระศาสดาประทับอยู่ในพระเชตวัน ภิกษุหลายรูปจะมาเข้าเฝ้าพระศาสดา ได้ไปบิณฑบาตที่หมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชาวบ้านรับบาตรของภิกษุเหล่านั้นแล้วนิมนต์ให้นั่งในโรงฉัน ถวายข้าวยาคูและของขบเคี้ยวแล้ว ขณะรอเวลาถวายภัตตาหาร ได้พากันนั่งฟังธรรมอยู่

ในขณะนั้นหญิงคนหนึ่งกำลังหุงข้าวและทำกับข้าว เปลวไฟลุกขึ้นจากเตา ไหม้ที่ชายคาบ้าน ไฟไหม้เสวียนหญ้าอันหนึ่งปลิวขึ้นจากชายคาบ้านลอยไปในอากาศ ในขณะนั้นมีอีกาตัวหนึ่งบินมาบังเอิญสอดคอเข้าไปในเสวียนหญ้านั้นพอดี ถูกเกลียวหญ้าพันคอแล้วถูกไฟไหม้ตกลงมาตายที่กลางบ้าน

ภิกษุทั้งหลายเห็นเหตุนั้นคิดว่า กรรมนี้หนัก พวกเราจักทูลถามกรรมของอีกานั้นกับพระศาสดา แล้วก็พากันเดินทางไปเฝ้าพระศาสดา

ภรรยานายเรือถูกถ่วงน้ำ

ภิกษุอีกพวกหนึ่ง โดยสารเรือเดินทางไปเข้าเฝ้าพระศาสดา เรือได้หยุดนิ่งกลางสมุทร พวกคนในเรือคิดว่า “ในเรือนี้คงมีคนกาลกรรณีอยู่” จึงใช้วิธีแจกสลากเพื่อหาคนกาลกรรณี ภรรยาของกัปตันเรือวัยกำลังรุ่นสาว รูปร่างสวยงามน่าดูน่าชม จับได้สลากที่แจกนั้นถึง ๓ ครั้ง กัปตันเรือ ทั้งๆ ที่มีความรักภรรยาอย่างยิ่ง แต่เห็นแก่ชีวิตของคนทั้งหลายในเรือ จำต้องปฏิบัติตามความเห็นของคนส่วนใหญ่ในเรือ คือให้โยนนางทิ้งลงในสมุทร

ภรรยาของกัปตันเรือ ขณะโดนจับโยนลงในสมุทรนั้น ได้ร้องเสียงดังด้วยความกลัวตาย กัปตันเรือได้ยินเสียงร้อง จึงให้เอาของหนักผูกที่คอภรรยาแล้วให้โยนลงไปในสมุทร

พวกภิกษุรับทราบเรื่องเช่นนี้แล้ว เกิดความสลดใจ คิดว่าพวกเราจะทูลถามกรรมของหญิงนั้นกับพระศาสดาแล้วจึงพากันเดินทางไปเข้าเฝ้าพระศาสดา

ภิกษุ ๗ รูป อดอาหาร ๗ วันในถ้ำ

ภิกษุ ๗ รูปอีกพวกหนึ่ง เดินทางจากชนบทปลายแดนไปเข้าเฝ้าพระศาสดาเวลาเย็น เดินทางถึงวัดแห่งหนึ่งแล้วขอพักค้างคืน ได้ที่พักในถ้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งมีเตียงอยู่ ๗ เตียง เมื่อภิกษุเหล่านั้นพักอยู่ในถ้ำนั้น ตอนกลางคืนแผ่นหินเท่าเรือนหลังขนาดใหญ่กลิ้งลงจากภูเขามาปิดปากถ้ำนั้นไว้พอดี

พวกภิกษุเจ้าของถิ่น ได้รวบรวมชาวบ้าน ๗ หมู่บ้านใกล้เคียง ช่วยกันพยายามผลักหินออกจากปากถ้ำ แต่ก็ไม่สามารถทำให้แผ่นหินเขยื้อนจากที่ได้

แม้พวกภิกษุผู้เข้าไปพักภายในถ้ำ ก็พยายามเหมือนกัน แต่ก็ไม่สามารถทำให้แผ่นหินนั้นเขยื้อนได้ ต้องทนทุกข์อยู่ในถ้ำเป็นเวลาถึง ๗ วัน ถูกความหิวกระหายครอบงำตลอด ๗ วัน ได้เสวยทุกข์อันใหญ่แล้ว ในวันที่ ๗ แผ่นหินก็ได้กลับกลิ้งออกไปเอง พวกภิกษุออกจากถ้ำได้แล้ว คิดว่า พวกเราจะทูลถามบาปกรรมของพวกเรากับพระศาสดา แล้วพากันเดินทางไปเข้าเฝ้าพระศาสดา

พระศาสดาตรัสพยากรณ์บุรพกรรมแก่ภิกษุเหล่านั้นโดยลำดับ ดังนี้

บุรพกรรมของกา

ในอดีตกาล ชาวนาผู้หนึ่งในกรุงพาราณสี ฝึกโคของตนอยู่ แต่ไม่สามารถฝึกได้ เพราะโคของเขาเดินไปได้หน่อยหนึ่งแล้วก็นอนเสีย เมื่อเขาทุบตีให้ลุกขึ้นแล้ว เดินไปได้หน่อยหนึ่ง ก็กลับนอนเสียอีกเหมือนเดิม ชาวนานั้น แม้จะพยายามแล้วก็ไม่สามารถฝึกโคนั้นได้ จึงโกรธโค ได้นำฟางมาสุมตัวโคและเอาฟางพันคอโคแล้วก็จุดไฟ โคถูกไฟคลอกตายในที่นั้นเอง

กรรมที่ชาวนาทำแล้วในครั้งนั้น เขาถูกเผาไหม้อยู่ในนรกสิ้นกาลนาน เพราะวิบากของกรรมนั้นเขาได้มาเกิดเป็นกา ๗ ชาติ และถูกไฟไหม้ตายในอากาศอย่างนี้เหมือนกันทั้ง ๗ ครั้ง

บุรพกรรมของภรรยากัปตันเรือ

ในอดีตกาล หญิงนั้นเป็นภรรยาของคฤหบดีคนหนึ่งในกรุงพาราณสี ได้ทำหน้าที่ทุกอย่างมีตักน้ำ ซ้อมข้าว ปรุงอาหารเป็นต้น ด้วยตนเอง สุนัขตัวหนึ่ง ติดตามนางไปทุกที่ ไม่ว่าจะไปนา ไปป่า ไปหาฟืนหาผัก หรือไปทำอะไรก็ตาม ก็ติดตามนางไปเสมอ จนคนเยาะเย้ยว่า นางเป็นนายพรานหญิง

นางขวยเขินเพราะคำพูดของคนเหล่านั้น จึงเอาก้อนดินบ้าง ท่อนไม้บ้างขว้างสุนัขเพื่อไม่ให้ติดตามนางไป แต่เจ้าสุนัขกลับไปแล้วก็ตามนางไปอีก เนื่องจากในอดีตชาติ สุนัขนั้นเคยเป็นสามีของนางในอัตภาพที่ ๓ คือชาติที่ ๓ ที่ผ่านมา เหตุนั้นมันจึงไม่อาจตัดความรักต่อนางได้

ความจริง ในวัฏฏสงสารนี้ ใครๆ ชื่อว่าไม่เคยเป็นภรรยาหรือเป็นสามีกัน ไม่มีโดยแท้ ถึงกระนั้น ความรักมีประมาณยิ่งย่อมมีในผู้ที่เป็นญาติกันในอัตภาพไม่ไกล เพราะเหตุนั้น สุนัขนั้นจึงไม่อาจตัดรักนางได้

นางโกรธสุนัขมาก เมื่อนำข้าวยาคูไปให้สามีที่นาแล้ว ไปที่ท่าน้ำแห่งหนึ่ง นำภาชนะบรรจุทรายให้เต็ม แล้วเรียกสุนัขมา สุนัขดีใจจึงกระดิกหางเข้าไปหานาง นางผูกภาชนะที่บรรจุทรายติดกับคอสุนัขแล้วผลักภาชนะให้กลิ้งลงไปในน้ำ สุนัขถูกภาชนะที่กลิ้งนั้นดึงตกลงไปในน้ำ ถึงแก่ความตาย เพราะวิบากของกรรมนั้น นางไหม้อยู่ในนรกสิ้นกาลนาน ด้วยวิบากกรรมที่เหลือ จึงถูกเขาจับถ่วงน้ำถึงแก่ความตายมาแล้ว ๑๐๐ ชาติ

บุรพกรรมของภิกษุ ๗ รูป

ในอดีตกาล เด็กเลี้ยงโค ๗ คนเป็นชาวกรุงพาราณสี เที่ยวเลี้ยงโคอยู่คราวละ ๗ วัน ณ สถานที่ใกล้ป่าดงแห่งหนึ่ง วันหนึ่ง เลี้ยงโคแล้ว กลับมาพบเหี้ยใหญ่ตัวหนึ่ง จึงพากันไล่ติดตาม เหี้ยได้หนีเข้าไปในจอมปลวกแห่งหนึ่ง ซึ่งมีช่องอยู่ ๗ ช่อง พวกเด็กปรึกษากันว่า วันนี้ พวกเราจับเหี้ยไม่ได้ พรุ่งนี้ค่อยมาจับ จึงต่างคนต่างก็ถือเอากิ่งไม้หักคนละกำๆ ทั้ง ๗ คน ก็พากันปิดช่องทั้ง ๗ ช่อง แล้วต้อนโคกลับบ้าน ในวันรุ่งขึ้น เด็กเหล่านั้น ลืมคิดถึงเรื่องเหี้ย ต้อนโคไปเลี้ยงในสถานที่อื่น

ครั้นในวันที่ ๗ พาโคกลับมาที่เดิม เห็นจอมปลวกนั้นก็กลับได้สติ คิดกันว่า “เหี้ยตัวนั้นเป็นอย่างไรหนอ” จึงเปิดช่องที่ตนปิดไว้ เหี้ยอดอาหารมาหลายวันหมดอาลัยในชีวิต เหลือแต่กระดูกและหนัง ตัวสั่นคลานออกมา เด็กเหล่านั้นเห็นแล้วเกิดความเอ็นดูพูดกันว่า “พวกเราอย่าฆ่ามันเลย มันอดอาหารมาตั้ง ๗ วันแล้ว” จึงลูบหลังเหี้ยนั้นแล้วปล่อยไป

เด็กเหล่านั้นไม่ต้องถูกเผาไหม้ในนรก เพราะไม่ได้ฆ่าเหี้ย แต่ได้รับกรรม ต้องอดข้าวร่วมกันตลอด ๗ วัน จำนวน ๑๔ ชาติซึ่งเป็นผลแห่งกรรมที่ทำในครั้งนั้น

ตัวอย่างอานิสงส์ของการรักษาสิกขาบทที่ ๑
เรื่อง มหาธรรมบาลชาดก

ในอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติ อยู่ในพระนครพาราณสี ได้มีบ้านหลังหนึ่งชื่อว่าธรรมบาลคาม ในแคว้นกาสี สาเหตุที่ได้ชื่อธรรมบาลคาม เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของตระกูลธรรมบาลพราหมณ์ และเพราะเหตุที่รักษาธรรม คนในตระกูลรวมทั้งทาสและกรรมกรก็ให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ

พระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลนั้นได้ชื่อว่า ธรรมบาลกุมาร เมื่อเจริญวัยแล้ว บิดาได้ส่งไปเรียนศิลปะ ณ เมืองตักกสิลาในสำนักของอาจารย์ทิศาปาโมกข์ ได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้ามาณพจำนวน ๕๐๐ คน ครั้งนั้น ลูกคนโตของอาจารย์เสียชีวิต ทั้งอาจารย์ ลูกศิษย์ และญาติต่างร้องไห้คร่ำครวญ ทำฌาปนกิจศพลูก ธรรมบาลกุมารคนเดียวเท่านั้นที่ไม่ร้องไห้ ไม่คร่ำครวญ เมื่อมาณพ ๕๐๐ คนนั้น มาจากป่าช้าแล้ว ได้พากันไปนั่งรำพันอยู่ในสำนักอาจารย์ว่า น่าเสียดาย มาณพหนุ่มผู้มีมารยาทดีเช่นนี้ ต้องพลัดพรากจากบิดา

มารดา เสียชีวิตตั้งแต่ยังหนุ่ม ธรรมบาลกุมาร กล่าวว่าเหตุไรเล่าจึงได้ตายกันเสียตั้งแต่ยังหนุ่ม เวลาหนุ่มยังไม่สมควรตายมิใช่หรือ มาณพเหล่านั้นกล่าวกะธรรมบาลกุมารว่า ท่านไม่รู้จักความตายของสัตว์เหล่านี้ดอกหรือ

ธรรมบาลกุมาร กล่าวว่า เรารู้ แต่เท่าที่รู้มา ไม่มีใครตายตั้งแต่ยังหนุ่ม ตายกันเมื่อแก่แล้วเท่านั้น

มาณพทั้งหลาย กล่าวว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง มีแล้วกลับไม่มี มิใช่หรือ

ธรรมบาลกุมาร กล่าวว่า จริง สังขารไม่เที่ยง แต่สัตว์ทั้งหลาย ไม่ตายตั้งแต่ยังหนุ่ม ตายกันเมื่อแก่แล้ว แล้วจึงจะถึงซึ่งความไม่เที่ยง

มาณพทั้งหลาย ถามว่า ในบ้านของท่านไม่มีใครตายหรือ

ธรรมบาลกุมาร ตอบว่า ที่ตายตั้งแต่ยังหนุ่มไม่มี มีแต่ตายกันตอนเมื่อแก่แล้วทั้งนั้น

มาณพทั้งหลาย ถามว่า ข้อนี้เป็นประเพณีแห่งตระกูลของท่านหรือ

ธรรมบาลกุมาร ตอบว่า ใช่ เป็นประเพณีแห่งตระกูลของเรา

มาณพทั้งหลาย ได้ฟังถ้อยคำของธรรมบาลกุมารดังนั้นแล้ว จึงพากันไปบอกอาจารย์ อาจารย์เรียกธรรมบาลกุมารมาถามและได้ทราบดังนั้นแล้วคิดว่า กุมารนี้พูดอัศจรรย์เหลือเกิน เราจักไปบ้านบิดาของกุมารนี้แล้วถามดู ถ้าเป็นจริง เราจักบำเพ็ญธรรมเช่นนั้นบ้าง อาจารย์นั้น ครั้นทำฌาปนกิจศพบุตรเสร็จแล้ว ล่วงมาได้ ๗-๘ วัน ได้เรียกธรรมบาลกุมารมาสั่งว่า แน่ะพ่อ เราจักออกเดินทางไป เจ้าจงบอกศิลปะแก่มาณพเหล่านี้ จนกว่าเราจะกลับมา เมื่อสั่งการเช่นนั้นแล้วก็เก็บกระดูกแพะตัวหนึ่งมาล้างเอาใส่กระสอบ ให้คนรับใช้คนหนึ่งถือตามไป ออกจากเมืองตักกศิลาไปสู่บ้านธรรมบาล ไปหยุดยืนอยู่ที่ประตูบ้าน

พวกข้าทาสบ้านธรรมบาลเห็นเข้า ต่างก็รับร่มรับรองเท้าของอาจารย์ และรับกระสอบจากมือของคนรับใช้ เมื่ออาจารย์กล่าวว่า พวกท่านจงไปบอกบิดาของกุมารว่า อาจารย์ของธรรมบาลกุมารบุตรของท่านมายืนอยู่ที่ประตู พวกทาสรับคำไปบอกบิดาของธรรมบาล บิดารีบไปเชื้อเชิญขึ้นบนบ้านให้นั่งบนบัลลังก์ ปรนนิบัติทุกอย่างมีล้างเท้าให้เป็นต้น อาจารย์บริโภคอาหารแล้ว เวลานั่งสนทนากันอยู่ตามสบาย จึงแสร้งกล่าวว่า ท่านพราหมณ์ ธรรมบาลกุมารบุตรของท่าน เป็นคนมีสติปัญญา เรียนจบไตรเพทและศิลปะ ๑๘ ประการแล้ว แต่ได้เสียชีวิตเสียแล้วด้วยโรคอย่างหนึ่ง สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ท่านอย่าเศร้าโศกไปเลย

พราหมณ์ตบมือหัวเราะดังลั่น เมื่ออาจารย์ถามว่า ท่านพราหมณ์ ท่านหัวเราะอะไร ก็ตอบว่า ลูกฉันยังไม่ตาย ที่ตายนั้นคงเป็นคนอื่น อาจารย์กล่าวว่า ท่านพราหมณ์ท่านได้เห็นกระดูกบุตรของท่านแล้ว จงเชื่อเถิดแล้วนำกระดูกออกมาแล้วกล่าวว่า นี่กระดูกลูกของท่าน พราหมณ์กล่าวว่า นี้จักเป็นกระดูกแพะหรือกระดูกสุนัข แต่ลูกฉันยังไม่ตาย เพราะในตระกูลของเรา ๗ ชั่วโคตรมาแล้ว ไม่มีใครเคยตายตั้งแต่ยังหนุ่มเลย ท่านพูดปด ขณะนั้น คนทั้งหมดได้ตบมือหัวเราะกันยกใหญ่ อาจารย์เห็นความอัศจรรย์นั้น แล้วมีความยินดี เมื่อจะถามว่า ท่านพราหมณ์ ในประเพณีตระกูลของท่านที่คนหนุ่มๆ ไม่ตาย ต้องมีสาเหตุที่เป็นเหตุผล เพราะเหตุไร คนหนุ่มๆ จึงไม่ตาย

พราหมณ์ได้พรรณนาคุณานุภาพที่เป็นเหตุให้คนหนุ่มในตระกูลนั้นไม่ตาย จึงกล่าวคาถาความว่า พวกเราประพฤติธรรม ไม่กล่าวมุสา งดเว้นธรรมชั่ว งดเว้นกรรมอันไม่ประเสริฐทั้งหมด เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่มๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย พวกเราฟังธรรมของอสัตบุรุษและของสัตบุรุษแล้ว เราไม่ชอบใจธรรมของอสัตบุรุษเลย ละอสัตบุรุษเสีย ไม่ละสัตบุรุษ เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่มๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย ก่อนที่เริ่มจะให้ทาน พวกเราเป็นผู้ตั้งใจดี แม้กำลังให้ทาน ก็มีใจผ่องแผ้ว ครั้นให้ทานแล้วก็ไม่เดือดร้อนในภายหลัง เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่มๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย พวกเราเลี้ยงดูสมณะพราหมณ์ คนเดินทาง วณิพก ยาจก และคนขัดสนทั้งหลาย ให้อิ่มหนำสำราญด้วยข้าวน้ำ เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่มๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย พวกเราไม่นอกใจภรรยา ถึงภรรยาก็ไม่นอกใจพวกเรา พวกเราประพฤติพรหมจรรย์ นอกจากภรรยาของตน เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่มๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย พวกเราทั้งหมดงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นสิ่งของที่เขาไม่ให้ทุกที่ในโลกนี้ ไม่ดื่มของเมา ไม่กล่าวปด เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่มๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย บุตรที่เกิดในภรรยาผู้มีศีลดีเหล่านั้น เป็นผู้ฉลาด มีปัญญา เป็นพหูสูต เรียนจบไตรเพท เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่มๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย มารดาบิดา พี่น้องหญิงชาย บุตร ภรรยา และเราทุกคนประพฤติธรรมมุ่งประโยชน์ในโลกหน้า เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่มๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย ทาส ทาสี คนที่มาอาศัยเพื่อเลี้ยงชีวิต คนรับใช้คนงานทั้งหมด ล้วนแต่ประพฤติธรรม มุ่งประโยชน์ในโลกหน้า เพราะเหตุนั้นแหละ คนหนุ่มๆ ของพวกเราจึงไม่ตาย

ในที่สุด พราหมณ์ก็ได้แสดงคุณของผู้ประพฤติธรรม ด้วยคาถาความว่า ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่บุคคลประพฤติดีแล้ว ย่อมนำสุขมาให้ นี้เป็นอานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุคติ ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรมเหมือนร่มใหญ่ในฤดูฝน ฉะนั้น ธรรมบาลบุตรของเราผู้มีธรรมคุ้มครองแล้ว กระดูกที่ท่านนำเอามานี้ เป็นกระดูกสัตว์อื่น บุตรของเรายังมีความสุขดีอยู่

อาจารย์ได้ฟังดังนั้นแล้ว จึงกล่าวว่าการมาของตนเป็นการมาที่ดี มีผล ไม่ไร้ผลแล้วมีความยินดี ขอขมาโทษกะบิดาธรรมบาล แล้วบอกความจริงว่า นี้เป็นกระดูกแพะตนนำมาเพื่อจะทดลอง บุตรของท่านสบายดี ท่านจงให้ธรรมที่ท่านรักษาแก่เราบ้าง พักอยู่ในที่นั้น ๒-๓ วัน จึงกลับไปเมืองตักกศิลา ให้ธรรมบาลกุมารศึกษาศิลปะทุกอย่าง แล้วส่งกลับด้วยบริวารใหญ่

อุโบสถศีลสิกขาบทที่ ๒

อทินฺนาทานา เวรมณี
เจตนางดเว้นจากการลักทรัพย์

๑. ความมุ่งหมาย

สิกขาบทนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อให้ทุกคนประกอบอาชีพแต่ในทางสุจริต เว้นจากการประกอบอาชีพในทางทุจริต อันจะเป็นเหตุเบียดเบียนและทำลายกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น

๒. เหตุผล

มนุษย์ทุกคนย่อมมีศักยภาพ มีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และมีภาระในการประกอบอาชีพการงานเพื่อเลี้ยงชีพของตนเองและครอบครัวให้มีความสุขตามอัตภาพ ย่อมมีความภาคภูมิใจ ความรัก และหวงแหนทรัพย์สมบัติที่ตนเองพยายามหามาได้โดยชอบธรรม ไม่ต้องการให้ใครมาล่วงละเมิดในกรรมสิทธิ์ของตนเอง ในทางตรงกันข้าม ทรัพย์สมบัติที่ได้มาโดยทุจริต ย่อมก่อให้เกิดความเดือดร้อนในภายหลัง เป็นการทำลายศักยภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเอง การลักขโมย ฉ้อโกง ลักลอบ เบียดบัง ช่วงชิงเอาทรัพย์

ของคนอื่นที่แสวงหามาได้โดยชอบธรรม นอกจากจะทำให้เจ้าของทรัพย์ได้รับความเดือดร้อน มีชีวิตอยู่ได้ด้วยความยากลำบาก หรือไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ แม้ตนเองก็จะได้รับความเดือดร้อนจากการกระทำนั้น และยังเป็นการทำให้สูญเสียอริยทรัพย์ภายใน คือ ศีลธรรม ซึ่งเทียบค่ากันไม่ได้กับการที่ได้ทรัพย์เขามา ทั้งสังคมมนุษย์ก็จะปราศจากสันติสุข เพราะไม่มีหลักประกันความปลอดภัยในทรัพย์สิน นับได้ว่าเป็นการกระทำที่น่าละอาย และบัณฑิตติเตียน

เพราะฉะนั้น การเว้นจากการลักทรัพย์ เลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ประกอบอาชีพในทางสุจริต รู้จักทำมาหากิน ส่งเสริมพัฒนาตนให้มีความรู้ความสามารถในการประกอบสัมมาชีพ จึงเป็นหลักประกันความปลอดภัยในทรัพย์สิน และทำให้สังคมมนุษย์มีความสงบสุขร่มเย็น

๓. ข้อห้าม

สิกขาบทนี้ ห้ามกระทำโจรกรรมโดยตรง แต่ผู้รักษาอุโบสถศีล พึงเว้นจากอนุโลมโจรกรรมและฉายาโจรกรรมด้วย ความหมายของข้อห้าม ๓ ประการ ดังนี้

โจรกรรม การกระทำอันเป็นโจรกรรม มี ๑๔ อย่าง คือ

๑. ลัก ได้แก่ ขโมยเอาทรัพย์เมื่อเจ้าของไม่เห็น คือกิริยาที่ถือเอาสิ่งของของผู้อื่นด้วยอาการเป็นโจร หมายถึง การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ยกให้ ทั้งที่เป็นสวิญญาณกทรัพย์คือทรัพย์ที่มีวิญญาณ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ทั้งที่เป็นอวิญญาณกทรัพย์คือทรัพย์ที่ไม่มีวิญญาณ เช่น ที่ดิน ไร่ นา และสิ่งของที่ไม่ใช่ของใครๆ โดยตรง แต่มีผู้รักษาหวงแหน เช่น ของสงฆ์ ของส่วนรวมอันเป็นสาธารณประโยชน์ เป็นต้น

๒. ฉก ได้แก่ ชิงเอาทรัพย์ต่อหน้าเจ้าของ คือกิริยาที่ถือเอาสิ่งของในเวลาที่เจ้าของเผลอ หรือชิงเอาทรัพย์ต่อหน้าเจ้าของ

๓. กรรโชก ได้แก่ ทำให้เขากลัวแล้วให้ทรัพย์ หรือยกให้ด้วยความหวาดกลัว คือ กิริยาที่แสดงอำนาจให้เจ้าของตกใจกลัวแล้วยอมให้สิ่งของของตน หรือใช้อาชญาเร่งรัดเอา

๔. ปล้น ได้แก่ การรวมหัวกันหลายคนใช้กำลังแย่งชิงเอาโดยไม่รู้ตัว คือกิริยาที่ยกพวกไปถือเอาสิ่งของของคนอื่นด้วยการใช้อาวุธ

๕. ตู่ ได้แก่ อ้างหลักฐานพยานเท็จ หักล้างกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น คือกิริยาที่ร้องเอาของผู้อื่นซึ่งมิได้ตกอยู่ในมือตนคือมิได้ครอบครองดูแลอยู่ หรืออ้างหลักฐานพยานเท็จหักล้างกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น

๖. ฉ้อ ได้แก่ โกง คือกิริยาที่ถือเอาสิ่งของของผู้อื่นอันตกอยู่ในมือตน คือตนครอบครองดูแลอยู่ หรือโกงเอาทรัพย์ของผู้อื่น

๗. หลอก ได้แก่ ปั้นเรื่องให้เขาเชื่อ เพื่อจะให้เขามอบทรัพย์ให้แก่ตน

๘. ลวง ได้แก่ ทำให้หลงผิด คือกิริยาที่ถือเอาสิ่งของของผู้อื่น ด้วยแสดงของอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้เขาเข้าใจผิด หรือใช้เล่ห์เอาทรัพย์ด้วยเครื่องมือลวงให้เขาเชื่อ เช่น การใช้ตราชั่งที่ไม่ได้มาตรฐาน เป็นต้น

๙. ปลอม ได้แก่ ทำให้เหมือนคนอื่นหรือสิ่งอื่น เพื่อให้หลงผิดว่าเป็นคนนั้นหรือสิ่งนั้นคือกิริยาที่ทำของไม่แท้ให้เห็นว่าเป็นของแท้

๑๐. ตระบัด ได้แก่ ยืมหรือกู้เอาทรัพย์ของคนอื่นมาแล้วโกงเอาเสีย

๑๑. เบียดบัง ได้แก่ ยักเอาไว้เป็นประโยชน์ของตัว คือกิริยากินเศษกินเลย

๑๒. สับเปลี่ยน ได้แก่ เปลี่ยนแทนที่กัน คือกิริยาที่เอาสิ่งของของตนที่เลวกว่าเข้าไว้แทน และถือเอาสิ่งของของผู้อื่นที่ดีกว่า หรือแอบสลับเอาของผู้อื่นซึ่งมีค่ามากกว่า

๑๓. ลักลอบ ได้แก่ ลอบกระทำการบางอย่าง เช่น กิริยาที่เอาของซึ่งจะต้องเสียภาษีซ่อนเข้ามาโดยไม่เสียภาษี

๑๔. ยักยอก ได้แก่ เอาทรัพย์ของผู้อื่นที่อยู่ในความดูแลรักษาของตนไปโดยทุจริต หรือทรัพย์ของตนซึ่งผู้อื่นเป็นเจ้าของรวมอยู่ด้วยที่อยู่ในความดูแลรักษาของตนเบียดบังเอาทรัพย์นั้นมาเป็นของตนโดยทุจริต ใช้อำนาจหน้าที่ที่มีอยู่ถือเอาทรัพย์โดยไม่สุจริต หรือกิริยาที่ยักยอกเอาทรัพย์ของตนที่จะต้องถูกยึดไปไว้เสียที่อื่น หรือยักย้ายทรัพย์ของตนที่ได้มาโดยทุจริตไปในลักษณะการฟอกเงิน เป็นต้น

อนุโลมโจรกรรม

การกระทำอันเป็นอนุโลมโจรกรรม มี ๓ อย่าง คือ

๑. สมโจร ได้แก่ กิริยาที่อุดหนุนโจรกรรม เช่น การรับซื้อของโจร

๒. ปอกลอก ได้แก่ ทำให้เขาหลงเชื่อแล้วล่อลวงเอาทรัพย์เขาไป หรือกิริยาที่คบคนด้วยอาการไม่ซื่อสัตย์ มุ่งหมายจะเอาแต่ทรัพย์สมบัติของเขาถ่ายเดียว เมื่อเขาสิ้นเนื้อประดาตัวก็ละทิ้งเขาเสีย

๓. **รับสินบน** ได้แก่ รับสินจ้างเพื่อกระทำผิดหน้าที่คือการถือเอาทรัพย์ที่เขาให้เพื่อช่วยทำธุระให้ในทางที่ผิด การรับสินบนนี้ หากผู้รับสินบนมีเจตนาร่วมกับผู้ให้ในการทำลายกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น ก็ถือว่าเป็นการทำโจรกรรมร่วมกันโดยตรง ทำให้ศีลข้อนี้ขาด

ฉายาโจรกรรม

การกระทำอันเป็นฉายาโจรกรรม มี ๒ อย่าง คือ

๑. ผลาญ ได้แก่ ทำลายให้หมดสิ้นไป คือกิริยาที่ทำความเสียหายแก่ทรัพย์ของผู้อื่น โดยไม่ถือเอามาเป็นของตน

๒. หยิบฉวย ได้แก่ กิริยาที่ถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นด้วยความมักง่าย โดยมิได้บอกให้เจ้าของรู้ คือการถือเอาด้วยวิสาสะเกินขอบเขต

ทั้งนี้ ฉายาโจรกรรมนั้น ถ้าผู้กระทำมีเจตนาในทางทำลายกรรมสิทธิ์ของผู้อื่นรวมอยู่ด้วย ก็ถือว่าเป็นการทำโจรกรรมโดยตรง ทำให้ศีลข้อนี้ขาด

เฉพาะอนุโลมโจรกรรมกับฉายาโจรกรรมนั้น ต้องพิจารณาถึงเจตนาของผู้กระทำด้วย ถ้ามีเจตนากระทำให้เขาเสียกรรมสิทธิ์ ศีลก็ขาด

๔. หลักวินิจฉัย การล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๒ ที่ทำให้ศีลขาด ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๔.๑ ปรปริคฺคหิตํ ของนั้นมีเจ้าของ

๔.๒ ปรปริคฺคหิตสญฺญิตา รู้ว่าของนั้นมีเจ้าของ

๔.๓ เถยฺยจิตฺตํ จิตคิดจะลัก

๔.๔ อุปกฺกโม พยายามลัก

๔.๕ เตน หรณํ ได้ของมาด้วยความพยายามนั้น

๕. โทษของการล่วงละเมิด การประพฤติอทินนาทาน คือถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมยหรือลักทรัพย์ จะมีโทษมากหรือน้อย ตามคุณค่าของสิ่งของ คุณความดีของเจ้าของ และความพยายามในการลักขโมย นอกจากนั้น ผู้ที่ล่วงละเมิดย่อมได้รับกรรมวิบาก ๕ อย่าง คือ

๕.๑ เกิดในนรก

๕.๒ เกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน

๕.๓ เกิดในกำเนิดเปรตวิสัย

๕.๔ เป็นผู้ยากจนเข็ญใจไร้ที่พึ่ง

๕.๕ ทรัพย์สินย่อมฉิบหาย

๖. อานิสงส์ ผู้รักษาอุโบสถศีลข้อที่ ๒ ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๖.๑ มีทรัพย์สมบัติมาก

๖.๒ แสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมได้โดยง่าย

๖.๓ โภคทรัพย์ที่หามาได้แล้วย่อมมั่นคงถาวร

๖.๔ สมบัติไม่ฉิบหายเพราะโจรภัย อัคคีภัย และอุทกภัย เป็นต้น

๖.๕ ได้อริยทรัพย์

๖.๖ ไม่ได้ยินและไม่รู้จักคำว่า "ไม่มี"

๖.๗ อยู่ที่ไหนก็เป็นสุข เพราะไม่มีใครเบียดเบียน

ตัวอย่างโทษของการล่วงละเมิด และอานิสงส์ของการรักษาสิกขาบทที่ ๒

เรื่อง เสรีววาณิชชาดก

ในอดีตกาล ในกัปที่ ๕ แต่ภัทรกัปนี้ พระโพธิสัตว์ได้เป็นพ่อค้าเร่ชื่อว่าเสรีวะ ในแคว้นเสริวรัฐ เสรีววาณิชนั้น เมื่อไปค้าขายกับพ่อค้าเร่ผู้เป็นพาล เดินทางข้ามแม่น้ำชื่อว่านีลพาหะแล้วเข้าไปยังพระนครชื่อว่า อริฏฐปุระ ในพระนครนั้นมีตระกูลเศรษฐีเก่าแก่ตระกูลหนึ่ง แต่ลูก ญาติพี่น้อง และทรัพย์สินทั้งปวงได้หมดสิ้นแล้ว เหลือแต่เด็กหญิงคนหนึ่งอยู่กับยาย ยายกับหลานมีอาชีพรับจ้างคนอื่นเลี้ยงชีวิต ก็ในเรือนนั้นมีถาดทองที่มหาเศรษฐีของยายกับหลานนั้นเคยใช้สอย ถูกเก็บไว้กับภาชนะอื่นๆ เมื่อไม่ได้ใช้สอยมานานเขม่าก็จับ ยายและหลานไม่รู้เลยว่าถาดนั้นเป็นถาดทอง

สมัยนั้น วาณิชพาลคนนั้น เที่ยวร้องขายของว่า “จงถือเอาเครื่องประดับ จงถือเอาเครื่องประดับ” ได้ไปถึงประตูบ้านนั้น เด็กหญิงนั้นเห็นวาณิชนั้นจึงขอให้ยายซื้อเครื่องประดับอย่างหนึ่งให้ตน ยายบอกว่าเราเป็นคนจนจักเอาอะไรไปซื้อ หลานจึงบอกว่า “เรามีถาดใบนี้อยู่และถาดใบนี้ไม่เป็นประโยชน์แล้ว เอาถาดใบนี้แลกเครื่องประดับเถิด” ยายจึงให้เรียกนายวาณิชพาลมา ขอเอาถาดใบนั้นแลกเครื่องประดับอะไรๆ ก็ได้ให้แก่หลานสาว นายวาณิชเอามือจับถาดแล้วคิดว่าคงเป็นถาดทอง จึงพลิกถาดเอาเข็มขีดที่หลังถาดรู้ว่าเป็นทองจึงคิด

ว่าเรา “จักไม่ให้อะไรๆ แก่คนเหล่านี้ จักนำเอาถาดนี้ไป” จึงกล่าวขึ้นว่า “ถาดใบนี้จะมีราคาอะไร ราคาของถาดใบนี้แม้กึ่งมาสกก็ยังไม่ถึงเลย” จึงโยนไปที่พื้นแล้วลุกขึ้นหลีกไป

วานิชโพธิสัตว์คิดว่า “เราน่าจะไปถนนที่นายวาณิชคนนั้นออกไปแล้ว” จึงเข้าไปยังถนนนั้น ร้องขายของได้ไปถึงประตูบ้านหลังนั้น เด็กหญิงก็กล่าวกะยายเหมือนอย่างนั้นอีก ลำดับนั้นยายได้กล่าวกะหลานว่า “นายวาณิชคนที่มาก่อนหน้านี้ได้โยนถาดนั้นลงบนพื้นไปแล้ว บัดนี้เราจักเอาอะไรแลกเครื่องประดับ” เด็กหญิงกล่าวว่า “นายวาณิชคนก่อนพูดจาหยาบคาย ส่วนนายวาณิชคนนี้น่ารัก พูดจาอ่อนโยนคงจะรับเอาถาด” ยายจึงให้เรียกเขามาแล้วให้ถาดใบนั้นแก่วานิชโพธิสัตว์นั้น วานิชโพธิสัตว์นั้นรู้ว่าถาดนั้นเป็นถาดทองจึงบอกว่า “ถาดใบนี้มีค่าตั้งแสน เราไม่มีสินค้าที่มีค่าเท่ากับถาดใบนี้” ยายและหลานจึงเล่าว่า “นายวาณิชคนที่มาก่อนตีราคาถาดใบนี้มีค่าไม่ถึงกึ่งมาสกแล้วโยนลงพื้นไป แต่เพราะบุญของท่าน ถาดใบนี้จึงกลายเป็นถาดทอง พวกเราให้ถาดใบนี้แก่ท่าน ท่านจะให้อะไรๆ ก็ได้แก่พวกเรา” ขณะนั้นวานิชโพธิสัตว์จึงให้เงิน ๕๐๐ กหาปณะเท่าที่มี และสินค้าทั้งหมดซึ่งมีราคาอีก ๕๐๐ กหาปณะ แล้วขอเหลือเอาไว้เพียงตาชั่ง ถุง และเงิน ๘ กหาปณะเท่านั้นแล้วถือเอาถาดนั้นหลีกไป

วานิชโพธิสัตว์นั้นรีบไปขึ้นเรือ โดยให้ค่าจ้างนายเรือ ๘ กหาปณะ ฝ่ายนายวาณิชพาลหวนกลับไปที่เรือนนั้นอีก บอกให้ยายและหลานนำถาดใบนั้นมาเพื่อแลกอะไรๆ บางอย่าง ยายจึงด่านายวาณิชพาลนั้นว่า “ท่านได้ตีค่าถาดทองอันมีราคาตั้งแสนให้เหลือเพียงกึ่งมาสก แต่นายวาณิชผู้มีธรรมคนหนึ่งให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่พวกเรา แล้วถือเอาถาดทองนั้นไปแล้ว” นายวาณิชพาล ได้ฟังดังนั้นคิดว่า “เราสูญเสียถาดทองอันมีค่าตั้งแสน วาณิชโพธิสัตว์ทำความเสื่อมอย่างใหญ่หลวงแก่เรา” เกิดความเศร้าโศกมากไม่อาจดำรงสติไว้ได้จึงสลบไป พอฟื้นขึ้นมาก็โปรยกหาปณะและสิ่งของที่มีอยู่ไว้ที่หน้าบ้าน เปลื้องผ้านุ่งผ้าห่มถือคันชั่งทำเป็นไม้ค้อน วิ่งตามรอยเท้าของวานิชโพธิสัตว์ไป ถึงฝั่งแม่น้ำนั้นเห็นวานิชโพธิสัตว์นั่งเรือไปอยู่ จึงกล่าวกะนายเรือให้กลับเรือ แต่วานิชโพธิสัตว์จึงห้ามว่าอย่ากลับ

เมื่อนายวาณิชพาลเห็นวานิชโพธิสัตว์ออกไปห่างเรื่อยๆ เกิดความเศร้าโศกมาก หัวใจร้อน เลือดพุ่งออกจากปาก หัวใจแตกสลาย วาณิชพาลนั้นผูกอาฆาตวานิชโพธิสัตว์ถึงขั้นเสียชีวิต ณ ที่นั้นนั่นเอง นี้เป็นการผูกอาฆาตในพระโพธิสัตว์ของพระเทวทัตเป็นครั้งแรก วานิชโพธิสัตว์ได้ทำบุญมีทานเป็นต้น เป็นอยู่ไปตามยถากรรม

ชาดกนี้แสดงให้เห็นโทษของการลักขโมย แม้จะเป็นการวางแผนหลอกลวงด้วยการให้ข้อมูลเท็จ เพื่อจะหลอกหรือลวงให้ผู้อื่นหลงเชื่อหรือหลงผิดแล้วให้สิ่งของนั้นแก่ตน ในเรื่องนี้แม้วาณิชพาลก็ยังไม่ได้สิ่งของนั้นมา แต่ก็เกิดความเสียดาย ยังมีโทษถึงขั้นทำให้เสียชีวิต และแสดงให้เห็นถึงอานิสงส์ของการไม่คิดหลอกลวงเอาทรัพย์ของผู้อื่น ด้วยการกล่าวคำสัตย์ ก่อให้เกิดความยินดีพอใจและความสุขทั้งสองฝ่าย

อุโบสถศีลสิกขาบทที่ ๓

อพฺรหฺมจริยา เวรมณี

เจตนางดเว้นจากการเสพเมถุน อันเป็นข้าศึกแก่การประพฤติพรหมจรรย์

พรหมจรรย์ หมายถึง ความประพฤติอันประเสริฐ การครองชีวิตที่ประเสริฐ ความประพฤติงดเว้นจากการเสพเมถุน หรือการครองชีวิตที่ละเว้นเมถุนดังเช่นการบวช

พรหมจรรย์นี้ เป็นหลักการใหญ่ที่มีความหมายหลายอย่าง ในอรรถกถาได้ให้ความหมายของ“พรหมจรรย์” ไว้ ๑๐ นัย คือ

ทาน คือ การให้

ไวยาวัจจ์ คือ การขวนขวายช่วยเหลือรับใช้ทำประโยชน์

เบญจศีล คือ การรักษาศีล ๕

อัปปมัญญา คือ พรหมวิหาร ๔

เมถุนวิรัติ คือ การเว้นเมถุน

สทารสันโดษ คือ ความพอใจเฉพาะภรรยาหรือคู่ครองของตน

ความเพียร คือ ความบากบั่น ความเพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี หรือความพยายามทำกิจไม่ท้อถอย

การรักษาอุโบสถ คือ การบำเพ็ญวัตร หรือพรต

อริยมรรค คือ ทางอันประเสริฐ ๘ ประการ

พระศาสนา คือ พระธรรมวินัย ซึ่งสรุปรวมลงในไตรสิกขา คือศีล สมาธิ และปัญญา

แต่ในสิกขาบทนี้ จะกล่าวเฉพาะความหมายในข้อ เมถุนวิรัติ คือ การงดเว้นจากเมถุนเท่านั้น

๑. ความมุ่งหมาย

ความมุ่งหมายสำคัญของศีลข้อนี้ อยู่ที่การสร้างความบริสุทธิ์ทางกาย วาจา ใจ เพื่อทำให้จิตใจสงบ ไม่กวัดแกว่งฟุ้งซ่านไปในเรื่องกามารมณ์ เพื่อขัดเกลากิเลสให้เบาบางลง และเพื่อเป็นการประพฤติพรหมจรรย์ของคฤหัสถ์

๒. เหตุผล

การเสพเมถุน คือ การมีเพศสัมพันธ์ระหว่างชายกับหญิง หรือแม้กระทั่งในเพศเดียวกันนั้น ไม่เกื้อกูลต่อการบำเพ็ญพรตและการปฏิบัติธรรม ทำให้เกิดปลิโพธกังวล จิตใจไม่ปลอดโปร่ง หมกมุ่นอยู่ในอารมณ์รักใคร่

๓. ข้อห้าม

สิกขาบทที่ ๓ ห้ามการมีเพศสัมพันธ์โดยตรง คือให้งดเว้นจากการเสพเมถุนโดยเด็ดขาด แม้ในคู่ครองของตนเองก็ต้องงดเว้น รวมถึงการถูกเนื้อต้องตัวกันด้วยอำนาจแห่งราคะกิเลส หรือการมีกิริยาท่าทางที่ส่อไปในทางร่วมประเวณีก็ทำไม่ได้

๔. หลักวินิจฉัย การล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๓ ที่ทำให้ศีลขาด มี ๒ นัย คือ

ตามนัยแห่งฎีกาพรหมชาลสูตรและกังขาวิตรณี มีองค์ ๒ คือ

๑. เสวนจิตฺตํ จิตคิดจะเสพ

๒. มคฺเคน มคฺคปฺปฏิปาทนํ อวัยวะเพศถึงกัน

ตามนัยแห่งอรรถกถาขุททกปาฐะ มีองค์ ๔ คือ

๑. อชฺฌาจรณียวตฺถุ วัตถุที่จะพึงประพฤติล่วง ได้แก่ทวารทั้ง ๓ ทวาร คือ มุขมรรค คือทวารปาก ปัสสาวมรรคคือทวารเบา และวัจมรรคคือทวารหนัก

๒. ตตฺถ เสวนจิตฺตํ จิตคิดจะเสพ

๓. เสวนปฺปโยโค พยายามเสพ

๔. สาทิยนํ มีความยินดี

๕. โทษของการล่วงละเมิด ผู้ล่วงละเมิดอุโบสถศีลสิกขาบทที่ ๓ ย่อมได้รับกรรมวิบาก ๕ อย่าง คือ

๕.๑ เกิดในนรก

๕.๒ เกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน

๕.๓ เกิดในกำเนิดเปรตวิสัย

๕.๔ มีร่างกายทุพลภาพ ขี้เหร่ มีโรคมาก

๕.๕ มีศัตรูรอบด้าน

๖. อานิสงส์ ผู้รักษาอุโบสถศีลข้อที่ ๓ ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๖.๑ ไม่มีศัตรูเบียดเบียน

๖.๒ เป็นที่รักของคนทั้งหลาย

๖.๓ มีทรัพย์สมบัติบริบูรณ์

๖.๔ ไม่ต้องเกิดเป็นหญิงหรือเป็นกระเทย

๖.๕ เป็นผู้สง่า มีอำนาจมาก

๖.๖ มีอินทรีย์ ๕ ครบถ้วนสมบูรณ์

๖.๗ มีความสุข ไม่ต้องทำงานหนัก

ตัวอย่างโทษของการล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๓
เรื่องมุทุลักขณชาดก

ในอดีตกาล สมัยพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในตระกูลพราหมณ์ที่มีสมบัติมาก ในแคว้นกาสี เมื่อรู้เดียงสาแล้ว เรียนจบศิลปวิทยาทุกประเภท ออกไปบวชเป็นฤาษี บำเพ็ญเพียรอยู่ในหิมวันตประเทศได้บรรลุฌาน สามารถเหาะเหินได้ คราวหนึ่งต้องการอาหารมีรสเค็มรสเปรี้ยวบ้าง จึงได้เหาะมาลงที่พระอุทยานหลวงของพระเจ้าแผ่นดิน เที่ยวภิกษาจารอยู่ในกรุงพาราณสี ลุถึงประตูพระราชนิเวศน์ พระราชาทรงเลื่อมใสในอิริยาบถของท่านจึงรับสั่งให้นิมนต์มาฉันในพระราชวัง ให้โอวาทสั่งสอนแก่ราชสกุล เป็นเวลาถึง ๑๖ ปี

ครั้งหนึ่ง พระราชาเสด็จไปปราบปรามกบฏนอกพระนคร จึงตรัสมอบภาระในการต้อนรับฤาษีแก่พระมเหสีพระนามว่า มุทุลักขณา พระนางก็ทรงยินดีรับสนองภาระดังกล่าว อยู่มาวันหนึ่ง พระนางมุทุลักขณา ทรงเตรียมอาหารสำหรับพระโพธิสัตว์ ทรงดำริว่า วันนี้ฤาษีคงจะมาช้ากว่าปกติ จึงทรงสรงสนานด้วยพระสุคันโธทก น้ำอบน้ำหอม ตกแต่งพระองค์อย่างสวยงาม บรรทมรอพระโพธิสัตว์จะมา ฝ่ายฤาษีกำหนดกะเวลาของตนแล้วออกจากฌานเหาะไปสู่พระราชนิเวศน์ทันที พระนางมุทุลักขณา ทรงสดับเสียงผ้าเปลือกไม้ทรงทราบฤาษีมา รีบเสด็จลุกขึ้น ด้วยความรีบร้อนไม่ทันระวัง ผ้าทรงที่เป็นผ้าเนื้อเกลี้ยง

ก็หลุดลุ่ย เปิดให้เห็นพระวรกายบางส่วน ฤาษีเหาะลงมาพอดีและเห็นพระวรกายส่วนนั้น ไม่ได้สำรวมตา ตะลึงดูด้วยอำนาจความงาม กิเลสของท่านก็กำเริบขึ้น ทันใดนั้นเอง ฌานของท่านก็เสื่อม เป็นเหมือนกาปีกหัก พระโพธิสัตว์ยืนตะลึงรับอาหารโดยไม่ได้บริโภคเลย เสียวสะท้านไปทั่วกาย ขากลับเหาะไม่ได้จึงเดินลงจากปราสาทไปพระราชอุทยาน พระวรกายที่เป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ยังติดตาตรึงใจ ไฟคือกิเลสแผดเผาท่าน ร่างกายก็ซูบเซียวเพราะขาดอาหาร นอนซมนานถึง ๗ วัน

ในวันที่ ๗ พระราชาทรงปราบปรามกบฏแล้ว เสด็จกลับมาโดยยังไม่เสด็จไปพระราชนิเวศน์ เสด็จเลยไปยังพระราชอุทยานเพื่อพบฤาษี เห็นฤาษีนอนซมอยู่ ทรงดำริว่าฤาษีคงจะไม่สบาย จึงรับสั่งให้ทำความสะอาดบรรณศาลา พลางทรงนวดเฟ้นเท้าให้ รับสั่งถามว่า ท่านไม่สบายเพราะอะไร ทรงทราบว่า ฤาษีมีจิตปฏิพัทธ์ในพระนางมุทุลักขณา จึงรับสั่งว่าจะถวายพระนางมุทุลักขณาให้ ทรงพาพระฤาษีเข้าพระราชนิเวศน์ ให้พระเทวีประดับพระองค์ให้งดงามแล้วได้พระราชทานแก่พระฤาษี แต่ก่อนที่จะพระราชทานได้รับสั่งให้พระนางมุทุลักขณาใช้ปัญญาป้องกันตนเองให้ได้ ฤาษีจึงพาพระเทวีออกจากพระราชนิเวศน์ พระเทวีพาฤาษีไปที่เรือนร้างหลังหนึ่งที่ใช้เป็นห้องส้วม แล้วใช้ให้ฤาษี ทำความสะอาด ตั้งแต่โกยสิ่งสกปรกและขยะเอาไปทิ้ง ขนเอามูลโคมาฉาบทาฝาเรือน ขนเตียง ขนตั่ง ใช้ให้ไปตักน้ำสำหรับอาบ และปูที่นอน จนฤาษีเหนื่อยล้า ขณะนั้น พระนางเทวีทรงจับฤาษีที่กำลังนั่งข้างๆ บนที่นอน ฉุดให้ก้มลงมาตรงหน้า พลางตรัสเตือนว่า ท่านไม่รู้ตัวเลยหรือว่าท่านเป็นสมณะหรือเป็นฤาษี ซึ่งต้องมีศีลมีธรรม

พระดาบส กลับได้สติในเวลานั้นเอง แต่ตลอดเวลาที่ผ่านมาท่านไม่รู้ตัวเอาเสียเลย เพราะอำนาจกิเลสทำให้ไม่รู้ตัวได้ถึงเพียงนี้ จึงคิดว่า ความอยากนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วทำให้เราโงหัวไม่ขึ้นจากอบายทั้ง ๔ เราควรถวายพระนางเทวีคืนแด่พระราชา จึงพาพระนางเทวีไปถวายคืนพระราชา

ทันใดนั้นเอง พระฤาษีก็ทำฌานที่เสื่อมไปให้เกิดขึ้นใหม่ เหาะขึ้นนั่งในอากาศแสดงธรรม ถวายโอวาทแด่พระราชา แล้วเหาะไปสู่ป่าหิมพานต์ทันที โดยไม่หวนกลับมาถิ่นของมนุษย์อีกเลย ได้แต่เจริญพรหมวิหาร ไม่เสื่อมจากฌาน ได้ไปบังเกิดในพรหมโลก

ตัวอย่างเรื่องที่เป็นอานิสงส์ของการรักษาสิกขาบทที่ ๓
เรื่อง พระเวสสันดร ตอนวนปเวสนกัณฑ์

ขณะนั้น พิภพของท้าวสักกเทวราชสำแดงอาการเร่าร้อน ท้าวสักกะทรงพิจารณาก็ทรงทราบเหตุการณ์นั้นจึงทรงดำริว่า พระมหาสัตว์เสด็จเข้าสู่หิมวันตประเทศพระองค์ควรได้ที่เป็นที่ประทับ จึงตรัสเรียกพระวิสสุกรรมเทพบุตรมาสั่งว่า ดูก่อนพ่อ ท่านจงไปสร้างอาศรมบทในสถานที่อันเป็นรมณีย์ ณ เวิ้งเขาวงกต แล้วจึงกลับมา ตรัสสั่งฉะนี้แล้วทรงส่งพระวิสสุกรรมไป พระวิสสุกรรมรับเทวบัญชาว่า สาธุ แล้วลงจากเทวโลกไป ณ ที่นั้น เนรมิตบรรณศาลา ๒ หลัง ที่จงกรม ๒ แห่ง และสถานที่อยู่กลางคืน สถานที่อยู่กลางวันแล้วให้มีกอไม้อันวิจิตรด้วยดอกไม้ต่างๆ และดงกล้วยในสถานที่นั้นๆ แล้วตกแต่งบริขารของนักบวชทั้งปวงจารึกอักษรไว้ว่า ท่านผู้หนึ่งผู้ใดใคร่จะบวชก็จงใช้บริขารเหล่านั้น แล้วห้ามป้องกันมิให้มีเหล่าอมนุษย์และหมู่เนื้อหมู่นกที่มีเสียงน่ากลัวแล้วกลับไปที่อยู่ของตน

ฝ่ายพระมหาสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นทางเดินคนเดียว ทรงกำหนดว่า จักมีสถานที่อยู่ของพวกบรรพชิต จึงให้พระนางมัทรีและพระราชโอรสธิดาพักอยู่ที่ประตูอาศรมบท พระองค์เองเสด็จเข้าสู่อาศรมบท ทอดพระเนตรเห็นอักษรทั้งหลายก็ทรงทราบความที่ท้าวสักกะประทานด้วยเข้าพระทัยว่า ท้าวสักกะทอดพระเนตรเห็นเรา แล้วจึงเปิดทวารบรรณศาลาเสด็จเข้าไป ทรงเปลื้องพระแสงขรรค์ และพระแสงศรที่พระภูษา ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดง พาดหนังเสือบนพระอังสา เกล้ามณฑลชฎา ทรงถือเพศฤาษี ทรงจับธารพระกรเสด็จออกจากบรรณศาลาให้ความเป็นสิริแห่งนักบวชตั้งขึ้นพร้อมทรงเปล่งอุทานว่า โอเป็นสุข เป็นสุขอย่างยิ่งเราได้ถึงบรรพชา แล้วเสด็จขึ้นสู่ที่จงกรม เสด็จจงกรมไปมาแล้วเสด็จไปสำนักพระราชโอรสธิดาและพระราชเทวีด้วยความสงบเช่นกับพระปัจเจกพุทธเจ้า

ฝ่ายพระนางมัทรีเทวี เมื่อทอดพระเนตรเห็นก็ทรงจำได้ ทรงหมอบลงที่พระบาทแห่งพระมหาสัตว์ทรงกราบแล้วทรงกันแสงเข้าสู่อาศรมบทกับด้วยพระมหาสัตว์แล้วไปสู่บรรณศาลาของพระนาง ทรงนุ่งผ้าเปลือกไม้สีแดง พาดหนังเสือบนพระอังสา เกล้ามณฑลชฎาทรงถือเพศเป็นดาบสินี ภายหลังให้พระโอรสพระธิดาเป็นดาบสกุมาร ดาบสินีกุมารีกษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ ประทับอยู่ที่เวิ้งแห่งคีรีวงกต ครั้งนั้น พระนางมัทรีทูลขอพรแต่พระเวสสันดรว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระองค์ไม่ต้องเสด็จไปสู่ป่าเพื่อแสวงหาผลไม้ จงประทับอยู่ ณ บรรณศาลากับพระราชโอรสและพระราชธิดา หม่อมฉันจะนำผลาผลมาถวาย

จำเดิมแต่นั้นมา พระนางนำผลาผลจากป่ามาบำรุงปฏิบัติพระราชสวามีและพระราชโอรสพระราชธิดา ฝ่ายพระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ก็ทรงขอพรกะพระนางมัทรีว่า แน่ะพระน้องมัทรีผู้เจริญ จำเดิมแต่นี้เราทั้งสองชื่อว่าเป็นบรรพชิตแล้ว ขึ้นชื่อว่าหญิงเป็นมลทินแก่พรหมจรรย์ ตั้งแต่นี้ไป เธออย่ามาสู่สำนักฉันในเวลาที่ไม่สมควร พระนางทรงรับว่าสาธุ แม้เหล่าสัตว์ดิรัจฉานทั้งปวงในที่ ๓ โยชน์โดยรอบได้มีเมตตาจิตต่อกันและกันด้วยอานุภาพแห่งเมตตาของพระมหาสัตว์ พระนางมัทรีเทวีเสด็จตื่นลุกขึ้นตั้งแต่เช้า ตั้งน้ำดื่มน้ำใช้แล้ว นำน้ำบ้วนพระโอฐ น้ำสรงพระพักตร์ ไม้ชำระพระทนต์มาถวาย กวาดอาศรมบทให้พระโอรสพระธิดาทั้งสองอยู่ในสำนักพระชนกแล้ว ทรงถือกระเช้า เสียม เสด็จเข้าไปสู่ป่าหามูลผลาผลในป่าให้เต็มกระเช้าเสด็จกลับจากป่า ในเวลาเย็นเก็บผลาผลไว้ในบรรณศาลาแล้วสรงน้ำ และให้พระโอรสพระธิดาสรงน้ำ ครั้งนั้นกษัตริย์ทั้ง ๔ องค์ ประทับนั่งเสวยผลาผลใกล้ประตูบรรณศาลา จากนั้นพระนางมัทรีพระชาลีและพระกัณหาจึงไปสู่บรรณศาลากษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ ประทับอยู่ ณ เวิ้งเขาวงกตตลอด ๗ เดือนโดยทำนองนี้แลด้วยประการฉะนี้

เรื่องพระเวสสันดร ตอนวนปเวสนกัณฑ์นี้ พระเวสสันดรขณะทรงถือเพศเป็นดาบสหรือเป็นนักบวชนั้น พระองค์ก็ทรงประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ส่งผลให้บรรลุถึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

อุโบสถศีลสิกขาบทที่ ๔

มุสาวาทา เวรมณี
เจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ

๑. ความมุ่งหมาย

สิกขาบทนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อห้ามการตัดประโยชน์ทางวาจา ป้องกันการทำลายทั้งประโยชน์ตนคือคุณธรรมที่มีในตน และประโยชน์ผู้อื่นที่จะพึงเกิดขึ้นจากการพูดเท็จหรือจากการให้ข้อมูลข่าวสารที่ไม่เป็นจริง คนทั้งหลายย่อมชอบและเชื่อถือความจริงด้วยกันทุกคน จะถามหรือฟังข้อความอะไรกับใคร ก็ต้องการความจริง แม้จะให้ใครเชื่อถ้อยคำของตนก็ต้องอ้างความจริงขึ้นมาพูด เมื่อความจริงเป็นเช่นนี้ ผู้ใดพูดมุสาก็ชื่อว่าเป็นการตัด

ประโยชน์ทั้งของตนและคนอื่น สิกขาบทนี้ มุ่งส่งเสริมให้รักษาความซื่อสัตย์สุจริต ความซื่อตรงต่อกัน อันเป็นเหตุนำมาซึ่งความรักความสามัคคีของหมู่คณะ

๒. เหตุผล

คนชอบพูดเท็จ พูดโกหก หลอกลวง หรือพูดมีเลศนัยในแง่มุมต่างๆ นั้น ได้ชื่อว่าทำลายคุณธรรมในจิตใจของตนเอง และทำลายประโยชน์ของผู้อื่น คนโกหกย่อมได้รับผลเสียหายร้ายแรง เพราะจะทำให้กลายเป็นคนเหลาะแหละ ขาดความน่าเชื่อถือ ไม่เป็นที่ไว้วางใจของคนทั้งหลาย ไม่มีใครคบค้าสมาคมด้วย ไม่มีเกียรติและศักดิ์ศรีในสังคม

๓. ข้อห้าม

สิกขาบทที่ ๔ ห้ามการพูดเท็จ อันจะทำให้ผู้อื่นเข้าใจผิด คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง หรือการพูดที่ทำลายประโยชน์ของผู้อื่น นอกจากนี้ผู้รักษาอุโบสถศีลพึงเว้นจากการพูดอนุโลมมุสา และ ปฏิสสวะ ด้วย

มุสา

มุสา แปลว่า เท็จ ได้แก่ โกหก หมายถึง การทำเท็จทุกอย่าง การแสดงความเท็จเพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจผิดนั้น ทำได้ทั้งทางวาจาและทางกาย ดังนี้

ทางวาจา คือ พูดออกมาเป็นคำเท็จ ตรงกับคำว่า โกหก ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันอยู่แล้ว

ทางกาย คือ การแสดงกิริยาอาการที่เป็นเท็จ เช่น การเขียนจดหมายโกหก การเขียนรายงานเท็จ การทำหลักฐานปลอม การตีพิมพ์ข่าวสารอันเป็นเท็จ การเผยแพร่ข่าวสารอันเป็นเท็จทางสื่อสารสนเทศ การทำเครื่องหมายให้คนอื่นหลงเชื่อ รวมถึงการใช้ใบ้ให้คนอื่นเข้าใจผิด เช่น สั่นศีรษะในเรื่องควรรับ หรือพยักหน้าในเรื่องที่ควรปฏิเสธ

มุสา มีประเภทที่จะพึงพรรณนาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ปด ได้แก่ มุสาตรงๆ โดยไม่อาศัยมูลเลย เช่น ไม่เห็นบอกว่าเห็น ไม่รู้บอกว่ารู้ ไม่มีบอกว่ามี เป็นต้น

ส่อเสียด คือ พูดยุแยงเพื่อให้เขาแตกกัน

หลอก คือ พูดเพื่อจะโกงเขา พูดให้เขาเชื่อ พูดให้เขาเสียของให้ตน

ยอ คือ พูดเพื่อจะยกย่องเขา พูดให้เขาลืมตัวและหลงตัวผิด

กลับคำ คือพูดไว้แล้วแต่ตอนหลังไม่ยอมรับ ปฏิเสธว่าไม่ได้พูด

ทนสาบาน ได้แก่ กิริยาที่เสี่ยงสัตย์ว่าจะพูดความจริง หรือจะทำตามคำสาบาน แต่ไม่ได้พูดหรือทำตามนั้น เช่น พยานทนสาบานแล้วเบิกคำเท็จ เป็นต้น

ทำเล่ห์กระเท่ห์ ได้แก่ กิริยาที่อวดอ้างความศักดิ์สิทธิ์อันไม่เป็นจริง เพื่อให้คนหลงเชื่อนิยมยกย่อง และเป็นอุบายหาลาภแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน เช่น อวดรู้วิชาคงกระพันว่าฟันไม่เข้ายิงไม่ออก เป็นต้น

มารยา ได้แก่ กิริยาที่แสดงอาการให้เขาเห็นผิดจากที่เป็นจริง เช่น เป็นคนทุศีลทำท่าทางเคร่งครัดให้เขาเห็นว่า เป็นคนมีศีล

ทำเลศ ได้แก่ พูดมุสาเล่นสำนวน พูดคลุมเครือให้ผู้ฟังเข้าใจผิด เช่น เห็นคนวิ่งหนีเขามา เมื่อผู้ไล่ติดตามมาถาม จึงย้ายไปยืนที่อื่นแล้วพูดว่า ตั้งแต่มายืนที่นี่ ไม่เห็นใครเลย

เสริมความ ได้แก่ พูดมุสาอาศัยมูลเดิม แต่เสริมความให้มากกว่าที่เป็นจริง เช่น โฆษณาสรรพคุณสิ้นค้าเกินความเป็นจริง เป็นต้น

อำความ ได้แก่ พูดมุสาอาศัยมูลเดิม โดยตัดข้อความที่ไม่ประสงค์จะให้รู้ออกเสีย เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจเป็นอย่างอื่น เช่น เรื่องมากพูดให้เหลือน้อยเพื่อปิดความบกพร่อง

บุคคลพูดด้วยวาจาหรือทำกิริยาแสดงท่าทางอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้อื่นรู้แล้วเขาจะเชื่อหรือไม่เชื่อไม่เป็นประมาณ บุคคลผู้พูดหรือแสดงอาการนั้นได้ชื่อว่า พูดมุสาในสิกขาบทนี้

อนุโลมมุสา

อนุโลมมุสา คือการพูดเรื่องไม่เป็นจริง แต่มิได้มีเจตนาจะทำให้ผู้ฟังเข้าใจผิดหรือหลงเชื่อเพียงแต่พูดเพื่อให้เจ็บใจ มีประเภทที่จะพึงพรรณนาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

เสียดแทง ได้แก่ กิริยาที่พูดให้ผู้อื่นเจ็บใจ ด้วยอ้างเรื่องที่ไม่เป็นจริง เช่น ประชด คือการกล่าวแดกดันยกให้สูงกว่าพื้นเพเดิมของเขา หรือ ด่า คือการกล่าวถ้อยคำหยาบช้าเลวทรามกดให้ต่ำกว่าพื้นเพเดิมของเขา

สับปลับ ได้แก่ พูดกลับกรอกเชื่อไม่ได้ พูดด้วยความคะนองปาก แต่ผู้พูดไม่ได้จงใจจะให้คนอื่นเข้าใจผิด เช่น รับปากแล้วไม่ทำตามที่รับนั้น

อนุโลมมุสานี้ แม้จะมิได้เป็นมุสา คือคำเท็จโดยตรง แต่ก็นับเข้าในมุสา ไม่ควรพูดเพราะพูดแล้วมีโทษ ผู้นิยมความสุภาพแม้จะว่ากล่าวสั่งสอนลูกหลานก็ไม่ควรใช้คำด่าหรือคำเสียดแทง ควรใช้คำสุภาพ แสดงโทษผิดให้รู้สึกตัวแล้วห้ามปรามมิให้กระทำต่อไป

ปฏิสสวะ

ปฏิสสวะ ได้แก่ การรับคำของคนอื่นด้วยความตั้งใจจะทำตามที่รับคำนั้นไว้จริง แต่ภายหลังเกิดกลับใจไม่ทำตามที่รับคำนั้น ทั้งที่ตนพอจะทำตามที่รับคำนั้นได้ มีประเภทที่จะพึงพรรณนาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

ผิดสัญญา หมายถึง การไม่ทำตามที่ตกลงกันไว้ เช่น ตกลงกันว่าจะเลิกค้าสิ่งเสพติด แต่พอได้โอกาสก็กลับมาค้าอีก

คืนคำ หมายถึง การไม่ทำตามที่รับปากไว้ เช่น รับปากจะให้สิ่งของแล้วไม่ได้ให้ตามที่ได้รับปากไว้นั้น

ถ้อยคำที่ไม่จัดเป็นมุสาวาท

ผู้พูดพูดตามความสำคัญของตน เรียกว่า **ยถาสัญญา** หรือตามวรรณกรรม ซึ่งเป็นคำพูดไม่จริง แต่ไม่มีความประสงค์จะให้ผู้ฟังเชื่อ ไม่เข้าข่ายผิดศีลตามสิกขาบทที่ ๔ นี้ มีประเภทที่จะพึงพรรณนาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

โวหาร ได้แก่ ถ้อยคำที่ใช้เป็นธรรมเนียม เพื่อความไพเราะของภาษา เช่น การเขียนจดหมายที่ลงท้ายว่า ด้วยความนับถืออย่างสูง เป็นโวหารการเขียนตามแบบธรรมเนียมสารบรรณ ซึ่งในความเป็นจริงผู้เขียนอาจไม่ได้นับถืออย่างสูง หรืออาจไม่ได้นับถือเช่นนั้นด้วยซ้ำไป

นิยาย ได้แก่ เรื่องที่แต่งขึ้น เรื่องที่เล่ากันมา เรื่องที่นำมาอ้างเพื่อเปรียบเทียบให้ได้ใจความเป็นหลัก เช่น นิทาน ละคร ลิเก ซึ่งในท้องเรื่องนั้นอาจมีเนื้อหาที่ไม่เป็นความจริง แต่ผู้แต่งไม่ได้ตั้งใจให้คนหลงเชื่อ เพียงแต่แต่งแสดงเนื้อหาไปตามท้องเรื่อง

สำคัญผิด ได้แก่ คำพูดที่ผู้พูดสำคัญผิดว่าเป็นอย่างนั้น ทั้งที่ความจริงมิได้เป็นเช่นนั้น คือ ผู้พูดพูดไปตามความเข้าใจของตน เช่น ผู้พูดจำวันผิด จึงบอกผู้ถามไปตามวันที่จำผิดนั้น เป็นต้น

พลั้ง ได้แก่ คำพูดที่พลาดไปโดยที่ไม่ได้ตั้งใจหรือไม่ทันคิด เช่น ผู้พูดตั้งใจจะพูดอย่างหนึ่ง แต่กลับพลาดไปพูดเสียอีกอย่างหนึ่ง

๔. หลักวินิจฉัย การล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๔ ที่ทำให้ศีลขาด ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๔.๑ อตถํ วตฺถุ เรื่องไม่จริง

๔.๒ วิสํวาทนจิตฺตํ จิตคิดจะพูดให้ผิด

๔.๓ ตชฺโช วายาโม พยายามพูดออกไป

๔.๔ ปรสฺส ตทตฺถวิชานนํ คนอื่นเข้าใจเนื้อความนั้น

๕. โทษของการล่วงละเมิด การประพฤติมุสาวาท จะมีโทษมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่จะถูกตัดรอน หมายความว่า ถ้าการพูดเท็จนั้นทำให้เสียประโยชน์มากก็มีโทษมาก เช่น บุคคลที่ไม่ต้องการให้ของๆ ตน พูดออกไปว่า ไม่มี ก็ยังมีโทษน้อย แต่ถ้าเป็นพยานเท็จ ก่อให้เกิดความเสียหายมากก็มีโทษมาก เป็นต้น นอกจากนั้น ผู้ที่ล่วงละเมิดย่อมได้รับกรรมวิบาก ๕ อย่าง คือ

๕.๑ เกิดในนรก

๕.๒ เกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน

๕.๓ เกิดในกำเนิดเปรตวิสัย

๕.๔ มีวาจาไม่เป็นที่เชื่อถือ มีกลิ่นปากเหม็นจัด

๕.๕ ถูกกล่าวตู่อยู่เสมอ

๖. อานิสงส์ ผู้รักษาอุโบสถศีลข้อที่ ๔ ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๖.๑ มีอินทรีย์ ๕ ผ่องใส

๖.๒ มีวาจาไพเราะ มีไรฟันสม่ำเสมอเป็นระเบียบดี

๖.๓ มีร่างกายสมส่วนบริบูรณ์ ผิวพรรณเปล่งปลั่ง

๖.๔ มีกลิ่นปากหอมเหมือนกลิ่นดอกบัว

๖.๕ มีวาจาศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เชื่อถือของคนทั่วไป

๖.๖ ไม่ติดอ่าง ไม่เป็นใบ้

๖.๗ มีริมฝีปากแดงระเรื่อและริมฝีปากบาง

ตัวอย่างเรื่องที่เป็นโทษของการล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๔

เรื่องเจติยราชชาดก

ในอดีตกาล สมัยที่พระเจ้าอุปริจรราช ครองราชสมบัติอยู่ ณ โสตถิยนคร ในเจติยรัฐ พระองค์มีฤทธิ์ ๔ อย่าง มักเสด็จเหาะไปในอากาศ มีเทพบุตร ๔ องค์ ถือพระขรรค์รักษาอยู่ทั้ง ๔ ทิศ มีกลิ่นจันทน์หอมฟุ้งออกจากพระวรกาย มีกลิ่นอุบลหอมฟุ้งออกจากพระโอษฐ์ พระองค์มีปุโรหิตชื่อว่า กปิลพราหมณ์ กปิลพราหมณ์มีน้องชายชื่อโกรกลัมพกะ เป็นพาลสหายของพระเจ้าอุปริจรราชซึ่งเคยเล่าเรียนศิลปะในสำนักอาจารย์เดียวกันกับพระราชา ในสมัยที่พระราชายังเป็นพระราชกุมาร พระองค์ได้ทรงปฏิญญากะโกรกลัมพกพราหมณ์ไว้ว่า เมื่อเราได้ครองราชย์สมบัติแล้ว จักให้ตำแหน่งปุโรหิตแก่ท่าน

ครั้นพระองค์ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ก็ไม่อาจถอดกปิลพราหมณ์ ซึ่งเป็นปุโรหิตของพระชนกออกจากตำแหน่งปุโรหิตได้ ก็เมื่อกปิลปุโรหิตเข้าเฝ้า พระองค์ก็ทรงแสดงความยำเกรง ด้วยความเคารพในปุโรหิตนั้น พราหมณ์สังเกตอาการนั้นแล้วคิดว่า ธรรมดาการครองราชสมบัติ ต้องบริหารราชการร่วมกับผู้ที่มีวัยเสมอกันจึงจะดี จึงทูลลาบวช โดยทูลขอให้ทรงตั้งบุตรของตนเป็นปุโรหิต ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว เข้าไปบวชเป็นฤๅษี ณ พระราชอุทยาน ได้ฌานและอภิญญา โดยอาศัยลูกเป็นผู้บำรุง

โกรกลัมพกพราหมณ์ ผูกอาฆาตพี่ชายว่า พี่ชายของเรานี้แม้บวชแล้ว ก็ยังไม่ให้ฐานันดรแก่เรา วันหนึ่ง ขณะที่สนทนากัน พระราชาตรัสถามถึงการที่เขาไม่ได้ตำแหน่งปุโรหิต เขากราบทูลการที่ไม่ได้ตำแหน่งปุโรหิตนั้น ตนเองไม่ได้ทำ พี่ชายของตนเป็นคนทำ แต่ครั้งแรกนั้นข้าพระองค์ไม่อาจให้พระองค์ถอดพี่ชายจากฐานันดรเสียแล้วแต่งตั้งข้าพระองค์เป็นปุโรหิต เพราะเป็นตันติประเพณีที่สืบเนื่องมา

พระราชาจึงตรัสว่า จะแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ แล้วทำพี่ชายของโกรกลัมพกพราหมณ์ให้มีสถานภาพเป็นน้องชาย โดยจะทรงกระทำโดยมุสาวาท โกรกลัมพกพราหมณ์กราบทูลว่า พี่ชายของเขามีวิชาที่น่าอัศจรรย์ยิ่งนัก สามารถลวงพระองค์ด้วยอุบายที่ไม่จริง เช่น จักทำให้เทพบุตรทั้ง ๔ องค์หายตัว จักทำกลิ่นหอมที่ฟุ้งจากพระวรกายและพระโอษฐ์ให้กลายเป็นกลิ่นเหม็น จักทำพระองค์ให้เป็นเหมือนพลัดตกจากอากาศลงมายืนอยู่บนพื้นดิน พระองค์จักเป็นเหมือนถูกแผ่นดินสูบ พระองค์จักไม่อาจดำรงพระวาจาอยู่ได้ พระราชายังทรงยืนยันจะทรงกระทำเช่นนั้นถัดจากวันนั้นไป ๗ วัน

พระราชดำรัสนั้นได้แพร่สะพัดไปทั่วพระนคร มหาชนเกิดปริวิตกขึ้นอย่างนี้ว่า ได้ข่าวว่า พระราชาจักทรงทำมุสาวาท ทำเด็กให้เป็นใหญ่ จักให้ผู้ใหญ่คืนฐานันดรให้แก่เด็ก ขึ้นชื่อว่า มุสาวาท เป็นอย่างไรหนอ มีสีอะไรกันแน่ สีเขียวหรือสีเหลือง เป็นต้น เนื่องจาก ในสมัยนั้น เป็นสมัยที่ชาวโลกพูดแต่ความสัตย์ คนทั้งหลายจึงไม่รู้ว่า มุสาวาทนี้เป็นอย่างไร

แม้ลูกของปุโรหิต พอได้ยินข่าวนั้นแล้ว ก็ไปบอกบิดาว่า พระราชาจักทำมุสาวาท ทำพ่อให้เป็นเด็ก แล้วพระราชทานฐานันดรของลูกให้แก่อา กปิลดาบสกล่าวว่า ถึงพระราชา ทรงทำมุสาวาท ก็ไม่อาจพระราชทานฐานันดรของเราแก่อาเจ้าได้

ครั้นถึงวันที่ ๗ มหาชนคิดว่า จักดูมุสาวาท จึงไปประชุมกันที่พระลานหลวง ผูกเตียงซ้อนๆ กันขึ้นยืนดู พอพระราชาเสด็จไปประทับอยู่ในอากาศหน้าพระลานหลวง ท่ามกลางมหาชน พระดาบสได้เหาะมาแล้ว ลาดหนังรองนั่งตรงพระพักตร์พระราชา นั่งบัลลังก์ในอากาศ ทูลถามแลทราบว่า พระราชาทรงประสงค์จะทำมุสาวาท ทำเด็กให้เป็น ผู้ใหญ่ แล้วพระราชทานฐานันดรแก่โกรกลัมพกพราหมณ์

ลำดับนั้น พระดาบสได้กล่าวสอนพระราชาว่า ขึ้นชื่อว่ามุสาวาท เป็นบาปหนัก กำจัดคุณความดี ทำให้เกิดในอบายทั้ง ๔ ธรรมดาพระราชา เมื่อทรงทำมุสาวาท ย่อมชื่อ ว่าได้ทำลายธรรม ครั้นทำลายธรรมเสียแล้ว ย่อมได้ชื่อว่าทำลายตนนั่นเอง ถ้าพระองค์ จักทรงทำมุสาวาทจริง ฤทธิ์ ๔ อย่างของพระองค์ก็จักอันตรธานไป เทวดาทั้งหลายก็จะ พากันหลีกหนีไปเสีย พระโอษฐ์จักมีกลิ่นบูดเน่าเหม็นฟุ้งไป ย่อมพลัดพรากจากฐานะของตน แล้วถูกแผ่นดินสูบ

พระเจ้าอุปริจรราช ได้สดับโอวาทแล้วมีพระหทัยกลัว ทอดพระเนตรดูพระดาบส ลำดับนั้น โกรกลัมพกพราหมณ์จึงกราบทูลขอให้พระองค์อย่าทรงกลัว จงรักษาพระดำรัส ของพระองค์ไว้ พระราชาจึงได้ตรัสว่า ท่านเป็นน้องชาย โกรกลัมพกะเป็นพี่ชาย

ทันใดนั้น เทพบุตรทั้ง ๔ องค์ก็ไม่อารักขาคนพูดมุสาวาท ได้ทิ้งพระขรรค์ไว้ ใกล้พระบาทของพระราชา ได้อันตรธานหายตัวไปพร้อมกับที่พระราชาได้ตรัสมุสาวาท พระโอษฐ์ก็มีกลิ่นเหม็นเหมือนฟองไข่เน่าแตก พระวรกายก็มีกลิ่นเหม็นเหมือนส้วมที่เปิดไว้ ฟุ้งตลบไปทั่ว พระราชาตกจากอากาศประทับอยู่บนแผ่นดิน ฤทธิ์ทั้ง ๔ ได้เสื่อมไปแล้ว

ลำดับนั้น พระดาบสได้กราบทูลเตือนพระราชา ขอให้พระองค์อย่าได้ทรงกลัวเลย ถ้าพระองค์ตรัสสัจวาจา เขาก็จะทำสิ่งทั้งปวงให้กลับเป็นปกติ

พระราชานั้นตรัสว่า พระดาบสกล่าวอย่างนี้เพื่อจะลวงพระองค์ จึงตรัสกล่าวมุสาวาทเป็นครั้งที่สอง จึงได้ถูกแผ่นดินสูบลงไปแค่ข้อพระบาท ลำดับนั้น พระดาบสได้กราบทูลเตือนพระราชาขอให้พระองค์จงทรงกำหนดดูผลแห่งมุสาวาท ทำให้พระองค์ถูกแผ่นดินสูบไปแต่พระชงฆ์แล้ว และจะสูบลงไปอีก ถ้าพระองค์ตรัสสัจวาจา เขาก็อาจทำให้กลับเป็นปกติ

พระเจ้าอุปริจรราช ได้ทรงทำมุสาวาทเป็นครั้งที่สาม จึงถูกแผ่นดินสูบลงไปแต่พระชานุ ลำดับนั้นพระดาบสได้กราบทูลเตือนพระราชาขอให้พระองค์ตรัสสัจวาจา แล้วพระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราชวังตามเดิมได้ มิเช่นนั้น พระชิวหาของพระองค์จะแตกเป็นสองแฉกเหมือนลิ้นงู จะถูกแผ่นดินสูบลึกยิ่งลงไปอีก

พระราชามิได้ถือเอาถ้อยคำของพระดาบสนั้น ยังทรงทำมุสาวาทเป็นครั้งที่ ๔ จึงถูกแผ่นดินสูบลงไปแค่บั้นพระองค์ ลำดับนั้น พระดาบสได้กราบทูลเตือนพระราชาขอให้พระองค์ตรัสสัจวาจา แล้วพระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราชวังตามเดิมได้ มิเช่นนั้น พระชิวหาของพระองค์จะไม่มี จะถูกแผ่นดินสูบลึกยิ่งลงไปอีก พระเจ้าอุปริจรราช ได้ทำมุสาวาทเป็นครั้งที่ ๕ จึงถูกแผ่นดินสูบลงไปแค่พระนาภี ลำดับนั้น พระดาบสได้กราบทูลเตือนพระราชาขอให้พระองค์ตรัสสัจวาจา แล้วพระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราชวังตามเดิมได้ มิเช่นนั้น จะมีแต่พระธิดาเท่านั้นมาเกิด หามีพระราชโอรสมาเกิดในราชสกุลไม่ จะถูกแผ่นดินสูบลึกยิ่งลงไปอีก

พระราชามิได้ทรงเชื่อถือถ้อยคำ ตรัสมุสาวาทเช่นนั้นอีกเป็นครั้งที่ ๖ ถูกแผ่นดินสูบลงไปแต่พระถัน ลำดับนั้น พระดาบสได้กราบทูลเตือนพระราชาขอให้พระองค์ตรัสสัจวาจา แล้วพระองค์ก็จะประทับอยู่ในพระราชวังตามเดิมได้ มิเช่นนั้น จะไม่มีพระราชโอรส ถ้ามีก็จะเสด็จหนีไปยังทิศต่างๆ หมด และจะถูกแผ่นดินสูบลึกยิ่งลงไป

พระเจ้าอุปริจรราชมิได้ทรงเชื่อถือถ้อยคำของพระดาบส เพราะโทษคือการคบคนชั่วเป็นมิตร ได้ทรงทำมุสาวาทเช่นนั้นอีกเป็นครั้งที่ ๗ ทันใดนั้น แผ่นดินได้แยกออกเป็นสองช่อง มีเปลวไฟจากอเวจี พลุ่งขึ้นไหม้พระราชา

มหาชนพากันตกใจกลัวว่า พระเจติยราช ด่าพระฤาษี กล่าวมุสาวาท ตกนรกอเวจีแล้ว พระโอรส ๕ องค์ของพระเจ้าเจติยราชพากันหมอบลงที่เท้าของพระดาบสกล่าวว่า ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของพวกข้าพเจ้าเถิด พระดาบสทูลว่า พระชนกของพระองค์ยังธรรมให้พินาศ กล่าวมุสาวาท ด่าพระฤาษีจึงตกนรกอเวจี ขึ้นชื่อว่าธรรมนี้อันบุคคลทำลายแล้วย่อมทำลายบุคคลนั้น พวกพระองค์ทั้งหลายก็จะไม่สามารถประทับอยู่ในพระนครนี้ได้ แล้วให้ทั้ง ๕ พระองค์เสด็จออกไปยังทิศต่างๆ เพื่อสร้างพระนครใหม่

ตัวอย่างเรื่องที่เป็นอานิสงส์ของการรักษาสิกขาบทที่ ๔

เรื่อง สุวรรณสามชาดก

ในอดีตกาล ณ ที่ไม่ไกลแต่กรุงพาราณสี มีบ้านนายพรานหลังหนึ่งริมแม่น้ำฝั่งนี้ และมีบ้านนายพรานอีกหลังหนึ่งริมฝั่งโน้น นายบ้านทั้งสองเป็นสหายกัน ในเวลาที่ยังหนุ่มอยู่ เขาได้ทำกติกาสัญญากันอย่างนี้ว่า ถ้าข้างหนึ่งมีธิดา ข้างหนึ่งมีบุตร เราจักให้แต่งงานกัน ลำดับนั้น ในเรือนของนายบ้านฝั่งนี้คลอดบุตร ชื่อว่า ทุกูลกุมาร อีกฝั่งคลอดธิดาชื่อว่า ปาริกากุมารี เด็กทั้งสองรูปงาม น่ารัก มีผิวพรรณดังทองคำ แม้เกิดในสกุลนายพรานก็ไม่ทำปาณาติบาต

กาลต่อมา เมื่อทุกูลกุมารมีอายุได้ ๑๖ ปี บิดามารดาพูดว่า จะนำกุมาริกามาเพื่อเจ้า แต่ทุกูลกุมารมาจากพรหมโลก เป็นสัตว์บริสุทธิ์ จึงปิดหูทั้งสองบอกว่าไม่ต้องการอยู่ครองเรือน โปรดอย่าได้พูดอย่างนี้ แม้บิดามารดาพูดอยู่ถึงสองครั้งสามครั้ง ก็ไม่ปรารถนา ฝ่ายปาริกา-กุมารี แม้บิดามารดาของเธอก็พูดว่า จะให้ลูกแต่งงานกับบุตรของสหาย ซึ่งมีรูปงาม น่ารัก มีผิวพรรณดั่งทองคำ ปาริกากุมารีก็กล่าวห้ามอย่างเดียวกัน แล้วปิดหูทั้งสองเสีย เพราะนางมาแต่พรหมโลก เป็นสัตว์บริสุทธิ์เช่นกัน

ในคราวนั้น ทุกูลกุมารได้ส่งข่าวลับไปถึงปาริกากุมารีว่า ถ้าเธอมีความต้องการด้วยเมถุนธรรม ก็จงไปสู่เรือนของบุคคลอื่น ฉันไม่มีความพอใจในเมถุน แม้นางปาริกาก็ส่งข่าวลับไปถึงทุกูลกุมารเช่นนั้น แต่บิดามารดาได้กระทำการแต่งงานให้เธอทั้งสองผู้ไม่ปรารถนาเรื่องประเวณีเลย เธอทั้งสองมิได้หยั่งลงสู่สมุทรคือกิเลส อยู่ด้วยกันเหมือนมหาพรหม ฉะนั้น ฝ่ายทุกูลกุมารไม่ฆ่าปลาหรือเนื้อ โดยที่สุดก็ไม่ขายแม้กระทั่งเนื้อที่บุคคลนำมา

ลำดับนั้น บิดามารดาพูดกะเขาว่าเจ้าเกิดในสกุลนายพราน ไม่ปรารถนาอยู่ครองเรือน ไม่ทำการฆ่าสัตว์ เจ้าจักทำอะไรได้ ทุกูลกุมารจึงขอท่านทั้งสองอนุญาตให้บวช บิดามารดาก็อนุญาตว่า ถ้าเช่นนั้น เจ้าทั้งสองจงบวชเถิด ทุกูลกุมารและปาริกากุมารีก็ยินดีร่าเริง ไหว้บิดามารดา แล้วออกจากบ้าน เข้าสู่ป่าหิมวันต์ทางฝั่งแม่น้ำคงคา มุ่งตรงสู่แม่น้ำมิคสัมมตา

ขณะนั้น พิภพแห่งท้าวสักกเทวราชสำแดงอาการเร่าร้อน ท้าวสักกเทวราช ทรงหวนรำลึกดู ก็ทรงทราบเหตุการณ์นั้น จึงตรัสเรียกพระวิสสุกรรมเทพบุตรมาให้ไปเนรมิตบรรณศาลาและบรรพชิตบริขารให้กับกุมารและกุมารีทั้งสอง ไล่เนื้อและนกที่มีสำเนียง

ไม่เป็นที่ชอบใจให้หนีไป แล้วเนรมิตมรรคาช่องทางที่เดินได้คนเดียว กุมารกุมารีเดินไปตามทางนั้น ถึงอาศรมบท ทุกูลบัณฑิตเข้าสู่บรรณศาลา เห็นบรรพชิตบริขารก็ทราบว่าท้าวสักกะประทานให้ จึงเปลื้องผ้าสาฎกออก นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้สีแดง พาดหนังเสือบนบ่า ผูกมณฑลชฎาทรงเพศฤาษีแล้วให้นางปาริกาบวชเป็นฤาษิณี ฤาษีฤาษิณีทั้งสองเจริญเมตตาภูมิกามาพจรอาศัยอยู่ในที่นั้น แม้ฝูงเนื้อและนกทั้งปวง ก็กลับได้เมตตาจิตต่อกันและกันด้วยอานุภาพเมตตาแห่งฤาษีฤาษิณีทั้งสองนั้น บรรดาสัตว์เหล่านั้นไม่มีสัตว์ตัวใดเบียดเบียนกันเลย ฝ่ายฤาษิณีลุกขึ้นแต่เช้า ตั้งน้ำดื่มและของฉันแล้วกวาดอาศรมบททำกิจทั้งปวง ฤาษีฤาษิณีทั้งสองนั้น นำผลไม้เล็กใหญ่มาฉัน แล้วเข้าสู่บรรณศาลาของตนๆ เจริญสมณธรรมอยู่ ณ ที่นั้นตลอดมา

ท้าวสักกเทวราชเสด็จมาสู่ที่บำรุงแห่งนักบวชทั้งสองนั้น วันหนึ่งพระองค์ทรงพิจารณาเห็นอันตรายของนักบวชทั้งสองนั้นว่า จักษุทั้งสองข้างของท่านทั้งสองนี้จักมืดบอด จึงลงมาจากเทวโลกเข้าไปหาฤาษีแล้วตรัสบอกว่า อันตรายจะปรากฏแก่ท่านทั้งสอง ควรที่ท่านทั้งสองจะได้บุตรไว้สำหรับปรนปฏิบัติ ขอท่านทั้งสองจงเสพโลกธรรม ฤาษีได้สดับคำของท้าวสักกเทวราชจึงกล่าวว่า เราทั้งสองแม้คราวที่อยู่ครองเรือนก็หาได้เสพโลกธรรมไม่ เราทั้งสองละโลกธรรมนี้ เกลียดดุจกองคูถอันเต็มไปด้วยหนอน ก็ในบัดนี้ เราทั้งสองเข้าป่าบวชเป็นฤาษี จักกระทำกรรมเช่นนี้ได้อย่างไรเล่า ท้าวสักกเทวราชตรัสว่าไม่ต้องทำอย่างนั้น ทำแต่เพียงเอามือลูบท้องฤาษิณีในเวลานางมีระดู ฤาษีรับว่าถ้าทำแค่นั้นก็ทำได้ จึงบอกฤาษิณีให้รู้ตัว แล้วเอามือลูบท้องนางในเวลาที่นางมีระดู

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์จุติจากเทวโลก ถือปฏิสนธิในท้องฤาษิณี กาลล่วงไปได้สิบเดือน ฤาษิณีก็คลอดบุตรมีผิวพรรณดั่งทองคำ ด้วยเหตุนั้นเอง บิดามารดาจึงตั้งชื่อบุตรว่าสุวรรณสามกุมาร เวลาที่ฤาษิณีไปป่าเพื่อหามูลผลาผล นางกินรีทั้งหลายที่อยู่ภายในบรรพตได้ทำหน้าที่นางนม ฤาษีฤาษิณีทั้งสองสรงน้ำพระโพธิสัตว์แล้ว ให้บรรทมในบรรณศาลา แล้วพากันไปหาผลไม้เล็กใหญ่ ในขณะนั้น นางกินรีทั้งหลาย อุ้มกุมารไปสรงน้ำที่ซอกเขาเป็นต้น แล้วขึ้นสู่ยอดบรรพต ประดับด้วยบุปผชาติต่างๆ แล้วฝนหรดาลและมโนศิลาเป็นต้นที่แผ่นศิลา ประให้เป็นเม็ดที่หน้าผากแล้วนำมาให้นอนในบรรณศาลา ฤาษิณีกลับมาก็ให้บุตรดื่มนม กาลต่อมา บิดามารดาดูแลรักษาบุตรนั้น จนมีอายุได้ ๑๖ ปี ให้นั่งอยู่ในบรรณศาลา ตนเองพากันไปป่าเพื่อหามูลผลาผลในป่า ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงคิดว่าอันตรายอะไรๆ จะพึงมีแก่บิดามารดาของเรา ในกาลใดกาลหนึ่งข้างหน้าเป็นแน่ จึงสังเกตทางที่บิดามารดาไป

อยู่มาวันหนึ่ง เมื่อฤาษีฤาษิณีทั้งสองนำมูลผลาผลในป่ากลับมาในเวลาเย็น พอถึงที่ใกล้อาศรมบท มหาเมฆตั้งขึ้น ฝนตก ท่านทั้งสองจึงเข้าไปสู่โคนไม้แห่งหนึ่ง ยืนอยู่บนยอดจอมปลวก อสรพิษอยู่ภายในจอมปลวกนั้น ถูกน้ำฝนที่เจือด้วยกลิ่นเหงื่อจากสรีระของฤาษีฤาษิณีไหลลงเข้ารูจมูก มันจึงโกรธแล้วพ่นลมในจมูกออกมา ลมในจมูกนั้นถูกจักษุทั้งสองข้างของฤาษีฤาษิณีนั้น ทั้งสองก็เป็นคนจักษุมืดไม่เห็นกันและกัน ฤาษีเรียกฤาษิณีมาต่างบอกกันและกันว่า จักษุทั้งสองมืดบอด มองไม่เห็นกัน ทั้งสองมองไม่เห็นทางก็ยืนคร่ำครวญอยู่ด้วยความเข้าใจว่าบัดนี้ชีวิตของเราทั้งสองหมดแล้ว

ก็ฤาษีฤาษิณีทั้งสองนั้น มีบุรพกรรมโดยทั้งสองนั้นในปางก่อนเกิดในสกุลแพทย์ ครั้งนั้น แพทย์นั้นรักษาโรคนัยน์ตาของบุรุษร่ำรวยคนหนึ่ง บุรุษนั้นจักษุหายดีแล้ว ไม่ให้ค่ารักษา แพทย์จึงโกรธเขา กลับไปเรือนแจ้งเรื่องนั้นแก่ภรรยาปรึกษากันว่าจะทำอย่างไรดี ฝ่ายภริยาได้ฟังก็โกรธ แนะนำให้สามีประกอบยาขนานหนึ่งให้ตาทั้งสองของบุรุษนั้นให้บอดเสีย สามีเห็นดีด้วย จึงออกไปหาบุรุษนั้น ได้กระทำเช่นนั้ ต่อไม่นานนัก บุรุษนั้นตาบอดทั้งสองข้าง ฤาษีฤาษิณีทั้งสองมีจักษุมืดบอดด้วยบาปกรรมดังกล่าวมานี้

ลำดับนั้น สุวรรณสามกุมารคิดว่า บิดามารดาเคยกลับเวลานี้ ท่านทั้งสองจะเป็นอย่างไรหนอ จึงเดินสวนทางร้องเรียกหาไป ท่านทั้งสองนั้นจำเสียงบุตรได้ก็ขานรับ แล้วกล่าวห้ามด้วยความรักในบุตรว่า มีอันตรายในที่นี้ลูกอย่าเข้ามาเลย สุวรรณสามกุมารตอบว่า ถ้าเช่นนั้น ขอให้พ่อแม่จับปลายไม้เท้านี้แล้วออกมาหาลูกเถิด สุวรรณสามกุมารถามว่า ตาพ่อแม่บอดเพราะเหตุอะไร บิดามารดาก็เล่าเรื่องที่เกิดขึ้นให้ฟัง สุวรรณสามกุมารได้ฟังก็รู้ว่าเป็นเพราะอสรพิษมีในจอมปลวกนั้น

สุวรรณสามกุมารเห็นบิดามารดาแล้วก็ร้องไห้และหัวเราะ บิดามารดาจึงถามถึงสาเหตุที่ร้องไห้และหัวเราะ สุวรรณสามกุมารตอบว่า ลูกร้องไห้ ด้วยความเสียใจว่า ตาของพ่อแม่บอดในเวลาที่ลูกยังเด็กอยู่ แต่ที่หัวเราะก็ด้วยความดีใจว่าจักได้ปรนนิบัติบำรุงท่านทั้งสองตั้งแต่บัดนี้ ขอให้พ่อแม่อย่าได้คิดอะไรเลยลูกจักปรนนิบัติบำรุงให้ผาสุก พระมหาสัตว์ปลอบโยนให้บิดามารดาเกิดความเบาใจ แล้วนำกลับไปยังอาศรมบท ผูกเชือกให้เป็นราวในสถานที่ทุกแห่ง คือที่พักกลางคืน ที่พักกลางวัน ที่จงกรม ที่บรรณศาลา ที่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะ สำหรับให้บิดามารดาจับถือเดินไป ตั้งแต่นั้นมา ก็ให้บิดามารดาอยู่แต่ในอาศรมบท ตนเองออกไปนำมูลผลาผลในป่ามาให้ กวาดที่อยู่ตั้งแต่เช้า ไหว้บิดามารดาแล้วถือหม้อน้ำ

ไปสู่มิคสัมมตานที นำน้ำดื่มมา จัดตั้งของฉันไว้ จัดเตรียมไม้สีฟันและน้ำบ้วนปากเป็นต้น ให้ผลาผลที่มีรสอร่อยแก่ท่านทั้งสองก่อน แล้วตนเองจึงบริโภคผลาผลที่เหลือทีหลัง เสร็จกิจบริโภคแล้วก็ไหว้ลาบิดามารดา มีฝูงมฤคแวดล้อม เข้าป่าเพื่อหาผลาผล เหล่ากินนรที่เชิงบรรพตก็แวดล้อมและช่วยเก็บผลาผลให้ เวลาเย็นสุวรรณสามกุมารกลับมาอาศรมบท เอาหม้อตักน้ำมาตั้งไว้ ต้มน้ำแล้วอาบและล้างเท้าให้แก่บิดามารดาตามอัธยาศัย นำกระเบื้องถ่านเพลิงมาให้ผิง เช็ดมือเช็ดเท้าแล้วให้บิดามารดาบริโภคผลาผล ส่วนตนเองภายหลังจัดวางผลาผลที่เหลือไว้ในอาศรมบท สุวรรณสามกุมารได้ปรนนิบัติบำรุงบิดามารดาโดยทำนองนี้ตลอดมา

สมัยนั้น พระราชาพระนามว่าปิลยักขราช เสวยราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี พระองค์ทรงอยากได้เนื้อมฤค จึงมอบราชสมบัติให้พระชนนีปกครอง เตรียมอาวุธเข้าสู่ป่าหิมวันต์ ทรงฆ่ามฤคทั้งหลายเสวยเนื้อ เสด็จถึงมิคสัมมตานที ลุถึงท่าที่สุวรรณสามโพธิสัตว์ตักน้ำตามลำดับ ทอดพระเนตรเห็นรอยเท้ามฤค ก็ทรงเอากิ่งไม้มีสีเขียวทำซุ้มโก่งคันศรสอดลูกศรอาบยาพิษ ประทับนั่งเตรียมอยู่ในซุ้มนั้น ฝ่ายสุวรรณสามกุมารนำผลาผลมาในเวลาเย็น วางไว้ในอาศรมบท ไหว้บิดามารดา ลาไปตักน้ำ ถือหม้อน้ำมีฝูงมฤคแวดล้อม ให้มฤคสองตัวเดินเคียงกัน วางหม้อน้ำดื่มบนหลังมฤคทั้งสองโดยเอามือประคองไว้ ไปสู่ท่าน้ำ ฝ่ายพระราชาประทับอยู่ในซุ้ม ทอดพระเนตรเห็นสุวรรณสามกุมารเดินมาทรงคิดว่า เราเที่ยวมาในป่าหิมวันต์ตลอดกาลนานถึงเพียงนี้ ยังไม่เคยเห็นมนุษย์เลย เขาจะเป็นเทวดาหรือนาคหนอ ถ้าเราจักเข้าไปไต่ถาม ถ้าเขาเป็นเทวดาก็จักเหาะขึ้นสู่อากาศ ถ้าเป็นนาคก็จักดำดินไป แต่เราจะอยู่ในป่าหิมวันตประเทศตลอดเวลาก็หาไม่ ถ้าเราจักกลับกรุงพาราณสี อมาตย์ทั้งหลายถามเราเกี่ยวกับเขา ก็จะตอบไม่ได้ เขาก็จักติเตียนเรา เพราะเหตุนั้น เราจักยิงผู้นี้ทำให้ทุรพลภาพแล้วจึงถามเรื่องของเขา ลำดับนั้น ในเมื่อฝูงมฤคนั้นลงดื่มน้ำแล้วขึ้นมา สุวรรณสามกุมารจึงค่อย ๆ ลงอาบน้ำ ระงับความกระวนกระวายแล้วขึ้นจากน้ำ นุ่งห่มผ้าเปลือกไม้สีแดง เอาหนังเสือพาดเฉวียงบ่า ยกหม้อน้ำขึ้นวางบนบ่าซ้าย ก็ในกาลนั้น พระราชาทรงคิดว่า บัดนี้เป็นเวลาที่เราควรจะยิงได้ จึงยกลูกศรอาบยาพิษนั้นขึ้น ยิงสุวรรณสามกุมารถูกข้างขวาทะลุออกข้างซ้าย ฝูงมฤครู้ว่าสุวรรณสามกุมารถูกยิง ตกใจกลัววิ่งหนีไป ฝ่ายสุวรรณสามแม้ถูกยิง ก็ประคองหม้อน้ำไว้ ตั้งสติค่อย ๆ วางหม้อน้ำลง คุ้ยเกลี่ยทรายตั้งหม้อน้ำ กำหนดทิศหันศีรษะไปทางทิศที่บิดามารดาอยู่ เป็นดุจสุวรรณปฏิมา นอนบนทรายมีพรรณดังแผ่นเงิน ตั้งสติกล่าวว่า ชื่อว่าบุคคลผู้มีเวรของเราในป่าหิมวันต์นี้ไม่มี บุคคล

ผู้มีเวรของบิดามารดาของเราก็ไม่มี กล่าวดังนี้แล้วถ่มโลหิตในปาก ยังไม่เห็นพระราชาเลย เมื่อจะถามจึงกล่าวคาถาความว่า ใครหนอใช้ลูกศรยิงเรา ผู้ประมาท กำลังแบกหม้อน้ำอยู่ กษัตริย์ พราหมณ์ หรือแพศย์ที่ยิงเราแล้วซ่อนตัวอยู่ เมื่อกล่าวอย่างนี้แล้ว เพื่อจะแสดงความที่ร่างกายของตนไม่ได้เป็นอาหาร จึงกล่าวคาถาที่สองความว่า เนื้อของเราก็กินไม่ได้ หนังก็ไม่มีประโยชน์ เมื่อเป็นเช่นนี้ เป็นเพราะเหตุอะไรหนอจึงเห็นว่าเราเป็นผู้สมควรถูกยิง จึงถามถึงชื่อผู้ที่ยิง

พระราชาทรงสดับดังนั้น ทรงดำริว่า บุรุษนี้แม้ถูกเรายิงด้วยลูกศรอาบยาพิษล้มลงแล้ว ก็ไม่ด่าไม่ตัดพ้อเรา เรียกหาเราด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ เราจักไปหาเขา แล้วเสด็จไปประทับยืนในที่ใกล้สุวรรณสามกุมาร แล้วตรัสความว่า เราเป็นพระราชาของชาวกาสี นามว่าพระเจ้าปิลยักษ์ เราละแว่นแคว้นเที่ยวแสวงหามฤค เพราะความโลภ เป็นผู้เก่งเรื่องการยิงธนูแม่นยำ แม้ช้างมาสู่ระยะลูกศรก็ไม่อาจหนีพ้นไปได้ แล้วตรัสถามถึงชื่อและบิดามารดาของสุวรรณสาม

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้ว ดำริว่า ถ้าเราบอกว่า เราเป็นเทวดา นาค ยักษ์ กินนร หรือเป็นกษัตริย์เป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง พระราชาก็จะเชื่อคำของเรา เราควรกล่าวความจริงเท่านั้น แล้วจึงกราบทูลว่า ข้าพระองค์เป็นบุตรฤๅษี เป็นหลานของนายพราน ชื่อว่า สามะ วันนี้ใกล้จะตายนอนอยู่อย่างนี้ เพราะถูกพระองค์ยิงด้วยลูกศรใหญ่อาบยาพิษ เหมือนมฤคที่ถูกนายพรานป่ายิง ขอพระองค์จงทอดพระเนตรข้าพระองค์ผู้นอนจมเลือดอยู่ และทอดพระเนตรลูกศรที่เสียบข้างขวาทะลุข้างซ้าย ข้าพระองค์บ้วนเลือด กระสับกระส่ายอยู่ ขอทูลถามพระองค์ว่า พระองค์ยิงแล้วจะซ่อนตัวเองอยู่ทำไม เสือเหลืองถูกฆ่าเพราะหนัง ช้างถูกฆ่าเพราะงา แล้วข้าพระองค์ถูกยิงเพราะเหตุอะไร

พระราชาทรงสดับคำของสุวรรณสามกุมารแล้ว ไม่ตรัสบอกตามจริง ตรัสคำเท็จว่า มฤคที่เราเห็นพอมาในระยะลูกศร พอมันเห็นท่านแล้วก็หนีไปหมด เราโกรธจึงยิงท่าน

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทูลพระราชาว่า พระองค์ตรัสอะไร ขึ้นชื่อว่ามฤคในป่าหิมวันต์นี้ที่เห็นข้าพระองค์แล้วหนีไป ไม่มี ตั้งแต่ข้าพระองค์จำความได้ รู้จักถูกผิด ฝูงมฤคในป่าแม้จะดุร้าย ก็ไม่สะดุ้งกลัวข้าพระองค์ และตั้งแต่ปฐมวัยข้าพระองค์นุ่งผ้าเปลือกไม้ ฝูงมฤคในป่าแม้ดุร้าย ก็ไม่สะดุ้งกลัวข้าพระองค์ ฝูงกินนรผู้ขลาดที่อยู่ภูเขาคันธมาทน์ เห็นข้าพระองค์ก็ไม่สะดุ้งกลัว พวกเราต่างรักใคร่กันไม่ว่าจะไปภูเขาและป่า เมื่อเป็นเช่นนี้ มฤคทั้งหลายเห็นข้าพระองค์แล้วจะตกใจเพราะอะไร

พระราชาได้สดับดังนั้นแล้ว ทรงดำริว่า เรายิงสุวรรณสามผู้ไร้ความผิดแล้วยังกล่าวมุสาวาทอีก เราจักกล่าวคำจริงเท่านั้น ตรัสว่า เรากล่าวท็จ ความจริงมฤคเห็นท่านแล้วหาได้สะดุ้งกลัวไม่ เราถูกความโกรธและความโลภครอบงำแล้ว จึงได้ยิงท่าน และทรงทราบว่าสุวรรณสามนี้ไม่ได้อยู่ป่าคนเดียวเท่านั้น คงมีญาติแน่นอน พระราชาตรัสถามเขาความว่าท่านมาจากที่ไหน หรือใครให้ท่านมาอยู่ที่นี่ ท่านไปตักน้ำที่แม่น้ำมิคสัมมตาแล้วก็กลับมาทำไม

พระโพธิสัตว์ได้สดับพระดำรัสของพระราชาแล้ว กลั้นความเจ็บปวด บ้วนเลือดแล้วกล่าวคาถาความว่า บิดามารดาของข้าพระองค์ตาบอด ข้าพระองค์เลี้ยงท่านทั้งสอง อยู่ในป่าใหญ่ และจะนำน้ำไปให้ท่านทั้งสองนั้น จึงได้มาที่แม่น้ำมิคสัมมตานี้ แล้วบ่นรำพันปรารภถึงบิดามารดาว่า อาหารของบิดามารดานั้นยังพอมีอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ ชีวิตของท่านจักดำรงอยู่ได้ราว ๖ วัน ท่านทั้งสองตาบอด เกรงว่าจักตายเสีย เพราะไม่ได้ดื่มน้ำ ความทุกข์ที่ถูกยิงนี้ไม่ใช่ความทุกข์ที่ใหญ่เลย เพราะเป็นความทุกข์ที่คนจะต้องประสบอยู่แล้ว ส่วนความทุกข์ที่ไม่ได้เห็นบิดามารดา เป็นความทุกข์ที่ยิ่งใหญ่ บิดามารดาจะเป็นกำพร้าเข็ญใจ จะร้องไห้อยู่ตลอดคืน จักเหือดแห้งไปในครึ่งคืนหรือถึงตอนเช้าเลยทีเดียว ดุจแม่น้ำเล็กในฤดูร้อน ข้าพระองค์เคยหมั่นบำรุงบำเรอนวดมือเท้าของท่านทั้งสอง บัดนี้ท่านทั้งสองไม่เห็นข้าพระองค์จักบ่นเรียกหา ลูกศรคือความโศกที่สองนี้แหละทำให้หัวใจของข้าพระองค์หวั่นไหวเพราะไม่ได้เห็นท่านทั้งสองผู้มีจักษุมืด ข้าพระองค์เห็นจักตายเสีย

พระราชาทรงฟังความคร่ำครวญของพระโพธิสัตว์ ทรงดำริว่า บุรุษนี้เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ตั้งอยู่ในธรรม ปรนนิบัติบิดามารดาอย่างเยี่ยมยอด บัดนี้ ได้รับความทุกข์ถึงเพียงนี้ยังคร่ำครวญถึงบิดามารดา เราได้ทำความผิดในบุรุษผู้สมบูรณ์ด้วยคุณธรรมอย่างนี้ เราควรปลอบใจบุรุษนี้อย่างไรดีหนอ แล้วทรงสันนิษฐานว่า ในเวลาที่เราตกนรก ราชสมบัติจักช่วยอะไรได้ เราจักปรนนิบัติบิดามารดาของบุรุษนี้อย่างที่เขากระทำ การตายของบุรุษนี้จักเป็นเหมือนไม่ตาย ด้วยประการฉะนี้ จึงตรัสความว่า ท่านอย่าคร่ำครวญมากเลย เราเก่งเรื่องธนูศิลป์ ยิงแม่นยำนัก จักฆ่ามฤค และแสวงหามูลอาหารป่ามาเลี้ยงบิดามารดาของท่าน บิดามารดาของท่านอยู่ที่ป่าไหน เราจักเลี้ยงบิดามารดาของท่าน ให้เหมือนกับที่ท่านเลี้ยง

ลำดับนั้น สุวรรณสามกุมารได้ฟังพระราชดำรัสของพระราชานั้นแล้วจึงกราบทูลว่าถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์โปรดเลี้ยงดูบิดามารดาของข้าพระองค์เถิด เมื่อจะชี้หนทางให้ทรงทราบ จึงทูลบอกหนทางที่เดินได้เฉพาะคนเดียว ซึ่งอยู่ทางหัวนอนของตน ให้พระราชา

เสด็จไปแต่ที่นี้ระหว่างกึ่งเสียงกู่ ก็จะถึงสถานที่อยู่ของบิดามารดาแล้วเลี้ยงดูท่านทั้งสองในสถานที่นั้นเถิด

สุวรรณสามกุมาร กราบทูลชี้ทางแล้วอดกลั้นเวทนาเห็นปานนั้นไว้ด้วยความรักยิ่งในบิดามารดา ประคองอัญชลีทูลวิงวอนขอให้เลี้ยงดูบิดามารดา และกราบทูลอย่างนี้อีกว่า ข้าพระบาทขอน้อมกราบพระองค์ ขอพระองค์ทรงบำรุงเลี้ยงบิดามารดาผู้ตาบอดของข้าพระองค์ ข้าพระองค์ขอประคองอัญชลีถวายบังคมพระองค์ ขอพระองค์มีพระดำรัสกะบิดามารดาของข้าพระองค์ให้ทราบว่า ข้าพระองค์ไหว้นบท่านทั้งสองด้วย

พระราชาทรงรับคำ สุวรรณสามกุมารฝากการไหว้บิดามารดาแล้วก็ถึงวิสัญญีสลบนิ่งไปเมื่อกล่าวมาได้เพียงเท่านี้ก็ดับลมหายใจ ไม่ได้กล่าวอะไรอีกเลย ก็ในกาลนั้นถ้อยคำที่เป็นไปอาศัยหทัยรูป ซึ่งติดต่อจิตของสุวรรณสามกุมารนั้นขาดแล้ว เพราะกำลังแห่งพิษซาบซ่าน ปากก็ปิด ตาก็หลับ มือเท้าแข็งกระด้าง ร่างกายทั้งสิ้นเปื้อนเลือด ลำดับนั้นพระราชาทรงคิดว่า สุวรรณสามนี้พูดกับเราอยู่เดี๋ยวนี้ เป็นอะไรไปหนอ จึงทรงพิจารณาตรวจดูลมหายใจของพระโพธิสัตว์ ก็ทรงทราบว่า บัดนี้สุวรรณสามเสียชีวิตแล้ว ไม่สามารถที่จะกลั้นความโศกไว้ได้ ก็วางพระหัตถ์ไว้บนพระเศียรคร่ำครวญรำพันด้วยเสียงอันดัง

กาลนั้น เทพธิดามีนามว่าพสุนธรี อยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ เคยเป็นมารดาของสุวรรณ-สามกุมารในชาติที่ ๗ เฝ้าดูแลอยู่เป็นนิจด้วยความรักในบุตร ก็ในวันนั้นนางมัวเสวยทิพยสมบัติอยู่จึงมิได้ดูแล ต่อเมื่อในเวลาที่สุวรรณสามกุมารสลบ นางพิจารณาดูก็รู้ว่าพระเจ้าปิลยักษ์ยิงบุตรของนาง จึงพร่ำรำพันด้วยเสียงอันดังว่า ถ้าเราจักไม่ไปที่นั้น สุวรรณสามบุตรของเราจักพินาศอยู่ในที่นี้ แม้พระหทัยของพระราชาก็จักแตก บิดามารดาของสามะจักอดอาหาร จะไม่ได้น้ำดื่ม จักเหือดแห้งตาย ต่อเมื่อเราไปที่นั้น พระราชาจักถือเอาหม้อน้ำดื่มไปสู่ที่อยู่ของบิดามารดาของสุวรรณสามนั้น และแล้วก็จักรับสั่งว่า เราฆ่าบุตรของท่านเสียแล้ว แล้วจักนำท่านทั้งสองนั้นไปสู่ที่อยู่ของสุวรรณสาม เมื่อเป็นเช่นนี้ ฤาษีฤาษิณีและเราจักทำสัจกิริยา พิษในตัวสุวรรณสามก็จักหาย บุตรของเราจักได้ชีวิตคืนมา จักษุทั้งสองข้างของบิดามารดาสุวรรณสามก็จักแลเห็นเป็นปกติ และพระราชาจักได้ทรงสดับธรรมเทศนาของสุวรรณสาม เสด็จกลับพระนคร จักทรงบริจาคมหาทาน ครองราชสมบัติโดยยุติธรรมได้ไปสู่สวรรค์ เพราะเหตุนั้น เราจะไปในที่นั้น เทพธิดานั้นจึงไปสถิตอยู่ในอากาศโดยไม่ปรากฏกายที่ฝั่งมิคสัมมตานที กล่าวอนุเคราะห์กับพระเจ้าปิลยักขราชว่า พระองค์ทำความผิดมาก ได้ทำกรรมอันชั่วช้า บิดามารดาและบุตรทั้งสามคนนี้ ไม่มีความประทุษร้าย

ถูกพระองค์ฆ่าเสียด้วยลูกศรลูกเดียวกัน เชิญเสด็จมาเถิด ข้าพเจ้าจะพร่ำสอนพระองค์ด้วยวิธีที่พระองค์จะได้ไปสู่สวรรค์ พระองค์จงเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอดโดยธรรม

พระราชาทรงสดับคำของเทพธิดาแล้ว ทรงเชื่อว่า เราเลี้ยงบิดามารดาของสุวรรณสามแล้ว จักไปสู่สวรรค์ ทรงดำริว่า เราจะต้องการราชสมบัติทำไมเล่า เราจักเลี้ยงดูท่านทั้งสอง ทรงตั้งพระหฤทัยมั่น ทรงทำความโศกให้เบาบาง เข้าพระหฤทัยว่า สุวรรณสามโพธิสัตว์เสียชีวิตแล้ว จึงทรงบูชาสรีระของพระโพธิสัตว์นั้น ด้วยดอกไม้ต่างๆ ประพรมด้วยน้ำ ทำประทักษิณ ๓ รอบ ทรงกราบในฐานะทั้งสี่ แล้วถือหม้อน้ำที่พระโพธิสัตว์ใส่ไว้เต็ม ถึงความโทมนัส เสด็จบ่ายพระพักตร์ไปทางทิศทักษิณ

ปกติพระราชาเป็นผู้มีพระกำลังมาก ทรงถือหม้อน้ำเข้าไปสู่อาศรมบท ถึงประตูบรรณศาลาของทุกูลบัณฑิต ดุจคนกระแทกอาศรมให้กระเทือน ทุกูลบัณฑิตนั่งอยู่ภายในได้ฟังเสียงฝีพระบาทแห่งพระเจ้าปิลยักขราช ก็นึกในใจว่า นี้ไม่ใช่เสียงฝีเท้าสุวรรณสามบุตรของเรา เสียงฝีเท้าใครหนอ เมื่อจะถามจึงกล่าวคาถาความว่า นั่นเสียงฝีเท้าใครหนอ เสียงฝีเท้าคนเดินเป็นแน่ เสียงฝีเท้าสามบุตรของเราไม่ดัง ดูก่อนท่านผู้ไม่มีทุกข์ ท่านเป็นใครหนอ สามบุตรเราเดินเบา วางเท้าเบา เสียงฝีเท้าสามบุตรเราไม่ดัง ท่านเป็นใครหนอ

พระราชาได้สดับคำถามนั้น ทรงดำริว่า ถ้าเราไม่บอกว่าเราเป็นพระราชา บอกว่าเราฆ่าบุตรของท่านเสียแล้ว ท่านทั้งสองนี้จักโกรธเรา จะกล่าวคำหยาบกะเรา เมื่อเป็นเช่นนี้ความโกรธของเราจักเกิดขึ้น ครั้นโกรธแล้ว เราก็จักเบียดเบียนท่านทั้งสอง กรรมนั้นจักเป็นอกุศล ต่อเมื่อเราบอกว่าเราเป็นพระราชา ชื่อว่าผู้ที่ไม่เกรงกลัวย่อมไม่มี เพราะฉะนั้นเราจะบอกความที่เราเป็นพระราชาก่อน ทรงดำริฉะนี้แล้ว ทรงวางหม้อน้ำไว้ที่โรงน้ำดื่มแล้วประทับยืนที่ประตูบรรณศาลา เมื่อจะแสดงพระองค์ให้ฤาษีรู้จัก จึงตรัสว่าเราเป็นพระราชาของชาวกาสี นามว่า พระเจ้าปิลยักษ์ ได้จากแว่นแคว้นเที่ยวแสวงหามฤคเพราะความโลภ อนึ่ง เราเป็นคนเก่งเรื่องธนูศิลป์ ยิ่งแม่นยำนัก แม้ช้างมาสู่ระยะลูกศรของเราก็ไม่พึงหนีพ้นไปได้

ฝ่ายทุกูลบัณฑิตเมื่อจะทำปฏิสันถารกับพระราชา จึงทูลว่า พระองค์เสด็จมาดีแล้ว เสด็จมาแต่ไกลก็เหมือนใกล้ พระองค์มีอิสระจึงเสด็จมาถึงแล้ว ขอจงทรงทราบสิ่งที่มีอยู่ในที่นี้ ขอเชิญเสวยผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะซาง และผลหมากเม่า อันเป็นผลไม้เล็กน้อย ขอได้โปรดเลือกเสวยผลที่ดีๆ เถิด ขอจงทรงดื่มน้ำซึ่งเป็นน้ำเย็นที่นำมาแต่มิคสัมมตานทีซึ่งไหลจากซอกเขาตามพระประสงค์เถิด

เมื่อฤาษีทำปฏิสันถารอย่างนี้แล้ว พระราชาทรงดำริว่า เราไม่ควรจะบอกว่า เราฆ่าบุตรของท่านก่อน จะทำเหมือนไม่รู้ พูดเรื่องอะไรๆ ไปก่อนแล้วจึงค่อยบอก ทรงดำริดังนี้แล้วจึงตรัสว่า ท่านทั้งสองจักษุมืดไม่สามารถจะเห็นอะไรๆ ใครเล่าหนอนำผลไม้มาเพื่อท่านทั้งสอง สะสมผลไม้น้อยใหญ่ไว้อย่างเรียบร้อย เราเห็นเหมือนคนตาดีสะสมไว้

ทุกูลบัณฑิตได้ฟังดังนั้น เพื่อจะบอกว่าตนมิได้นำมา แต่บุตรเป็นคนนำมา จึงได้กล่าวสองคาถาความว่า สามะหนุ่มน้อยรูปร่างสันทัด งดงามน่าดู ผมยาวดำเฟื้อยลงไปปลายผมงอนช้อนขึ้นข้างบน เธอนั่นแหละนำผลไม้มา ถือหม้อน้ำไปสู่แม่น้ำ นำน้ำมา ซึ่งใกล้จะกลับมาแล้ว พระราชาได้ทรงสดับดังนั้นแล้วจึงตรัสว่าพระองค์ได้ฆ่าสามกุมารแล้ว ตอนนี้นอนอยู่ที่หาดทรายเปรอะเปื้อนด้วยเลือด

ก็บรรณศาลาของปาริกาฤาษิณีอยู่ใกล้ที่อยู่ของทุกูลบัณฑิต นางนั่งอยู่ได้ยินพระดำรัสของพระราชา ก็ใคร่จะรู้ประพฤติการณ์นั้น จึงออกจากบรรณศาลาของตนไปยังที่อยู่ของทุกูลบัณฑิตด้วยการสาวเชือกเดินไปแล้วกล่าวว่า ข้าแต่ทุกูลบัณฑิต ท่านพูดกับใครซึ่งบอกว่า ข้าพเจ้าได้ฆ่าสามกุมารเสียแล้ว ใจของดิฉันย่อมหวั่นไหวเพราะได้ยินว่า สามกุมารถูกฆ่าเสียแล้ว เหมือนกิ่งอ่อนแห่งต้นโพธิ์มีใบอันลมพัดให้หวั่นไหว

ลำดับนั้น ทุกูลบัณฑิตเมื่อจะโอวาทนางปาริกาฤาษิณีนั้น จึงบอกว่า ท่านผู้นี้คือพระเจ้ากาสี พระองค์ทรงยิงสามกุมาร ที่มิคสัมมตานที ด้วยความโกรธ เราทั้งสองอย่าปรารถนาให้พระองค์ได้รับบาปเลย

ปาริกาฤาษิณีกล่าวอีกว่า บุตรที่รัก ที่หายากเช่นนี้ ผู้ได้เลี้ยงเราทั้งสองผู้ตาบอดจะไม่ให้โกรธบุคคลผู้ฆ่าบุตรคนเดียวนั้นได้อย่างไรเล่า

ทุกูลบัณฑิตกล่าวว่า บุตรที่รัก ที่หายากเช่นนี้ ผู้ได้เลี้ยงเราทั้งสองผู้ตามืด บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลผู้ไม่โกรธในบุคคลผู้ฆ่าบุตรคนเดียวนั้น ฤาษีฤาษิณีทั้งสองได้พรรณนาคุณของพระโพธิสัตว์ คร่ำครวญอยู่ตลอดเวลา

ลำดับนั้น พระเจ้าปิลยักขราช เมื่อจะทรงปลอบใจฤาษีฤาษิณี จึงตรัสว่า ผู้เป็นเจ้าทั้งสองอย่าคร่ำครวญไปมากเลย เมื่อข้าพเจ้าฆ่าสามกุมารเสียแล้ว ข้าพเจ้าจักรับภาระเลี้ยงดูผู้เป็นเจ้าทั้งสองในป่าใหญ่ ข้าพเจ้าเป็นคนเก่งเรื่องธนูศิลป์ ยิงแม่นยำ จักฆ่ามฤคและแสวงหามูลผลในป่า รับภาระเลี้ยงดูผู้เป็นเจ้าทั้งสอง

ลำดับนั้น ฝ่ายฤาษีฤาษิณีสนทนากับพระราชาแล้วทูลว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร สภาพนั้นไม่สมควร การจะทรงกระทำอย่างนั้นต่ออาตมาทั้งสองไม่สมควร พระองค์เป็นพระราชาของอาตมาทั้งสอง อาตมาทั้งสองขอถวายบังคมพระยุคลบาทของพระองค์

พระราชาได้ทรงสดับดังนั้นทรงยินดีเหลือเกินแล้วทรงดำริว่า โอน่าอัศจรรย์ แม้เพียงคำหยาบของฤาษีทั้งสองนี้ก็ไม่มีต่อเราผู้ทำความประทุษร้ายถึงเพียงนี้ กลับยกย่องเราเสียอีก จึงตรัสอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เชื้อชาตินายพราน ท่านกล่าวเป็นธรรม ท่านบำเพ็ญความถ่อมตน ขอท่านจงเป็นบิดาของข้าพเจ้า ข้าแต่นางปาริกา ขอท่านจงเป็นมารดาของข้าพเจ้า

ฤาษีฤาษิณีประคองอัญชลีไหว้ เมื่อจะทูลวิงวอนว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระองค์ไม่มีหน้าที่ที่จะทำภาระแก่อาตมาทั้งสอง แต่ขอพระองค์จงทรงถือปลายไม้เท้าของอาตมาทั้งสองนำไปให้ถึงที่อยู่สุวรรณสาม อาตมาทั้งสองจะสัมผัสเท้าทั้งสองและดวงหน้าอันงดงามน่าดูของลูก แล้วทรมานตนให้ถึงแก่ความตาย เมื่อท่านเหล่านั้นสนทนากันอยู่อย่างนี้ พระอาทิตย์ก็อัสดงคต

ลำดับนั้น พระราชาทรงดำริว่า ถ้าเรานำฤาษีทั้งสองผู้ตาบอดไปให้ถึงที่อยู่ของสุวรรณสามในบัดนี้ทีเดียว หทัยของฤาษีทั้งสองจักแตกเพราะเห็นสุวรรณสามนั้น เราก็ชื่อว่านอนอยู่ในนรก ในเวลาที่ท่านทั้งสามสิ้นชีวิต ด้วยประการฉะนี้ เพราะฉะนั้น เราจักไม่ให้ฤาษีทั้งสองนั้นไป ทรงดำริฉะนี้แล้ว จึงตรัสว่า สามกุมารถูกฆ่านอนอยู่ที่ป่าไกลสุดตรงที่ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ตกลงเหนือแผ่นดิน เกลือกเปื้อนด้วยฝุ่นทราย ป่านั้นเป็นป่าใหญ่ เกลื่อนกล่นไปด้วยสัตว์ร้าย ผู้เป็นเจ้าทั้งสองจงอยู่ในอาศรมนี้ก่อนเถิด

ลำดับนั้น ฤาษีทั้งสองได้กล่าวว่า ตนไม่กลัวสัตว์ร้าย ลำดับนั้น พระราชาเมื่อไม่อาจห้ามฤาษีฤาษิณีทั้งสองนั้น ก็ทรงจูงมือนำไปให้ถึงที่อยู่สุวรรณสาม ก็แลครั้นทรงนำไปแล้วประทับยืนในที่ใกล้สุวรรณสามแล้วตรัสว่า นี้บุตรของผู้เป็นเจ้าทั้งสอง ลำดับนั้น ฤาษีผู้เป็นบิดาของพระโพธิสัตว์ช้อนเศียรขึ้นวางไว้บนตัก ฤาษิณีผู้เป็นมารดาก็ยกเท้าขึ้นวางไว้บนตักของตน นั่งบ่นรำพันอยู่ว่า สภาพไม่ยุติธรรมมาเป็นไปในโลกนี้ พ่อสามผู้งาม น่าดู พ่อมาหลับเอาจริงๆ เคลิบเคลิ้มเอามากมาย ดังคนดื่มสุราเข้ม ขัดเคืองใครมา ถือตัวมิใช่น้อย มีใจพิเศษ ในเมื่อกาลล่วงไปอย่างนี้ ในวันนี้ พ่อไม่พูดไรๆ บ้างเลย พ่อสามะนี้เป็นผู้ปรนนิบัติบำรุงเราทั้งสองผู้ตามืด มาเสียชีวิตแล้ว บัดนี้ ใครเล่าจักชำระชฎาอันหม่นหมองเปื้อนฝุ่นละออง ใครเล่าจักจับกราดกวาดอาศรม ใครเล่าจักจัดน้ำเย็นและน้ำร้อนให้อาบ

ใครเล่าจักให้เราทั้งสองได้บริโภคมูลผลาหารในป่า ลูกสามะนี้เป็นผู้ปรนนิบัติบำรุงเราทั้งสองผู้ตามืด มาเสียชีวิตแล้ว

ลำดับนั้น ฤาษิณีผู้มารดาแห่งพระโพธิสัตว์ เมื่อบ่นเพ้อเป็นหนักหนา ก็เอามืออังที่อกพระโพธิสัตว์พิจารณาความอบอุ่น คิดว่า ความอบอุ่นของบุตรเรายังมีอยู่ บุตรเราจักสลบด้วยกำลังยาพิษ เราจักกระทำสัจจกิริยาแก่บุตร เพื่อถอนพิษออก คิดฉะนี้แล้วได้กระทำสัจจกิริยา กล่าวคำสัจว่า ลูกสามะได้เป็นผู้ประพฤติธรรมเป็นปกติ ได้เป็นผู้ประพฤติดังพรหมเป็นปกติ ได้เป็นผู้กล่าวคำจริงมาแต่ก่อน ได้เป็นผู้เลี้ยงบิดามารดา ได้เป็นผู้ประพฤติยำเกรงต่อท่านผู้เจริญในตระกูล เป็นผู้ที่เรารักยิ่งกว่าชีวิต โดยความจริงใดๆ ด้วยการกล่าวความจริงนั้นๆ ขอพิษในร่างกายของลูกสามะจงหายไป บุญอย่างใดอย่างหนึ่งที่ลูกสามะกระทำมาแล้วแก่เราและแก่บิดา มีอยู่ ด้วยอานุภาพกุศลบุญนั้นทั้งหมด ขอพิษของลูกสามะจงหายไป

เมื่อมารดาทำสัจจกิริยาอย่างนี้ สามกุมารก็พลิกตัวกลับแล้วนอนต่อไป ลำดับนั้นบิดาคิดว่า ลูกของเรายังมีชีวิตอยู่ เราจักทำสัจจกิริยาบ้าง จึงได้ทำสัจจกิริยาได้กล่าวคำสัจโดยนัยเช่นเดียวกับมารดา

เมื่อบิดาทำสัจจกิริยาอยู่อย่างนี้ พระมหาสัตว์พลิกตัวอีกข้างหนึ่งแล้วนอนต่อไป ลำดับนั้นเทพธิดาผู้มีนามว่าพสุนธรีได้ทำสัจจกิริยาเป็นลำดับที่สาม โดยกล่าวสัจจวาจา ด้วยความเอ็นดูต่อสามกุมารว่า เราอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ตลอดราตรีนาน ใครๆ อื่น ซึ่งเป็นที่รักของเรามากกว่าสามกุมารนี้ไม่มี ของหอมล้วนแล้วด้วยไม้หอมทั้งหมด ณ คันธมาทน์บรรพตมีอยู่ ด้วยสัจจวาจานี้ ขอพิษของลูกสามกุมารจงหายไป เมื่อฤาษีทั้งสองบ่นเพ้อรำพันเป็นอันมากอย่างน่าสงสาร สามกุมารก็ลุกขึ้นได้เร็วพลัน

ความอัศจรรย์ทั้งปวงคือ พระมหาสัตว์หายจากโรค ฤาษีทั้งสองผู้เป็นบิดามารดาได้ดวงตากลับเห็นเป็นปกติ แสงอรุณขึ้น และท่าน้ำ ได้ปรากฏมีขึ้นในขณะเดียวกันทีเดียว บิดามารดาทั้งสองได้ดวงตาดีเป็นปกติแล้ว เกิดยินดีอย่างเหลือเกินว่า ลูกสามะหายจากโรค ลำดับนั้น สามบัณฑิตได้กล่าวกะท่านเหล่านั้นว่า ข้าพเจ้ามีนามว่าสามะ ขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลาย ข้าพเจ้าลุกขึ้นได้แล้วโดยสวัสดี ขอท่านทั้งหลายอย่าคร่ำครวญนักเลย จงพูดกะข้าพเจ้า ด้วยเสียงอันไพเราะเถิด

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์มองเห็นพระราชา เมื่อจะกราบทูลปฏิสันถาร จึงกล่าวว่า ข้าแต่มหาบพิตร พระองค์เสด็จมาดีแล้ว เสด็จมาแต่ไกลก็เหมือนใกล้ มีอิสระเสด็จมาดีแล้ว

ขอจงทรงทราบสิ่งที่มีอยู่ในที่นี้ ขอเชิญเสวยผลมะพลับ ผลมะหาด ผลมะซาง และผลหมากเม่า อันเป็นผลไม้เล็กน้อย ขอได้โปรดเลือกเสวยผลที่ดีๆ เถิด ขอจงทรงดื่มน้ำซึ่งเป็นน้ำเย็น ที่นำมาแต่มิคสัมมตานที ซึ่งไหลจากซอกเขา ตามประสงค์เถิด

ฝ่ายพระราชาทอดพระเนตรเห็นความอัศจรรย์นั้นแล้วจึงตรัสว่า ข้าพเจ้างงมาก งงจริงๆ มืดไปหมด ข้าพเจ้าได้เห็นสามบัณฑิตนั้นเสียชีวิตแล้ว ทำไมจึงฟื้นขึ้นมาได้อีกเล่า

ฝ่ายสามบัณฑิตดำริว่า พระราชาทรงเข้าพระทัยว่าเราตายแล้ว เราจักประกาศความที่เรายังไม่ตายแก่พระองค์ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ชาวโลกย่อมสำคัญซึ่งบุคคลผู้ยังมีชีวิตอยู่ เสวยเวทนาอย่างหนัก ใกล้หมดความรู้สึก ซึ่งยังเป็นอยู่แท้ๆ ว่าตายแล้ว ข้าแต่มหาราชเจ้า ชาวโลกย่อมสำคัญซึ่งบุคคลผู้ยังมีชีวิตอยู่ เสวยเวทนาอย่างหนัก ถึงความดับสนิทแน่นิ่งแล้วนั้น ซึ่งยังเป็นอยู่แท้ๆ ว่าตายแล้ว

ก็แลครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ประสงค์จะให้พระราชาตั้งอยู่ในประโยชน์ เมื่อจะแสดงธรรมจึงได้กล่าวอีกว่า บุคคลใดเลี้ยงดูบิดามารดาโดยธรรม เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมช่วยแก้ไขคุ้มครองบุคคลนั้น บุคคลใดเลี้ยงดูบิดามารดาโดยธรรม นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุคคลผู้นั้นในโลกนี้ บุคคลนั้นละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงอยู่ในสวรรค์

พระราชาได้สดับคำนั้นแล้ว ทรงดำริว่า น่าอัศจรรย์หนอ แม้เทวดาทั้งหลายก็เยียวยาโรคที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้เลี้ยงดูบิดามารดา สามบัณฑิตผู้นี้ ช่างงดงามเหลือเกิน ทรงดำริฉะนี้แล้ว ประคองอัญชลีตรัสว่า ข้าพเจ้านี้งงมากจริง ๆ งงไปหมดแล้ว ท่านสามบัณฑิต ข้าพเจ้าขอถึงท่านเป็นสรณะ และขอท่านจงเป็นสรณะที่พึ่งของข้าพเจ้า

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์กราบทูลพระราชาความว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ถ้าพระองค์มีพระประสงค์เสด็จสู่เทวโลก มีพระประสงค์บริโภคทิพยสมบัติใหญ่ จงทรงประพฤติในทศพิธราชธรรมจรรยาเหล่านี้เถิด เมื่อจะถวายโอวาทแด่พระราชาจึงได้กล่าวคาถาอันว่าด้วยการประพฤติทศพิธราชธรรม ความว่า ขอพระองค์ทรงประพฤติธรรมในพระชนกพระชนนี ในพระโอรสและพระมเหสี ในมิตรและอำมาตย์ ในพาหนะและพลนิกาย ในชาวบ้านและชาวนิคม ในชาวแว่นแคว้นและชาวชนบท ในสมณะและพราหมณ์ ในฝูงมฤคและฝูงปักษีเถิด ครั้นพระองค์ทรงประพฤติธรรมนั้นๆ ในโลกนี้แล้ว จักเสด็จสู่สวรรค์ ธรรมที่พระองค์ทรงประพฤติแล้ว ย่อมนำความสุขมาให้ พระอินทร์ เทพเจ้าพร้อมทั้งพระพรหมถึงแล้วซึ่งทิพยสถาน ด้วยธรรมที่ประพฤติดีแล้ว ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์อย่าทรงประมาทในธรรม

พระโพธิสัตว์แสดงธรรมถวายพระราชาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะถวายโอวาทยิ่งขึ้นไปอีก ได้ถวายเบญจศีล พระราชาทรงรับโอวาทของพระโพธิสัตว์นั้นด้วยพระเศียร ทรงไหว้และขอขมาโทษแล้วเสด็จกลับกรุงพาราณสี ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีทานเป็นต้น ทรงรักษาเบญจศีล ครองราชสมบัติโดยธรรมสม่ำเสมอ ในที่สุดแห่งพระชนม์ได้เสด็จสู่สวรรค์ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ปรนนิบัติบำรุงบิดามารดา ยังอภิญญาและสมาบัติให้บังเกิด พร้อมด้วยบิดามารดามิได้เสื่อมจากฌาน ในที่สุดแห่งอายุขัย ได้เข้าถึงพรหมโลกพร้อมด้วยบิดามารดานั้นแล

อุโบสถศีลสิกขาบทที่ ๕

สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณี

เจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๑. ความมุ่งหมาย

สิกขาบทนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อให้บุคคลในสังคมรู้จักรักษาสติสัมปชัญญะของตนให้สมบูรณ์ไม่ตกอยู่ในความประมาท อันเป็นเหตุล่วงละเมิดสิกขาบทข้ออื่นๆ ได้ง่าย ไม่กระทำการอันเป็นโทษแก่ตน ครอบครัว และสังคม ส่งเสริมการรักษาสุขภาพร่างกายให้แข็งแรง ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนป้องกันการเกิดอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นเพราะความประมาทขาดสติ และป้องกันปัญหาเรื่องสิ่งเสพติดของมึนเมาทุกชนิด

๒. เหตุผล

สุราและสิ่งเสพติดทุกชนิด เป็นสาเหตุสำคัญในการทำลายสติสัมปชัญญะของคนเรายิ่งกว่าสิ่งใด จิตถ้าขาดสติก็เป็นจิตไม่มีคุณภาพ เนื่องจากสติเป็นสิ่งจำเป็นในกิจทุกอย่าง คนที่ขาดสติสัมปชัญญะย่อมทำความเสียหายทั้งแก่ตนเอง สังคมและประเทศชาติ สามารถกระทำผิดศีลข้ออื่นๆ ได้โดยง่าย ปิดโอกาสในการกระทำคุณงามความดีทั้งหลาย เป็นบ่อเกิดแห่งโรคภัยไข้เจ็บ การทะเลาะวิวาท และอาชญากรรมต่างๆ ยิ่งไปกว่านั้น ผู้ที่ตกเป็นทาสสิ่งเสพติด แม้มีชีวิตอยู่ก็เสมือนตายทั้งเป็น ดังนั้นการไม่ดื่มเหล้าและไม่เสพสิ่งเสพติดจึงเป็นการประกันคุณค่าชีวิตของคน ท่านจึงห้ามไม่ให้ล่วงละเมิดสิกขาบทนี้

๓. ข้อห้าม

สิกขาบทนี้ ห้ามดื่มน้ำเมา ห้ามเสพสิ่งเสพติดให้โทษทุกชนิด

น้ำเมามี ๒ ชนิด คือ สุรา และเมรัย

สุรา หมายถึง น้ำเมาที่ได้จากการกลั่น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เหล้า ซึ่งกลั่นสกัดให้มีรสเมาแรงยิ่งขึ้น ในคัมภีร์วินัยปิฎก จำแนกสุราเป็น ๕ ชนิด คือ สุราทำด้วยแป้ง สุราทำด้วยขนม สุราทำด้วยข้าวสุก สุราที่ใส่เชื้อ สุราที่ใส่เครื่องปรุงต่างๆ

เมรัย หมายถึง น้ำเมาที่ยังไม่ได้กลั่น เป็นแต่เพียงของดอง เช่น สาโท เหล้าดิบ กระแช่ น้ำตาลเมา เครื่องดื่มที่มีสารแอลกอฮอล์ผสมทุกชนิด ในคัมภีร์วินัยปิฎก จำแนกเมรัยเป็น ๕ ชนิด คือ เมรัยทำด้วยดอกไม้ เมรัยทำด้วยผลไม้ เมรัยทำด้วยน้ำผึ้ง เมรัยทำด้วยน้ำอ้อย เมรัยที่ใส่เครื่องปรุงต่างๆ

สิ่งเสพติดให้โทษทุกชนิด เช่น ฝิ่น กัญชา มอร์ฟีน เฮโรอีน ยาบ้า ยาอี ยาไอซ์ เป็นต้น ก็ห้ามตามสิกขาบทนี้

สิกขาบทนี้ ห้ามดื่มน้ำเมา ห้ามเสพสิ่งเสพติดให้โทษ อันเป็นสาเหตุแห่งความประมาท คือทำให้สติฟั่นเฟือน

๔. หลักวินิจฉัย

การล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๕ ที่ทำให้ศีลขาด ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๔.๑ มทนียํ น้ำนั้นเป็นน้ำเมา

๔.๒ ปาตุกมฺยตาจิตฺตํ จิตคิดจะดื่ม

๔.๓ ตชฺโช วายาโม พยายามดื่ม

๔.๔ ปีตปฺปเวสนํ ดื่มให้ล่วงลำคอลงไป

การล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๕ นี้ นอกจากวิธีการดื่มแล้ว สิ่งเสพติดอื่นๆ ที่เสพด้วยวิธีการฉีด สูบ รมควัน หรือวิธีอื่นใดที่ทำให้สิ่งเสพติดนั้นเข้าสู่ร่างกาย ก็อนุโลมตามหลักวินิจฉัยนี้

การดื่มสุราเมรัยที่ทำให้ศีลขาด จะต้องพร้อมด้วยองค์ ๔ นี้ ครบทุกข้อ ถ้าไม่ครบศีลก็ไม่ขาด เช่น

องค์ที่ ๑ น้ำที่ดื่มนั้นต้องเป็นน้ำเมา แต่น้ำที่ดื่มนั้นไม่ใช่น้ำเมา ถือว่ายังไม่ล่วงละเมิดองค์ที่ ๑ แม้จะมีความคิดที่จะดื่มน้ำเมาก็ตาม เนื่องจากองค์ที่ ๑ นี้เป็นอจิตตกะ คือไม่ขึ้นกับความคิดของผู้ล่วงละเมิด แต่ขึ้นอยู่กับวัตถุที่ล่วงละเมิดคือน้ำเมา ส่วนการนำสุรามาปรุงรสอาหาร ปรุงยา หรือใช้เป็นกระสายยา เพื่อให้ยานั้นมีประสิทธิภาพดีขึ้น ลักษณะเช่นนี้ถือว่ายังไม่ล่วงละเมิดองค์ที่ ๑ เช่นเดียวกัน กรณีสิ่งเสพติดอื่นๆ ก็เทียบเคียงนัยเดียวกันกับน้ำเมานี้

องค์ที่ ๒ ผู้ดื่มตั้งใจจะดื่มน้ำเมา หรือตั้งใจจะเสพสิ่งเสพติดให้โทษ ถือว่าล่วงละเมิดองค์ที่ ๒

องค์ที่ ๓ พยายามดื่ม คือดื่มด้วยตนเอง หรือพยายามเสพเข้าสู่ร่างกาย ถือว่าล่วงละเมิดองค์ที่ ๓

องค์ที่ ๔ ดื่มให้ล่วงลำคอลงไปกำหนดในขณะที่น้ำเมาไหลล่วงลำคอลงไป หรือสิ่งเสพติดให้โทษเข้าสู่ร่างกาย ถือว่าล่วงละเมิดองค์ที่ ๔

๕. โทษของการล่วงละเมิด การดื่มสุราเมรัยเสพสิ่งเสพติด จะมีโทษมากหรือน้อยตามอกุศลจิตหรือกิเลสในการดื่ม ตามปริมาณที่ดื่ม และตามผลที่จะก่อให้เกิดการกระทำผิดพลาดชั่วร้าย นอกจากนั้นผู้ที่ล่วงละเมิดย่อมได้รับกรรมวิบาก ๕ อย่าง คือ

๕.๑ เกิดในนรก

๕.๒ เกิดในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน

๕.๓ เกิดในเปรตวิสัย

๕.๔ มีสติไม่สมประกอบ

๕.๕ เป็นบ้า

โทษของการดื่มน้ำเมาและสิ่งเสพติด มี ๖ ประการดังนี้

เป็นเหตุทำให้เสียทรัพย์

เมื่อบุคคลดื่มสุราและเสพสิ่งเสพติดเนืองๆ ย่อมจะเลิกยาก เป็นเหตุให้ติดสุราและเป็นทาสสิ่งเสพติด ทั้งเป็นเหตุทำให้มัวเมาในอบายมุขอื่นๆ ตามมา เช่น เที่ยวผู้หญิง เที่ยวกลางคืน เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร จึงเป็นเหตุทำให้เสียทรัพย์ พอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑. เสียทรัพย์เพราะซื้อมาดื่มหรือเสพเองและเลี้ยงคนอื่น

๒. เสียทรัพย์เพราะสิ่งเสพติดมีราคาแพง

๓. เสียทรัพย์เพราะเพิ่มปริมาณการดื่มการเสพ

๔. เสียทรัพย์เพราะต้องรักษาโรคที่เกิดจากสิ่งเสพติด

เป็นเหตุก่อการทะเลาะวิวาท

คนที่ขาดสติเพราะดื่มสุราหรือเป็นทาสสิ่งเสพติด ไม่สามารถควบคุมอารมณ์ตนเองได้ มีจิตใจแปรปรวนผิดปกติ มีความกล้า บ้าบิ่น บันดาลโทสะ หงุดหงิด ฉุนเฉียว มุทะลุ วู่วาม ไม่เกรงกลัวใคร ชอบพูดพล่ามกวนโทสะคนอื่น ลวนลามได้ทุกคนไม่ว่าลูกเมียใคร สามารถที่จะทะเลาะวิวาทหรือทำร้ายคนใกล้ชิดและคนอื่นได้โดยง่าย โดยที่สุดถึงกับฆ่ากันตายก็มี

เป็นเหตุเกิดโรค

สิ่งเสพติดเมื่อเสพเข้าไปแล้วมีผลทำให้บั่นทอนสุขภาพ เกิดโรคในร่างกายหลายชนิดได้ง่าย ในวงการแพทย์ยืนยันตรงกันว่า สุราเป็นวัตถุที่เป็นอันตรายต่ออวัยวะทางเดินอาหาร ระบบประสาท ทางเดินของโลหิต ต่อมไร้ท่อ และระบบการหายใจ จึงเป็นเหตุทำให้เกิดโรคต่างๆ ดังนี้

๑. โรคทางระบบประสาท เช่น นอนไม่หลับ จิตหลอน ประสาทหลอน พร่ำเพ้อ กล้ามเนื้อส่วนปลายแขนขาอ่อนแรง ซึมเศร้า ลมชัก ระแวง

๒. โรคมะเร็ง เช่น มะเร็งในปากและช่องปาก มะเร็งหลอดอาหาร มะเร็งลำไส้ใหญ่ มะเร็งกระเพาะอาหาร มะเร็งตับ มะเร็งเต้านมในผู้หญิง มะเร็งรังไข่

๓. โรคเรื้อรัง เช่น ตับอ่อนอักเสบเฉียบพลัน เบาหวาน ตับอักเสบ กระเพาะอาหารอักเสบ โรคต่อมหมวกไต กระดูกพรุน โรคเก๊าต์ พิษสุราเรื้อรัง

๔. โรคทางระบบหลอดเลือดและหัวใจ เช่น เส้นเลือดที่เลี้ยงหัวใจตีบ กล้ามเนื้อหัวใจเสื่อม ความดันโลหิตสูง เสื่อมสมรรถภาพทางเพศ สมองส่วนนอกลีบฝ่อ หัวใจเต้นผิดจังหวะ หัวใจล้มเหลว

เป็นเหตุเสียชื่อเสียง

คนที่ติดสุราหรือเป็นทาสสิ่งเสพติด มีสติฟั่นเฟือน ย่อมกระทำความผิด ทำลายชื่อเสียงทุกอย่างที่ตนได้สั่งสมมา จึงเป็นเหตุเสียชื่อเสียงพอจะพรรณนาเป็นตัวอย่าง ดังนี้

๑. เสียความนิยม เสียความเคารพนับถือ

๒. เสียความเป็นแบบอย่างที่ดีของครอบครัว ลูกหลาน และคนทั่วไป

๓. เสียสถานภาพที่ดีทางสังคม เช่น เป็นผู้ใหญ่บ้าน เป็นกำนัน ก็ไม่ได้รับความเชื่อถือ เป็นต้น

๔. ถูกบัณฑิตติเตียน

เป็นเหตุให้ไม่รู้จักละอาย

วิญญูชนย่อมสงวนศักดิ์รักเกียรติของตนเอง จึงไม่ทำสิ่งที่น่าอดสูให้คนทั้งหลายดูหมิ่น แต่สุราและสิ่งเสพติดทำให้คนที่เสพแล้ว ลืมเกียรติยศศักดิ์ศรีของตนเอง แสดงกิริยาวาจาอันน่าอดสูได้ทุกอย่าง มีนอนกลางถนน ถ่ายอุจจาระปัสสาวะต่อหน้าสาธารณชน เปิดเผยอวัยวะอันพึงปกปิด พูดจาหยาบคาย พูดเพ้อเจ้อ พูดเรื่องที่ไม่ควรเปิดเผย เป็นต้น

บั่นทอนกำลังปัญญา

สุราและสิ่งเสพติดทำลายระบบประสาท ทำลายสติ และทำลายสุขภาพดังกล่าวแล้ว ทำให้คนติดสุราและสิ่งเสพติดมีสมองมึนชา มีปัญญาทึบ ขาดไหวพริบปฏิภาณ ขาดเชาว์ปัญญา คิดเชื่องช้า ความจำเสื่อม หลงลืมง่าย

๖. อานิสงส์

ผู้รักษาอุโบสถศีลข้อที่ ๕ ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๖.๑ รู้จักอดีต อนาคต ปัจจุบันได้รวดเร็ว

๖.๒ มีสติตั้งมั่นทุกเมื่อ

๖.๓ มีความรู้มาก มีปัญญามาก

๖.๔ ไม่บ้า ไม่ใบ้ ไม่มัวเมาหลงใหล

๖.๕ มีวาจาไพเราะ มีน้ำคำเป็นที่น่าเชื่อถือ

๖.๖ มีความซื่อสัตย์ สุจริตทั้งกาย วาจา ใจ

ตัวอย่างเรื่องที่เป็นโทษของการล่วงละเมิด และอานิสงส์ของการรักษาสิกขาบทที่ ๕

เรื่อง บุตรเศรษฐีมีทรัพย์มาก

ดังได้สดับมา บุตรเศรษฐีนั้น เกิดแล้วในตระกูลที่มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ในกรุงพาราณสี ครั้งนั้น มารดาบิดาของเขาคิดว่า ในตระกูลของเรามีกองสมบัติเป็นอันมาก เราจักมอบกองสมบัตินั้นแก่ลูก ให้ใช้สอยอย่างสบาย ไม่ต้องทำการงานอะไร จึงให้ลูกศึกษาศิลปะเพียงการฟ้อน ขับ และประโคมดนตรีเท่านั้น

ในพระนครนั้น แม้ธิดาคนหนึ่งก็เกิดแล้วในตระกูลอื่นที่มีสมบัติ ๘๐ โกฏิเช่นกัน บิดามารดาของนางก็คิดอย่างนั้นเหมือนกันให้ลูกสาวศึกษาศิลปะเพียงการฟ้อน ขับ และประโคมดนตรีเท่านั้น เมื่อเขาทั้งสองเจริญวัยแล้ว ก็ได้แต่งงานกัน ต่อมาภายหลัง มารดาบิดาของคนทั้งสองนั้นได้ถึงแก่กรรม จึงมีทรัพย์ ๑๖๐ โกฏิรวมอยู่บ้านหลังเดียวกัน เศรษฐีไปพระราชวังวันละ ๓ หน ครั้งนั้น พวกนักเลง คิดกันว่าถ้าเศรษฐีนี้ จักเป็นนักดื่มสุรา พวกเราก็จะสบาย พวกเราจะสอนให้เขาเป็นนักดื่มสุรา พวกนักเลงนั้นจึงถือสุรา นั่งดูบุตรเศรษฐีที่มาจากราชสกุล เห็นเขากำลังเดินมา จึงดื่มสุรา เอาก้อนเกลือใส่ปาก กัดหัวผักกาด กล่าวว่า ขอให้ท่านเศรษฐีมีอายุยืนเป็น ๑๐๐ ปีเถิด พวกผมอาศัยท่านก็จะมีกินมีดื่ม

เศรษฐีฟังคำของพวกนักเลงนั้นแล้ว จึงถามคนใช้ที่สนิทว่า พวกนั้นดื่มอะไร คนใช้ตอบว่า น้ำดื่มชนิดหนึ่ง เศรษฐีถามต่อว่า มีรสชาติอร่อยไหม คนใช้ตอบว่า ไม่มีน้ำอะไรในโลกนี้ที่จะมาเทียบเท่า

เศรษฐีพูดว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นเราก็น่าจะดื่ม จึงให้นำมาแล้วดื่มนิดหน่อย ต่อมาไม่นานนัก นักเลงเหล่านั้นรู้ว่า เศรษฐีเริ่มดื่มสุรา จึงพากันห้อมล้อมจนมีบริวารเพิ่มมากขึ้น เศรษฐีให้ซื้อสุรา ดอกไม้ ของหอม มาด้วยเงิน ๑๐๐ บ้าง ๒๐๐ บ้าง เอาเงินกองรอบที่นั่งแล้วดื่มสุราเรื่อยมา และให้เงินนักร้อง นักรำ นักดนตรี ๑,๐๐๐ กหาปณะบ้าง ๒,๐๐๐ กหาปณะบ้าง ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย จวบเวลาล่วงไปไม่นานนัก เงิน ๘๐ โกฏิที่เป็นส่วนของตนก็หมดไป เมื่อฝ่ายการเงินแจ้งว่า เงินส่วนของท่านหมดแล้ว จึงให้เอาเงินส่วนของภรรยามาใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่ายจนหมดสิ้นไปเช่นนั้นเหมือนกัน ต่อมาถึงขั้นขายสมบัติทั้งหมดคือ นา สวนดอกไม้ สวนผลไม้ ยานพาหนะ แม้กระทั่งภาชนะ เครื่องใช้ เครื่องลาด ผ้าห่ม และผ้าปูนั่ง เป็นต้น ก็ขายกินหมดเมื่อเข้าสู่วัยชรา เจ้าของเรือนจึงไล่เขาซึ่งยังขออาศัยอยู่ให้ออกจากบ้าน เขาพาภรรยาไปอาศัยอยู่ที่บ้านของคนอื่นต่อ ถือชิ้นกระเบื้องเที่ยวขอทาน กินอาหารเหลือเดน

วันหนึ่ง พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นเขายืนอยู่ที่ประตูโรงฉัน รอรับอาหารที่เหลือเดนจากพระภิกษุสามเณร จึงทรงแย้มพระโอษฐ์ ลำดับนั้น พระอานนทเถระทูลถามถึงเหตุที่ทรงแย้ม พระศาสดา เมื่อจะตรัสบอกเหตุที่ทรงแย้ม จึงตรัสว่า อานนท์ เธอจงดูเศรษฐีผู้มีทรัพย์มากผู้นี้ ผลาญทรัพย์สมบัติหมดไป ๑๖๐ โกฏิ พาภรรยาเที่ยวขอทานอยู่ในเมืองนี้ ก็ถ้าเขาไม่ผลาญทรัพย์สมบัติให้หมด ทำกิจการงานในปฐมวัย ก็จักได้เป็นเศรษฐีอันดับที่ ๑ ในเมืองนี้ และถ้าออกบวชก็จักบรรลุอรหัต แม้ภรรยาก็จักดำรงอยู่ในอนาคามิผล ถ้าไม่ผลาญทรัพย์ให้หมด ทำกิจการงานในมัชฌิมวัย จักได้เป็นเศรษฐีอันดับที่ ๒ ถ้าออกบวชจักได้เป็นอนาคามี แม้ภรรยาก็จักดำรงอยู่ในสกทาคามิผล ถ้าไม่ผลาญทรัพย์ให้หมด ทำกิจการงานในปัจฉิมวัย จักได้เป็นเศรษฐีอันดับที่ ๓ แม้ถ้าออกบวช ก็จักได้เป็นสกทาคามี แม้ภรรยาก็จักดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล แต่บัดนี้ เศรษฐีนั้นได้เสื่อมจากโภคสมบัติของคฤหัสถ์ และเสื่อมจากสามัญผลคือมรรค ผล นิพพาน เมื่อเสื่อมแล้วก็เหมือนนกกะเรียน ในเปือกตมแห้งที่ไม่มีปลาจะให้กินอีกต่อไป

ชาดกเรื่องนี้ แสดงให้เห็นโทษของการดื่มสุราว่า ทำให้สูญเสียทรัพย์สมบัติแม้จะมีจำนวนมาก ให้หมดสิ้นไปในเวลาไม่นาน และหันหน้าเข้าหาอบายมุขอื่นๆ ยิ่งไปกว่านั้นยังส่งผลให้สูญเสียทรัพย์ภายใน หมดโอกาสบรรลุมรรค ผล นิพพาน แต่ในทางกลับกันก็แสดงให้เห็นอานิสงส์ของการไม่ดื่มสุรา จะทำให้สามารถรักษาทรัพย์สมบัติไว้ มีแต่ความจริญก้าวหน้ายิ่งๆ ขึ้นไป หากออกบวชก็จะได้รับอานิสงส์ถึงขั้นบรรลุมรรค ผล นิพพาน

อุโบสถศีลสิกขาบทที่ ๖
วิกาลโภชนา เวรมณี
เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล

ผู้รักษาอุโบสถศีล เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล จะบริโภคได้เฉพาะในเวลาที่กำหนด ที่เรียกว่า “กาล” เท่านั้น คำว่า “วิกาล” หมายถึง เวลาตั้งแต่เที่ยงวันไปแล้วจนถึงอรุณขึ้นของวันใหม่ คำว่า “กาล” หมายถึงเวลาตั้งแต่อรุณขึ้นจนถึงเที่ยงวัน

๑. ความมุ่งหมาย

สิกขาบทนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อตัดปลิโพธ คือตัดความกังวลในการประกอบอาหาร ไม่ต้องพะวักพะวนในเรื่องการกิน ทั้งยังจะส่งผลให้ร่างกายเบาสบาย เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรม บำเพ็ญกุศลได้สะดวกมากยิ่งขึ้น เป็นการขัดเกลากิเลสมีกามราคะเป็นต้นให้เบาบาง

๒. เหตุผล

การไม่บริโภคอาหารในเวลาวิกาลนั้น เป็นการบรรเทานิวรณธรรมอย่างน้อย ๒ ข้อ คือ กามฉันทะ ความพอใจในกามคุณ และถีนมิทธะ ความง่วงเหงาหาวนอน ความเกียจคร้าน ความท้อแท้ ทำให้ร่างกายเบาสบายเกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรม ทำให้มีเวลาในการปฏิบัติธรรมมากขึ้น ทั้งเป็นการปฏิบัติตามข้อวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์

๓. ข้อห้าม

สิกขาบทนี้ ห้ามการบริโภคอาหาร ตั้งแต่เที่ยงวันไปแล้วจนถึงอรุณขึ้นในวันถัดไป

๔. หลักวินิจฉัย

การล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๖ ที่ทำให้ศีลขาด ประกอบด้วยองค์ ๔ คือ

๔.๑ วิกาโล เวลาตั้งแต่เที่ยงแล้วไปถึงอรุณขึ้น

๔.๒ ยาวกาลิกํ ของเคี้ยวของกินนั้นจัดว่าเป็นอาหาร

๔.๓ อชฺโฌหรณปฺปโยโค พยายามกลืนกิน

๔.๔ เตน อชฺโฌหรณํ กลืนให้ล่วงลำคอเข้าไปด้วยความพยายามนั้น

๕. โทษของการล่วงละเมิด

การบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ผู้ล่วงละเมิดย่อมได้รับกรรมวิบากดังนี้

๕.๑ เกิดกามฉันทะ ความพอใจในกามคุณ ไม่มีสมาธิในการปฏิบัติธรรม

๕.๒ เกิดถีนมิทธะ ความง่วงเหงาหาวนอน ความหดหู่เซื่องซึม ขาดความเอิบอิ่ม กระปรี้กระเปร่าในการปฏิบัติธรรม

๕.๓ ไม่มีความคล่องแคล่วอดทนในการปฏิบัติธรรม

๕.๔ ทำให้เกิดโรค สุขภาพร่างกายไม่แข็งแรง

๖. อานิสงส์

ผู้รักษาอุโบสถศีลข้อที่ ๖ ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๖.๑ บรรเทาความใคร่ในกามคุณ

๖.๒ มีความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม

๖.๓ มีเวลาบำเพ็ญเพียรได้มาก

๖.๔ ร่างกายเบาสบายเกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรม

ตัวอย่างเรื่องที่เป็นโทษของการล่วงละเมิด และอานิสงส์ของการรักษาสิกขาบทที่ ๖

ตามหลักการทางแพทย์ โดยนายแพทย์ วารินทร์ ตัณฑ์ศุภศิริ ได้เขียนบทความสนับสนุนการเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาลไว้ว่า “กินมื้อเช้า มื้อเที่ยง ก็พอเพียงไปจนถึงเย็น พลังงานยังเหลือแน่นอน ไม่จำเป็นต้องไปเติมอีก เพราะเวลานอนร่างกายจะนำพลังงานที่เหลือใช้ไปเก็บไว้ที่ต่างๆ โดยตับเป็นผู้ทำงานนี้ ถ้าพลังงานเหลือมาก การเอาไปเก็บที่ต่างๆ ก็มาก ทำให้อ้วน และแน่นอนถ้าเก็บไม่หมด โดยเฉพาะพวกไขมันตัวโตๆ จะต้องค้างอยู่ในหลอดเลือด สะสมมากรูหลอดเลือดก็จะเล็กลง เลือดไปเลี้ยงอวัยวะต่างๆ น้อยลง อวัยวะทั้งหลายก็จะเสื่อมสภาพเร็วขึ้นหรือแก่เร็วขึ้น การกินมื้อเย็นจึงเป็นมื้อเร่งกระบวนการเสื่อมถึงเสียชีวิตให้เร็วขึ้นไปอีก มื้อเย็นจึงเป็นมื้ออันตราย เป็นมื้อตายผ่อนส่ง ยิ่งกินมื้อเย็นมาก ยิ่งผ่อนส่งมาก ตายเร็ว ถ้าไม่กินมื้อเย็นก็จะแก่ช้า เสื่อมช้า อายุยืน”

อุโบสถศีลสิกขาบทที่ ๗

นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนมาลาคนฺธวิเลปนธารณมณฺฑนวิภูสนฏฺฐานา เวรมณี

เจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ การขับร้อง การประโคมดนตรี การดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ การประดับตกแต่งร่างกาย ด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องประดับต่างๆ

สิกขาบทที่ ๗ นี้ มีข้องดเว้นอยู่ ๒ ส่วน คือ

ส่วนของการดูการละเล่น หมายถึง การฟ้อนรำ การขับร้อง การประโคมดนตรี การดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล

ส่วนของการประดับตกแต่งร่างกาย หมายถึง การประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอม เครื่องย้อม เครื่องทา และเครื่องประดับต่างๆ

๑. ความมุ่งหมาย

สิกขาบทนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อดำเนินชีวิตตามแบบพรหมจรรย์ ฝึกตนขัดเกลากิเลส ใช้ชีวิตแบบสมถะ เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ไม่มัวเมาในความสวยความงาม ไม่ตกเป็นทาสของวัตถุนิยมตามกระแสโลก ไม่ลุ่มหลงในความสนุกสนานรื่นเริงบันเทิงอันเป็นการดำเนินชีวิตแบบชาวบ้าน

๒. เหตุผล

๒.๑ เพื่อทำจิตให้ออกห่างจากสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์

๒.๒ เพื่อมิให้สูญเสียเวลาไปกับสิ่งที่ไม่เป็นสาระ

๒.๓ เพื่อมิให้หลงใหลมัวเมาในสรีระร่างกาย

๒.๔ เพื่อประหยัดและตัดความกังวลเรื่องการตกแต่งร่างกาย

๒.๕ เพื่อให้เห็นสภาวธรรมตามหลักไตรลักษณ์

๒.๖ เพื่อไม่ให้จิตฟุ้งซ่านหมกมุ่นอยู่ในกามคุณ

๓. ข้อห้าม

สิกขาบทนี้ ห้ามการฟ้อนรำ การขับร้อง การประโคมดนตรี การดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล การประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องประดับต่างๆ

๔. หลักวินิจฉัย

การล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๗ ที่ทำให้ศีลขาด มีหลักวินิจฉัย ๒ ส่วน คือ

การละเล่นมีองค์ ๓ คือ

๑. นจฺจาทีนิ การละเล่นมีการฟ้อนรำขับร้อง เป็นต้น

๒. ทสฺสนตฺถาย คมนํ ไปเพื่อจะดูการละเล่น

๓. ทสฺสนํ ดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์

การดู ในที่นี้ รวมถึงการฟังด้วย ส่วนการฟังการขับร้องที่ส่งเสริมศีลธรรม ทำให้เกิดศรัทธา ความเลื่อมใส หรือทำให้เกิดความสังเวช ความเบื่อหน่ายในทุกข์ ไม่ห้ามในสิกขาบทนี้

การประดับตกแต่งร่างกาย มีองค์ ๓ คือ

๑. มาลาทีนํ อญฺญตรตา เครื่องประดับตกแต่ง มีดอกไม้และของหอม เป็นต้น

๒. อนุญฺญาตการณาภาโว ไม่มีเหตุเจ็บไข้เป็นต้นที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต

๓. อลงฺกตภาโว ทัดทรง ตกแต่ง เป็นต้น ด้วยประสงค์จะให้สวยงาม

การตกแต่งร่างกาย ที่ไม่ได้มุ่งความสวยงาม แต่มุ่งเพื่อรักษาโรค เป็นต้น ไม่ห้ามในสิกขาบทนี้

๕. โทษของการล่วงละเมิด

ผู้ล่วงละเมิดย่อมได้รับกรรมวิบากดังนี้

๕.๑ ทำให้เกิดความกำหนัดยินดีในกามคุณ

๕.๒ ทำให้เกิดความกังวล ส่งผลให้การปฏิบัติธรรมไม่ก้าวหน้า

๕.๓ ทำให้สูญเสียทรัพย์ไปในสิ่งที่ไร้ประโยชน์

๕.๔ ทำให้เสียเวลาในการประพฤติพรหมจรรย์

๕.๕ ทำให้เกิดอวิชชาปิดบังสภาวธรรม

๖. อานิสงส์

ผู้รักษาอุโบสถศีลข้อที่ ๗ ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๖.๑ จิตใจสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน

๖.๒ จิตใจเป็นอิสระจากวัตถุกาม

๖.๓ จิตผ่องใส เกิดสมาธิได้ง่าย

๖.๔ อินทรีย์เอิบอิ่มผ่องใส

๖.๕ กุศลธรรมเจริญงอกงาม

๖.๖ มีความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม

ตัวอย่างเรื่องที่เป็นโทษของการล่วงละเมิด และอานิสงส์ของการรักษาสิกขาบทที่ ๗ เรื่องพระสารีบุตร

พระสารีบุตรนั้นเป็นลูกพราหมณ์ผู้ใหญ่บ้าน บิดาชื่อวังคันตะ มารดาชื่อสารี เกิดในตำบลนาลกะหรือนาลันทะตั้งอยู่ไม่ห่างไกลจากกรุงราชคฤห์ เดิมท่านชื่อ อุปติสสะ แต่คนนิยมเรียกชื่อตามความที่เป็นลูกของนางสารีว่า สารีบุตร

พระคันถรจนาจารย์พรรณนาว่า อุปติสสมาณพนั้น เป็นลูกของตระกูลเศรษฐีสำเร็จศิลปศาสตร์ เป็นเพื่อนสนิทกับโกลิตมาณพนามสกุลโมคคัลลานะ ซึ่งอยู่วัยเดียวกันและเป็นลูกเศรษฐีเหมือนกัน ตอนเยาว์วัย สองสหายได้ไปเที่ยวดูการละเล่นในกรุงราชคฤห์อยู่เป็นประจำ ขณะที่ดูถ้าเรื่องสนุกก็สนุกตาม เรื่องเศร้าก็เศร้าตาม เขาแสดงดีก็ให้รางวัล

วันหนึ่งสองสหายนั้นชวนกันไปดูการละเล่นเหมือนอย่างที่ผ่านมา แต่รู้สึกไม่สนุกร่าเริงเหมือนในวันก่อนๆ โกลิตะจึงถามอุปติสสะว่า ดูเพื่อนไม่มีความสนุกเหมือนวันอื่นๆ เลย วันนี้ดูเศร้าใจท่านเป็นอย่างไรหรืออุปติสสะ จึงบอกสิ่งที่เขาคิดว่า อะไรที่ควรดูในการเล่นนี้มีหรือเปล่า คนเหล่านี้ทั้งหมดเมื่ออายุยังไม่ทันถึง ๑๐๐ ปี ก็จะไม่มีเหลืออยู่ จักตายไปหมด การดูการละเล่นจะมีประโยชน์อะไร เราควรขวนขวายแสวงหาธรรมเครื่องนำไปสู่ความพ้นทุกข์ดีกว่าแล้วถามโกลิตะและทราบว่าต่างก็คิดเช่นเดียวกัน จึงพาบริวารไปขอบวชอยู่ในสำนักสัญชัยปริพาชก เรียนสำเร็จลัทธิของสัญชัยแล้ว อาจารย์สัญชัยให้เป็นผู้ช่วยสั่งสอนหมู่ศิษย์ต่อไป สองสหายนั้นยังไม่พอใจในลัทธิของครูสัญชัย จึงนัดหมายกันว่าใครได้พบโมกขธรรมคือธรรมอันเป็นเครื่องนำไปสู่ความหลุดพ้น ให้บอกแก่กันและกัน

ครั้นพระศาสดาได้ตรัสรู้แล้วทรงแสดงธรรมประกาศพระพุทธศาสนา เสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ ณ เวฬุวัน วันหนึ่ง พระอัสสชิ หนึ่งในพระปัญจวัคคีย์ซึ่งพระศาสดาทรงส่งให้จาริกไปประกาศพุทธศาสนา กลับมาเฝ้า เข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ อุปติสส-ปริพาชกเดินมาจากสำนักของปริพาชกได้เห็นพระอัสสชิผู้มีอาการน่าเลื่อมใส จะก้าวไปถอยกลับ แลเหลียว คู้แขน เหยียดแขน เรียบร้อยทุกอิริยาบถ มีอิริยาบถพิเศษกว่านักบวชในครั้งนั้น อยากจะทราบว่าใครเป็นศาสดาของท่าน แต่ยังไม่สามารถจะถามได้เพราะเป็นเวลายังไม่สมควร เนื่องจากท่านยังบิณฑบาตอยู่ จึงค่อยติดตามไป ครั้นเห็นท่าน

กลับจากบิณฑบาตแล้วจึงเข้าไปใกล้พูดปราศรัยแล้วถามว่า “ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่านหมดจดผ่องใส ท่านบวชเจาะจงใคร ใครเป็นพระศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมของใคร” พระอัสสชิตอบว่า “เราบวชเจาะจงพระมหาสมณะผู้เป็นโอรสศากยราชสกุล พระองค์เป็นศาสดาของเรา เราชอบใจธรรมของพระองค์” อุปติสสปริพาชกถามต่อว่า “พระศาสดาทรงสั่งสอนอย่างไร” พระอัสสชิตอบว่า ตนยังเป็นพระใหม่บวชยังไม่นานเพิ่งเข้ามายังพระธรรมวินัยนี้ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านอย่างพิสดาร จะกล่าวเพียงความโดยย่อพอให้รู้เท่านั้น อุปติสส-ปริพาชกกล่าวว่า ไม่เป็นไร ท่านจะกล่าวน้อยหรือกล่าวมากก็ได้ ขอให้กล่าวแต่ใจความไม่จำเป็นต้องขยายความมาก พระอัสสชิจึงแสดงธรรมแก่อุปติสสปริพาชกพอเป็นใจความว่า พระศาสดาตรัสสอนว่า ธรรมทั้งหลายเกิดขึ้นก็เพราะมีเหตุปัจจัย และดับไปก็เพราะดับเหตุปัจจัย

อุปติสสปริพาชกได้ฟังเช่นนั้นก็ทราบว่า พระพุทธศาสนาสอนว่า ธรรมทั้งปวงเกิดเพราะเหตุและจะสงบระงับไปเพราะเหตุดับ พระศาสดาทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติเพื่อสงบระงับเหตุแห่งธรรมอันเป็นเครื่องก่อให้เกิดทุกข์ ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด มีความดับไปเป็นธรรมดา จึงถามพระเถระและทราบว่า พระศาสดาเสด็จประทับอยู่ที่เวฬุวัน จึงกลับไปบอกข่าวที่ได้พบพระอัสสชิให้โกลิตปริพาชกทราบ แสดงธรรมนั้นให้สหายฟัง โกลิตปริพาชกก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเช่นเดียวกับอุปติสสะ จึงชวนกันไปเฝ้าพระศาสดาโดยไปลาสัญชัยผู้อาจารย์ ถูกอาจารย์สัญชัยห้ามและอ้อนวอนให้อยู่ด้วยกันเป็นหลายครั้งก็ไม่ฟัง จึงพาบริวารไปเวฬุวันเข้าเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบทพระศาสดาทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยกันทั้งหมด บรรดาภิกษุเหล่านั้น ภิกษุผู้เป็นบริวารได้สำเร็จพระอรหัตก่อนในเวลาไม่ช้า พระโมคคัลลานะอุปสมบทได้ ๗ วัน จึงได้สำเร็จพระอรหัต ฝ่ายพระสารีบุตรต่ออุปสมบทแล้วได้กึ่งเดือนจึงได้สำเร็จพระอรหัต

เรื่องพระสารีบุตรนี้ แสดงให้เห็นโทษของการดูและการแสดงการละเล่น ว่าเป็นเหตุทำให้หลงระเริง ประมาทมัวเมาในชีวิต เป็นข้าศึกต่อการประพฤติพรหมจรรย์ และแสดงให้เห็นอานิสงส์ของการงดเว้นจากการดูการละเล่น ด้วยการมีสติเห็นสัจธรรมของชีวิตว่าไม่เที่ยง ยังไม่ถึง ๑๐๐ ปี ก็ต้องจากโลกนี้ไป เป็นเหตุให้ขวนขวายเร่งรีบทำคุณงามความดีเสียตั้งแต่วันนี้

อุโบสถศีลสิกขาบทที่ ๘
อุจฺจาสยนมหาสยนา เวรมณี
เว้นจากการนั่งการนอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่

๑. ความมุ่งหมาย

สิกขาบทนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อมิให้ยึดติดในสิ่งที่หรูหราฟุ่มเฟือย ความสะดวกสบาย ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความกำหนัดยินดี ไม่เกื้อกูลต่อการประพฤติพรหมจรรย์

๒. เหตุผล

๒.๑ ไม่ให้ยึดติดกับความหรูหราฟุ่มเฟือย ความสะดวกสบาย

๒.๒ ฝึกปฏิบัติให้เป็นผู้อยู่ง่าย นอนง่าย

๒.๓ ตัดความกังวลในเรื่องที่หลับนอน

๒.๔ ไม่ให้เกิดความกำหนัดยินดี

๒.๕ ก่อให้เกิดความวิริยะอุตสาหะในการประพฤติพรหมจรรย์

๓. ข้อห้าม

สิกขาบทนี้ ห้ามนั่งและนอนบนที่นั่งที่นอนสูงและที่นั่งที่นอนใหญ่

ความสูงของที่นั่งที่นอน กำหนดตามประเภทของเตียงและตั่ง ดังนี้

เตียงและตั่งที่ถักด้วยหวายและตอก หรือผูกด้วยผ้า ทำด้วยกระดาน จะมีเท้าคู้ เท้าตรง หรือมีเท้ามากก็ตาม วัดจากแม่แคร่ข้างล่างลงไป ได้ ๑๐ นิ้ว กับ ๓ กระเบียด (๓ กระเบียด เท่ากับ ๓/๔ ของนิ้ว) หรือต่ำกว่ากำหนดนี้ลงมาจึงใช้ได้ ส่วนที่นั่งที่นอนสูงกว่ากำหนดนี้ขึ้นไปใช้ไม่ได้

เตียงและตั่งที่ติดอยู่กับที่ ยกไปไหนไม่ได้ มีเท้าสูงเกินกว่าประมาณนิดหน่อยก็ใช้ได้

เตียงที่มีพนักข้างทั้ง ๓ ด้าน แม้จะมีเท้าสูงกว่าที่กำหนดข้างต้นก็ใช้ได้

เตียงที่ไม่มีพนัก โดยปกติเป็นเตียงที่มีเท้าต่ำ สามารถทำให้สูงขึ้นได้เล็กน้อยด้วยการใช้ไม้หนุนเท้าเตียง แต่ต้องไม่สูงเกินกว่า ๘ นิ้ว จึงใช้ได้

ตั่ง ๔ เหลี่ยม ที่มีเท้าสูงกว่า ๑๐ นิ้ว กับ ๓ กระเบียด (๓ กระเบียด เท่ากับ ๓/๔ ของนิ้ว) ก็ใช้ได้

ความใหญ่ของที่นั่งที่นอนที่ใช้ไม่ได้ กำหนดตามประเภท ดังนี้

ประเภทการตกแต่งและการปูลาด ด้วยของไม่ควร มี ๑๙ อย่าง คือ

๑. บัลลังก์ที่นั่งที่ประดับด้วยรูปสัตว์ร้ายมีเสือและจระเข้ เป็นต้น

๒. ผ้าขนสัตว์ใหญ่ที่มีขนยาวกว่า ๔ นิ้ว

๓. เครื่องปูลาดทำด้วยขนแกะ วิจิตรด้วยลายเย็บปัก

๔. เครื่องปูลาดทำด้วยขนแกะ มีลายเป็นแผ่น

๕. เครื่องปูลาดทำด้วยขนแกะ มีลายดอกไม้แน่นเนื่องกัน

๖. เครื่องปูลาดทำด้วยขนแกะ วิจิตรทำด้วยรูปสัตว์ต่างๆ

๗. เครื่องปูลาดทำด้วยขนแกะ มีขนขึ้นทั้ง ๒ ข้าง

๘. เครื่องปูลาดทำด้วยขนแกะ มีขนขึ้นข้างเดียว

๙. เครื่องปูลาดเป็นชั้นเย็บด้วยหนังเสือ

๑๐. เครื่องปูลาดมีเพดานแดงดาดข้างบน

๑๑. เครื่องปูลาดบนหลังช้าง

๑๒. เครื่องปูลาดบนหลังม้า

๑๓. เครื่องปูลาดบนรถ

๑๔. เครื่องปูนอนทอด้วยทองแกมด้ายไหมขลิบด้วยทอง

๑๕. เครื่องปูนอนทอด้วยด้ายไหมขลิบด้วยทอง

๑๖. เครื่องปูนอนทำด้วยขนแกะใหญ่ขนาดที่นางฟ้อน ๑๖ คนยืนรำได้

๑๗. เครื่องปูนอนอย่างดีที่ทำด้วยหนังชะมด

๑๘. ที่นอนที่มีหมอนแดงทั้ง ๒ ข้าง สำหรับหนุนศีรษะและหนุนเท้า

๑๙. ฟูกเบาะยัดนุ่นอย่างเดียว

ประเภทขนาด กำหนดความกว้างซึ่งนอนได้ตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป เพราะเป็นที่นอนสำหรับคนคู่ ผู้รักษาอุโบสถเว้นจากความเป็นคนคู่แล้ว จึงไม่ควรนอนที่นอนเช่นนั้น

ฟูกที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้นั่งหรือนอนได้มี ๕ อย่าง คือ

๑. ฟูกมีไส้เป็นขนแกะ ขนสัตว์มีปีก ขนสัตว์ ๒ เท้า ขนสัตว์ ๔ เท้า แต่ฟูกที่มีไส้เป็นผมขนของมนุษย์ใช้ไม่ได้

๒. ฟูกมีไส้เป็นผ้า

๓. ฟูกมีไส้เป็นเปลือกไม้

๔. ฟูกมีไส้เป็นหญ้า

๕. ฟูกมีไส้เป็นใบไม้ หรือใบพิมเสนเจือด้วยใบไม้อื่น แต่ฟูกมีไส้เป็นใบพิมเสนล้วนใช้ไม่ได้

๔. หลักวินิจฉัย

การล่วงละเมิดสิกขาบทที่ ๘ ที่ทำให้ศีลขาด ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ

๔.๑ อุจฺจาสยนมหาสยนํ ที่นั่งที่นอนสูงใหญ่

๔.๒ อุจฺจาสยนมหาสยนสญฺญิตา รู้ว่าที่นั่งที่นอนสูงใหญ่

๔.๓ อภินิสีทนํ วา อภินิปชฺชนํ วา นั่งหรือนอนลงไป

๕. โทษของการล่วงละเมิด

ผู้ล่วงละเมิดย่อมได้รับกรรมวิบากดังนี้

๕.๑ ทำให้หลงติดอยู่ในความสะดวกสบาย

๕.๒ ทำให้เกิดความกำหนัดยินดี

๕.๓ ทำให้เกิดความเกียจคร้านในการบำเพ็ญเพียร

๕.๔ ไม่เกื้อกูลต่อการประพฤติพรหมจรรย์

๖. อานิสงส์ของสิกขาบทที่ ๘

ผู้รักษาอุโบสถศีลข้อที่ ๘ ย่อมได้รับอานิสงส์ ดังนี้

๖.๑ มีชีวิตสมถะ เป็นอยู่อย่างเรียบง่าย

๖.๒ มีสุขภาพพลานามัยดี

๖.๓ มีสติตื่นตัวอยู่เสมอ

๖.๔ มีความก้าวหน้าในการประพฤติพรหมจรรย์

ตัวอย่างเรื่องที่เป็นอานิสงส์ของการรักษาสิกขาบทที่ ๘
เรื่อง พระพุทธเจ้า ตอนประทับนั่งบนหญ้าคา

เช้าวันหนึ่ง นางสุชาดาบุตรีของกุฎุมพีซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านเสนานิคม ณ ตำบลอุรุเวลา ปรารถนาจะทำการบวงสรวงเทวดา หุงข้าวปายาสด้วยน้ำนมโคสดเสร็จแล้วจัดลงในถาดทองคำ นำไปที่โพธิพฤกษ์ เห็นพระมหาบุรุษเสด็จประทับนั่งอยู่เข้าใจว่าเป็นเทวดา จึงเข้าไปน้อมถวายข้าวปายาส ในเวลานั้น บาตรของพระมหาบุรุษได้อันตรธานหายไป พระองค์จึงทรงรับข้าวปายาสนั้นทั้งถาดทองคำ นางทราบพระอาการที่พระองค์ทอดพระเนตรดู นางจึงได้ทูลถวายทั้งถาดทองคำแล้วกลับไป พระมหาบุรุษทรงถือถาดทองคำข้าวปายาสเสด็จไปท่าน้ำเนรัญชรา สรงแล้วเสวยข้าวปายาส ทรงลอยถาดทองคำในกระแสน้ำเวลากลางวัน พระองค์เสด็จประทับอยู่ในดงไม้สาละใกล้ฝั่งแม่น้ำ เวลาเย็นเสด็จมาที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ระหว่างทางได้ทรงรับหญ้าคาของนายโสตถิยะทรงลาดหญ้าคาแทนบัลลังก์ ณ ควงต้นพระศรีมหาโพธิ์ด้านปราจีนทิศ แล้วเสด็จนั่งขัดสมาธิผินพระพักตร์ไปทางบุรพทิศ ผินพระปฤษฎางค์ไปทางต้นพระศรีมหาโพธิ์ทรงอธิษฐานว่า “ถ้ายังไม่บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเพียงใด จักไม่เสด็จลุกขึ้นเพียงนั้น แม้เนื้อและเลือดจะแห้งเหือดไปเหลือแต่หนัง เอ็น และกระดูกก็ตามที”

ในสมัยนั้น พระยามารเกรงว่า พระมหาบุรุษจะพ้นจากอำนาจของตน จึงยกพลเสนามารมาผจญแสดงฤทธิ์ต่างๆ เพื่อจะให้พระมหาบุรุษตกพระหฤทัยกลัวแล้วจะเสด็จหนีไป พระองค์ทรงนึกถึงพระบารมี ๑๐ ทัศที่ได้ทรงบำเพ็ญมา ตั้งมหาปฐพีไว้เป็นพยานอธิษฐานให้พระบารมี ๑๐ ทัศเข้าช่วยผจญยังพระยามารกับเสนามารให้ปราชัยตั้งแต่ในเวลาพระอาทิตย์ยังไม่ทันอัสดงคต ในปฐมยาม ทรงบรรลุบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ในมัชฌิมยามทรงบรรลุทิพพจักขุญาณ ในปัจฉิมยาม ทรงใช้พระปัญญาพิจารณาปฏิจจสมุปบาททั้งฝ่ายเกิดและฝ่ายดับตามลำดับและทวนลำดับ ในเวลาอรุณขึ้นได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ

พระพุทธประวัติตอนนี้ แสดงให้เห็นว่า แม้แต่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก่อนที่จะตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ พระองค์ก็ประทับนั่งบนที่นั่งที่ลาดด้วยหญ้าคาเท่านั้น ฉะนั้นผู้ปฏิบัติตนเพื่อความพ้นทุกข์ควรเป็นอยู่ง่าย ไม่ควรยึดติดกับความหรูหราฟุ่มเฟือยหรือความสะดวกสบาย

อุโบสถศีลนี้ เป็นข้อวัตรปฏิบัติพิเศษของพุทธศาสนิกชนมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล แม้ปัจจุบันก็ยังนิยมประพฤติปฏิบัติกันอยู่ การรักษาอุโบสถศีลนั้น ต้องใช้ความวิริยะอุตสาหะเป็นอย่างมาก จึงจะรักษาให้บริสุทธิ์ได้ เมื่อรักษาให้บริสุทธิ์ได้แล้วย่อมเป็นมหากุศล

มีผลมาก มีอานิสงส์มาก ดังที่พระพุทธเจ้า ตรัสสรรเสริญการรักษาอุโบสถศีลไว้ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อุโบสถศีลประกอบด้วยองค์ ๘ ที่บุคคลสมาทานรักษาแล้ว ย่อมมีผลยิ่งใหญ่ มีอานิสงส์มหาศาล มีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งนัก มีผลแผ่ไพศาลมาก

แม้พระโพธิสัตว์ ก็ได้รักษาอุโบสถศีลเป็นประจำเพื่อบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ดังเรื่องพระภูริทัต และเรื่องพระมหาชนก เป็นตัวอย่าง ดังนี้

ในสมัยที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพญานาคชื่อ ภูริทัต ในวันพระ จะออกจากนาคพิภพไปยังโลกมนุษย์ขนดเข้าสมาธิบนจอมปลวก ใกล้ต้นไทรใหญ่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนาแล้วตั้งสัจจอธิษฐานว่า “ผู้ใดต้องการหนัง เอ็น กระดูก หรือเลือดเนื้อของตน ก็จะยอมบริจาคให้ ขอเพียงให้ได้รักษาศีลให้บริสุทธิ์ก็พอ” แล้วนอนจำศีลอุโบสถ

ในสมัยที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระมหาชนก พระองค์เดินทางไปทำการค้าขายทางทะเล ถูกพายุพัดทำให้เรือแตกกลางมหาสมุทร พระมหาชนกแหวกว่ายอยู่ท่ามกลางมหาสมุทรนานถึง ๗ วัน ร่างกายอ่อนล้า เหน็ดเหนื่อย และทรงหิวโหยมาก ถึงกระนั้นก็ไม่ลดละความเพียร ไม่ท้อถอย ไม่สิ้นหวัง มีพลังจิตที่แข็งแกร่ง ขณะที่กำลังแหวกว่ายอยู่นั้น พระองค์ทรงทราบว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ จึงบ้วนพระโอษฐ์ด้วยน้ำเค็ม อธิษฐานรักษาอุโบสถศีล แล้วพากเพียรแหวกว่ายอยู่ในมหาสมุทรต่อไป ด้วยพระวิริยบารมีและศีลอันแรงกล้าของพระองค์ ในที่สุด นางมณีเมขลาก็ช่วยให้พระองค์ถึงฝั่ง

แม้เหล่าเทวดามีท้าวสักกะเป็นต้น ก็รักษาอุโบสถศีล ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกะจอมเทพได้สมาทานรักษาอุโบสถศีลในวันพระเป็นประจำ นอกจากนี้ ยังได้ชักชวนเทวดาชั้นดาวดึงส์ ให้รักษาอุโบสถศีลเช่นเดียวกันด้วย” เห็นได้ว่า ท้าวสักกะจอมเทพ เป็นถึงประมุขของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ก็ยังให้ความสำคัญแก่อุโบสถศีลอย่างสูง คือ เมื่อถึงวันธัมมัสสวนะ พระองค์ก็ได้รักษาอุโบสถศีล และได้ชักชวนเทพบุตรเทพธิดาทั้งหลายให้รักษาด้วย

แม้ในสมัยพุทธกาล อนาถบิณฑิกมหาเศรษฐี และนางวิสาขามหาอุบาสิกา ต่างก็เป็นพระอริยบุคคล ไม่ไปเกิดในอบายภูมิอีกต่อไป ถึงอย่างนั้นก็ยังรักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ ด้วยพิจารณาเห็นว่า อุโบสถศีลเป็นศีลพิเศษสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน จึงสมควรที่ชาวพุทธทั้งหลายจะได้รักษาซึ่งถือเป็นการปฏิบัติตามข้อวัตรปฏิบัติของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพื่อขจัดขัดเกลากิเลสให้เบาบางจนถึงบรรลุมรรคผลนิพพานสืบไป

เอกสารอ้างอิง

๑. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสุตตันปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาค ๑ เล่ม ๑ ฉบับฉลองพระชนมายุ ๙๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) พุทธศักราช ๒๕๔๖

๒. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสุตตันปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ภาค ๒ เล่ม ๑-๒ ฉบับฉลองพระชนมายุ ๙๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) พุทธศักราช ๒๕๔๖

๓. พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พระสุตตันปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ภาค ๓ เล่ม ๒ ฉบับฉลองพระชนมายุ ๙๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) พุทธศักราช ๒๕๔๖

๔. ธรรมบท

๕. มงฺคลตฺถทีปนี ปฐโม ภาโค และ มงฺคลตฺถทีปนี ทุติโย ภาโค

๖. มังคลัตถทีปนีแปล

๗. พุทธธรรม

๘. พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม (ป.อ. ปยุตฺโต)

๙. พจนานุกรมฉบับประมวลศัพท์ (ป.อ. ปยุตฺโต)

๑๐. กรรมบถ หลักสูตรวิชาวินัย ธรรมศึกษาชั้นเอก สำนักแม่กองธรรมสนามหลวง พ.ศ. ๒๕๔๖

๑๑. คู่มือธรรมศึกษาชั้นเอก, จัดพิมพ์และเผยแพร่โดยกองพุทธศาสนาศึกษา สำนักงาน-พระพุทธศาสนาแห่งชาติพ.ศ.๒๕๕๗

๑๒. คู่มือการศึกษา, ธรรมศึกษาชั้นตรี กองศาสนาศึกษา กรมการศาสนา,จัดพิมพ์เผยแพร่ปีพัฒนาการศึกษาสงฆ์ ๒๕๕๓๗, ๒๕๓๙, โรงพิมพ์การศาสนา, พ.ศ. ๒๕๓๗, กรุงเทพฯ

๑๓. หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสนับสนุนหลักนิติธรรม คณะกรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ (คอ.นธ.) จัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๕๕

๑๔. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน

คณะกรรมการ
ปรับปรุงหลักสูตร ๒๕๕๗

หลักสูตรธรรมศึกษา วิชาธรรม ชั้นตรี - โท - เอก

๑. พระราชวรมุนี (ป.ธ.๙, พธ.บ., Ph.D) หัวหน้าคณะทำงาน
วัดสังเวชวิศยาราม / กรุงเทพมหานคร

๒. พระราชเวที (ป.ธ.๙, พธ.บ., ศษ.บ., อ.ม.) คณะทำงาน
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม / กรุงเทพมหานคร

๓. พระศรีวิสุทธาภรณ์ (ป.ธ.๙) คณะทำงาน
วัดบรมนิวาส / กรุงเทพมหานคร

๔. พระอมรโมลี (ป.ธ.๙) คณะทำงาน
วัดปทุมวนาราม / กรุงเทพมหานคร

๕. พระมหาเสนิญสม์ สมทสฺสี (ป.ธ.๙, พธ.บ., รป.ม.) คณะทำงาน
วัดสุทัศนเทพวราราม / กรุงเทพมหานคร

๖. พระมหาอภิสิทธิ์ วิริโย (ป.ธ.๙, พธ.ม.) คณะทำงานและเลขานุการ
วัดสังเวชวิศยาราม / กรุงเทพมหานคร

๗. นายปัญญา สละทองตรง (ป.ธ.๙, พ.กศ.) คณะทำงาน

๘. นายวิชัย ธรรมเจริญ (ป.ธ.๙, พ.ม.) คณะทำงาน

๙. นายแก้ว ชิดตะขบ (ป.ธ.๙, พ.ม., ศษ.บ.) คณะทำงาน
ผู้อำนวยการส่วนการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา
กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ

หลักสูตรธรรมศึกษา วิชาพุทธประวัติ ชั้นตรี - โท – เอก

๑. พระสุธีรัตนาภรณ์ (ป.ธ.๙, รป.ม.) หัวหน้าคณะทำงาน
วัดสุทัศนเทพวราราม / กรุงเทพมหานคร

๒. พระราชพิพัฒน์โกศล (ป.ธ.๗, พธ.บ.) คณะทำงาน
วัดเศวตฉัตร / กรุงเทพมหานคร

๓. พระปัญญารัตนากร (ป.ธ.๗, พธ.ม.) คณะทำงาน
วัดสังข์กระจาย / กรุงเทพมหานคร

๔. พระกวีวรญาณ (ป.ธ.๗, ศน.บ.) คณะทำงาน
วัดศุขเกษมธรรมิการาม / อ่างทอง

๕. พระอุดมธีรคุณ (ป.ธ.๕, ศน.บ., M.A.) คณะทำงาน
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม / กรุงเทพมหานคร
๖. พระครูโสภณเมธาวัฒน์ (ป.ธ.๔) คณะทำงาน
วัดนรนาถสุนทริการาม / กรุงเทพมหานคร
๗. พระมหาสิริชัย สุขญาโณ (ป.ธ.๗) คณะทำงานและเลขานุการ
วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม / กรุงเทพมหานคร
๘. นายเอนก ขำทอง (ป.ธ. ๙) คณะทำงาน
๙. นายสันติ ผลิผล (ป.ธ. ๙, M.A.) คณะทำงาน
๑๐. พล.ร.ต. ดร.สุรจิต สงสกุล (ป.ธ.๘, Ph.D.) คณะทำงาน
๑๑. นายวิชัย ธรรมเจริญ (ป.ธ.๙, พ.ม.) คณะทำงาน

หลักสูตรธรรมศึกษา วิชาวินัย ชั้นตรี - โท - เอก

๑. พระราชปัญญาภรณ์ (ป.ธ.๙, พ.ม., ศษ.บ., พธ.ม., พธ.ด.) หัวหน้าคณะทำงาน
วัดนางชี / กรุงเทพมหานคร
๒. พระวิสุทธิธีรพงศ์ (ป.ธ.๗, พธ.บ., พธ.ม.) คณะทำงานและเลขานุการ
วัดนางชี / กรุงเทพมหานคร
๓. ดร. พิสิฐ เจริญสุข (ป.ธ.๙, อ.ม. (จุฬาฯ), Ph.D.) คณะทำงาน
๔. พ.อ. ต่อพรต เจนการ (ป.ธ.๙) คณะทำงาน
๕. พ.อ. วิสิทธิ์ วิไลวงศ์ (ป.ธ.๘,พ.ม.,พธ.บ.,อม. (จุฬาฯ)) คณะทำงาน
หัวหน้าแผนกอบรม กองอนุศาสนาจารย์ทหารบก
๖. พ.อ. เสน่ห์ เขียวมณี (ป.ธ.๙, พธ.บ.) คณะทำงาน
ช่วยราชการกองอนุศาสนาจารย์ กรมยุทธศึกษาทหารบก
ประจำกรมยุทธศึกษาทหารบก

ภาพจินตนาการปก

สื่อถึง " **หลักธรรมการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า** " ระหว่าง **โลกียธรรม**กับ**โลกุตตรธรรม** แสดงให้เห็นการหมกมุ่นอยู่กับ **กามสุขัลลิกานุโยค**และ**อัตตกิลมถานุโยค**ของฆราวาสผู้ครองเรือน ไกลออกไปเห็นปราสาทราชวังบ้านเรือน และผู้คนกำลังหมกมุ่นอยู่กับภารกิจอันเป็นส่วนของกาม อีกส่วนเป็นป่าไม้อันสงบร่มรื่นทางหลีกออกจากกามพ้นทุกข์จากการครองเรือน บรรลุพระนิพพาน

ภาพเผยแผ่ธรรมะอย่างง่ายระดับ**สมถกรรมฐาน** ทำให้จิตเกิดความสงบขั้นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ**วิปัสสนากรรมฐาน**ระดับสูงต่อไป ภาพวาดขึ้นมาจากคอมพิวตอร์กราฟฟิก (CG) จากครูต้นแบบ**อาจารย์คำนวน ชานันโท** ศิลปินพุทธศิลป์ดีเด่น ผู้ล่วงลับไปแล้ว รวมอายุ ๘๒ ปี ถือเป็นครูต้นแบบผลิตสื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่งดงามยิ่ง.

ส่วนงานช่างศิลป์